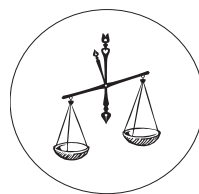

TARTALOM

- 3 Szikra János: Profán legendák
8 Sándor Zoltán: A könyv
12 Zsille Gábor: Zamárdi; Hét főbűn; Bagolyfészek; Átnevezés
16 Oláh András: Távolságok
29 Sütő Csaba András: utak éjjel, pizsama, testen tapadó
33 Szabó Máté Mihály: Temetkezés; A pont; Szenilis vagyok, mondtam már?
41 Suhai Pál: A fölmentett fegyenc; Történelem; Esettanulmány
44 Kovács István: A rendszerváltozások évei – vallomások keresztmetszetében
51 Farkas Gábor: Eltűnőben; Kezdeni mégis
53 Cukor György: Gvárdián Ferenc és Pálos Miklós kiállítása
(Érdi Galéria, 2022. május 27.)
58 Aradi József: A koincideneciák játékasztalánál
(Avagy szekvenciák, amelyeknek fele igaz, fele nem)
67 Pelle János: Vérebek a parlamentben
83 Falusi Márton: Egy pályázat emlékműve
92 Taxner-Tóth Ernő: Közelkép Cseres Tiborról,
amint – Márkus Béla monográfiájában – horgonyt vet a történelembe
104 Natkó Anna: A szegényparaszti lét időtlen állandósága
(Morvay Gyula: A nagy út)
110 Karádi Zsolt: „Olyan szép ez, hogy fájni fog”
(Fecske Csaba: Árnyúzó élet)
113 Csontos Márta: A szent és a profán pipacsmezején
(Lajtos Nóra: A tölcserjázmin éneke)
117 Kolozi Orsolya: Női sors a 20. század második felében
(Ács Margit: Élet a Purgatóriumban)
120 Alföldy Jenő: A világtengely görbülete
(Tornai Szabolcs: Szófia)
125 Feledy Balázs: Erdély és a művészet igézetében
(Aniszi Kálmán: A művészet világa. A lélek oázisa. Ihlet és látvány. Alkotás és befogadás)

Borító: Jánosi Nikolett. Lapszámunk képanyaga Gvárdián Ferenc és Pálos Miklós munkáiból
nyújt válogatást, Cukor György írását kísérve.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2022/1. szám kiadásának biztosítása” szakmai program megvalósítását 2022. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. „A Hitel folyóiratot – mint a civil szférát reprezentáló szakmai sajtóterméket – megjelentető Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány szakmai programjának és működésének biztosítása” c. támogatási cél megvalósítását 2022–2023-ban támogatta: Nemzeti Együttműködési Alap, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. és a Miniszterelnökség. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. E-mail: Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Gvárdián Ferenc: Gulácsy Lajos I. (terrakotta, samott, 87×46×21 cm, 2012)

Szikra János

Profán legendák

Özv. Dr. Keller Kálmánné

Tizenhat évesen, második oklevele büszke birtokában,
hána alatt a harmadik megszerzéséhez szükséges
tankönyvpakkal állított be dunaföldvári otthonukba
Keller Margit, későbbi becenevén Nenne,
de hiába volt 1902-ben tanító a régmúlttól kezdve
szinte az egész család, édesanyja, Nifergall Gizella
így fakadt ki: óvónő vagy, most már képesített
tanító is, eredj a dedóba, vagy taníts, vagy
készülj a szerelemre, gyűjtsd össze a kelengyédet,
menj bállokba, aztán szülj egy rakat gyereket
a hazának, ne a szemedet rongáld este a könyvek
mellett a petrónál, mert vénkisasszony maradsz –
azzal elzárta a pakkot a konyhaszekrénybe,
s egy életre a kötényzsebébe csúsztotta a kulcsot,
Nenne apja, Keller Vilmos úr szavairól nem tudunk,
valószínűleg hallgatott, de ha ellenszegül, sem oldja
meg a családívá súlyosodott gondot, miszerint
Nenne bizony vénlány marad, bár nem végleg,
hetvenegynéhány éves koráig árván hervadozott,
s mindössze középkorú volt, amikor Magyarország
megköszönte a szolgálatát, és ezerkilencszáz-
negyvennégyben, pár évtized aktív hivatásgyakorlás
után nyugállományba küldte, még ugyanez év végén,
ekkor már Tápiószecsőn lakott, ágya alá egy pufajkás
harcos szállásolta be magát kéretlenül, markában
a frissen faszolt liter pálinkával ide húzódott vissza
a frontszolgálat viszontagságai elől, messzire

SZIKRA JÁNOS (1954) Pátkán élő költő. Utóbbi kötetei: *Kokárda* (gyerekversek, Magyar Napló Kiadó, 2020), *Míg haza nem érsz* (versek, Antológia Kiadó, 2020).

köpte a dugót, s fektében elfogyasztván a hetven-
százalékos halált, nem masírozott tovább a hõn
áhitott Berlin felé, Nenne ezután húgai, Jolán
és Manda szaporulatát pesztrálta (Lajos öccse már
korábban, ki tudja, miféle kórban elhalálozott),
segített ebben-abbán, még az unokahúgok
csemetéirõl is gondoskodott, arcán már fiatalon
is volt valami vénkutyaszerû vonás, késõbb
ezt a hatást fokozták hosszan lelógó fülei is,
fél évszázadig sóvárgott unokabátyja szerelmére,
de azt már Józsa elhódította, mire Nenne észbe
kapott volna, Keller Kálmán, a neves orvos elõ
felesége állítólag slampos volt, alulöltözött,
nemtörõdõségére bizonyíték, hogy sokszor
hálóingben ment a piacra, s nem fordított elég
figyelmet Kálmánkára sem, ahogyan Nenne
nevezte a doktor urat, a Lórinc pap téren laktak
Pesten, nyomasztó környék, bérházhomály,
a szén a pincébõl vödörben vándorol föl az emeletre,
a lakásban kaotikus kavalkád, furcsa szagok,
fényképek tumultusa, még az ajtókereten is,
a bútoroktól nemhogy lépni, ülni sem lehet...,
aztán kinyílt a világ, Józsa halála után Kálmánka
végre megkérte Nenne kezét, pap elõtt keltek
egybe, aki ostoba módon nem feledkezett meg
emlékeztetni az új párt a szerelmükbõl fakadó
gyermekáldás következményeire sem (a tanúk
diszkréten vihorásznak), bár a frigyre lépõk nem
voltak felelõtlenek, szegénykém, mondta Nenne,
hát szûz maradtam, istenem, próbálkozott szegénykém,
de már nem sikerült, amikor elvitték a klinikára,
ránéztem a faliórára, állt, éppen akkor állt
meg, megtudtam, amikor Kálmánka végleg itt
hagyott, pontosan abban a percben –
Nenne rendszeresen levelezett velünk, már ismét
magányosan szálkázva az öreg betűket, ezt írta
akkurátusan a feladó: Özv. Dr. Keller Kálmánné,
mindig ezt írta hûségesen: Özv. Dr. Keller Kálmánné.

Csupa bunyevác gyereket tanítok, írta egyik néptanítói állomáshelyéről Nenne húga, Keller Jolán, azaz Cigi, szokásosnál sötétebb bőre és árnyékos, mélabút sugárzó szeme testvérei szerint cigányos jelleget kölcsönzött neki, tehát ezt írta Cigi a nővérének, Dunaföldvárra, csupa bunyevác gyereket tanítok, a levelezőlap főoldalán Jolánt látjuk (mi másban?) bunyevác népviseletben, egészalakos fölvétel, Baja városában készül a kép, egy tavaszi verandán kattannak a blende, a millió ablakszemen s a száztíz éves múltot átüt a fény, tisztára századelő, persze, a huszadik, Cigi kezében pár szál fekete-fehér rózsza, akkoriban még nem voltak színes fotók, világosszürke szecesszió, előtte melankolikusan szunnyadó szövetnyugágy hívogatja az érkezőt, Jolán elnéz a jövőbe, elnéz a messzi semmibe, gyönyörű menyasszony készül belőle, máig ígéz, de ismeretlen okból elveszti első vőlegényét, vénlánynak számít már ő is, mint Nenne, csak nem olyan savanyú, amikor oltár elé vezeti Kempelen Rezső vagy Rudolf, tetszés szerint, Tápiószecső adóügyi jegyzője, aki ekkorra túlélte már a piavei átkelést (az egyeztetett életrajzi adatok ismeretében az itáliai harcmezőn mint haditudósító, az ellenség soraiból Rudival Ernest Hemingway amerikai író nézhetett farkasszemet), Rezső vagy Rudolf ezután átvészelte az egyéves olasz hadifogságot, családja itthon vagy otthon a spanyolnáthát Arad mellett, Mácsán, a település nemsokára a románok birtokába kerül, és mindmáig Macea a neve, Jolán és Kempelen úr kis híján harmincéves házasságuk alatt mindvégig magázódnak, fiamnak szólítják egymást, mindig így: fiam, Kata lányukat harmincnyolc évesen hozza a világra császármetszéssel Cigi, több csemetére nem vállalkoznak, Katát Szíjgyártó esperes úr kereszteli,

hintaszékét a hagyatéki árverésen anyja megveszi, Jolán ismét messzire néz, a jövőből vissza a múltba, gyönyörű kismama volt, ölében szunnyad a kicsi lány: Kata, szőlő fut végig a falon, fehérén vakít a tornác, idilli árnyak, az udvaron a tyúkok közt Buksi hancúrozik, minden csütörtök délután összejön náluk a helyi előkelőség hölgykoszorúja kalács és haboskávét uzsonnára, vacsora után érkeznek a férfiak is borra, szárazsüteményre, Cigi olykor reggelig püföli a pianínót, szálltak a békeévek, a szecsei éjszakában ábrándosan búgtak a Jávor–Karády-slágerek, gyönyörű, szigorú asszony volt, gyönyörű fiatalasszony lehetett...

Mondta Manda

Halálom után az Operába fogok járni, mondta Manda, Keller Magdolna, a legfiatalabb Keller lány, akkor már nyugdíjas óvónő, legnagyobb unokája, Soskó Andris már dalszínházakban lépett föl, tenorként talán leginkább a Hunyadi László címszerepében jeleskedett, mi ri mi fá, mi ri mi fá, kezdődik Erkel nyitánya, sokan könnyeztek, amikor Andrist közvetítette a televízió, aztán persze Czillei ármánykodása miatt feje a masztixtól bűzlő porba gurult, lehet, hogy Manda miatta vonzódott a klasszikusokhoz, ki tudja, járt-e korábban operába, de Andrást szerette, derék dalia volt az idősebb Soskó fiú, Manda növekvő lányként sem tündérkedett a lovagok körében, szegénykém kancsal volt, de ez nem tántorította el Takács Imre urat a lánykéréstől, mert Isten kegyelméből a bandzsák valamiféle báját is magukon viselő lányok egyike volt Manda, három gyerekük közül Zsuzsa (András édesanyja) az első, a legkisebb, Imre Pest egyik külvárosában lakott, alacsony szobák, szőnyeg a végében is, utódjuk nem született, neje oldalán szolgált mint kézi kottamásoló,

szemrontó hivatás, nem volt mit tenni a fénymásolók
magyarországi térhódítása előtt, a középső utód,
Mányi később Tataháza falvában kötött ki,
Imre bácsit és Mandát vénségükre magához vette
a vert falu házba, mi lesz velünk, kérdezték
Imre bácsit, mi lesz velünk a halál után, én már
nemsokára megtudom, aztán majd megtudod te is,
mondta, és faképnél hagyta a faggatót, korábban
Dunaharasztin laktak egy borostyánnal befuttatott
házban, mámorító bukszusillat az udvaron, de
valamiképp elkótyavetyélték a birtokot, és menniük
kellett, Manda egy darabig tologatta még
a felső-bácskai utcán örökön taknyos kis
unokáit a babakocsiban, átbuszozott néha
szomszédos Bácsalmásra (hat kilométer,
ameddig a szem ellát a síkon semmi akadály,
csak néhány templom és zölden suhogó jegenye),
fontoskodó készülődés valamely egyházi, netán
családi ünnep előtt, a rokonok közül egyedül
ő tudott kullogót sütni, cukorbeteg volt, dugdosták
előle nemcsak az édességet, a hétköznapi falatokat is,
veszélyes üzem a konyha, nem bírt ellenállni,
a kór miatt vénségére falánk volt gyerekesen,
jártában-keltében néha megszédült,
a visszaverődő ajtót valódinak vélte,
a hatvanas évek vége felé ráérősen belesétált
a tükörbe, és többé senki se látta.

A könyv

„A lény felemelte a földről az elé dobott puffasztott rizst, megszagolta, majd beleharapott. Az ételt ropogtatva félresöpörte szeméből csomókba ragadt hajfűrtjeit, és végignézett az összegyűlt társaságon. Átható tekintetétől, még inkább különösnek tűnő megszólalásától az első sorban lévők kissé hátra hőköltek. Nem kell tartani tőle, nyugtatta a látogatókat a parkőr, nem veszélyes, meg a rácsok is erősek. Hallottátok, ez a... valami... beszélt, jegyezte meg az egyik jelenlévő. Lényegében hozzánk hasonlóan ő is ember, magyarázta a csoportvezető, a hírhedt *fehér ember*, vagy ahogyan tudományos körökben emlegetik, a *homo europicus*. A fajtája az emberiség hajnalán figyelemre méltó civilizációt hozott létre, amely egyes kutatók meglátása szerint a mi világunk ősenek is tekinthető. Szóval elképzelhető, hogy mondott valamit, csak sajnos ismeretlen hangkombinációkat használ, így lehetetlenség megérteni morgásra emlékeztető halandzsáját. Az itt látható egyed a fehér ember utolsó példányainak egyike, ehhez hasonló természeti parkokban még néhány százan, legfeljebb ezren élnek közülük, zömük a szaporodásukat elősegítő mesterséges megtermékenyítési programnak köszönheti létét.”

A főszerkesztő behuppant forgószekébe, néhány pillanatra elhallgatott, majd még egy mondatot felolvasott: „Mint az idézett részlet alapján is tapasztalhatjuk, a regény már a felvezető soraiban magába szippantja az olvasót, aki azonnal a történetek kellős közepében találja magát, egy számos tekintetben abszurdnak nevezhető párhuzamos világban, amely különlegessége ellenére a megszólalásig hasonlít a miénkre, csak éppen mi hiányzunk belőle.” Letette az asztalra a lapot, és ujaival dobolni kezdett a billentyűzeten. Hol a számítógép képernyőjét figyelte, hol pedig engem nézett, aki vele szemben, az íróasztal túloldalán ültem.

A *Ketrecben tenyészített fehér ember* című kritikája kapcsán a szerkesztőséget elárasztották az olvasói üzenetek, szóltak meg végül. A nagy érdeklődés következtében magam is többször újraolvastam az írást. Ízlésemhez mértén kissé

tolakodó a címe, de tisztában vagyok azzal, hogy a közösségi média korában azt a szöveget, amelynek nincs kattintásvadász címe, alig olvas el valaki. Mit gondol, hányan olvasnak manapság online könyvkritikát? Elárulom: húsz-harminc, jó esetben ötvenen, ha netán száz fölé megy az olvasottsági mutató, akkor már vagy kifejezetten népszerű könyvről, vagy nagyon menő szerzőről van szó. A maga könyvismertetőjét ellenben több mint huszonháromezren olvasták!

Rövid hatásszünetet tartott. Úgy tűnt, arra vár, hogy hozzászóljak a mondotakhoz, de nem volt semmi hozzáfűzni valóm, ezért csendben maradtam, ő pedig csakhamar folytatta beszámolóját.

Az egész történetben az a legdöbbenetesebb, hogy olvasóinak nagy hányada a bemutatott könyvet is el szeretné olvasni. Ennek céljából intenzív keresés folyik a kiadvány után a könyvtárakban, a könyvesboltokban, az irodalmi műveket tartalmazó portálokon, az online könyvkereskedésekben, és ami a legszörnyűbb, nálam is! Én pedig nem tudok megbízható információval szolgálni az érdeklődőknek, mert a bizonyos Sultan Alexander *Párhuzamos világok metszete* című regénye, amelyről ön mindannyiunk nagy örömére szerfölött izgalmasan értekezett, egészen egyszerűen, nem létezik.

Az íróasztal melletti kisszekerényből egy félliteres flakont és két stampedlit húzott elő. Mindkettőt színültig töltötte, hanyagul megjegyezte, házi szilva, pohárkájával megkoccintotta az enyémet, és egy hajtásra felhörpintette a párlatot. Huh, sziszegte, kissé megrázta magát, majd rám meredt, néhány másodpercig némán figyelve, hogyan szopogatom az italt.

Mondja, fiatalember, miért kellett magának fiktív könyvről írnia?! Tengernyi kötet jelenik meg nap nap után, nagy részét el sem olvassák rendesen. Ha épp nem tudott miről írni, miért nem szólt nekem, adtam volna én magának annyi olvasmányt, amennyit csak akar, a kedve szerint kivesézhetne volna őket. Úgy látszik azonban, hogy maga meg akarta spórolni a munka egyik részét. Nem akart olvasni, csak írni! Így hát az volt a legkönnyebb megoldás, ha egy nem létező könyvről referál. Tette ezt annyira rafinált módon, hogy sejtelmesen a mű tartalmába is némi betekintést nyújtott. Többek közt megtudtuk, hogy a regény főhőse Senki, akit ketreben tartanak, és a szemlélődőknek a homo europicus egyik utolsó képviselőjeként mutogatnak. Gondolta, kihasználja, hogy az egymást érő válságok következtében most mindenki ráizgult erre a világvége témára, és valami disztópiafélével borzolja kissé a kedélyeket?! Félretéve azt, hogy engem kellemetlen helyzetbe hozott, mi tagadás, ügyesen csinálta, idézeteivel különösen felcsigázza az olvasó fantáziáját.

„Senki borzalmas álmot látott. Egy óriási könyvtárban bolyongott. Bármerre nézett, mindenfelé könyvek sorakoztak a végeláthatatlan polcokon. Az volt az érzése, hogy a monumentális építmény az égig ér, és megtalálható benne az összes tudás, amit a civilizáció, amelynek a gyermeke ő is, fennállása alatt felhalmozott. Találomra leemelte az egyik kötetet a polcról, óvatosan a kabátja alá dugta, és halkán kisétált az épületből. Odakint még a bentinél is hideglelősebb

kép fogadta. Az utcán egyetlen lélekkel sem találkozott, mégis minduntalan attól rettegett, nehogy valaki leleplezze. Sokáig lézengett egymagában az üres házak közt, amikor feltárult előtte egy ösvény, amely a közeli hegyre vezetett fel. Felkapaszkodott rajta a magaslatra, letelepedett egy fa alá, elővette a rejtegetett könyvet, és olvasni kezdett.”

Sokat töprengtem értekezésén, különösen a két felolvasott „idézetén”. Mert, ugye, a figyelemfelkeltő kritikából nem sok derül ki a cselekményből, csak éppen annyi, amennyi szükséges ahhoz, hogy felkeltse a mű iránti kíváncsiságot. Azon gondolkodtam, vajon mennyire tud beszélni ez a bizonyos Senki, és milyen nyelven, van-e esély, hogy a látogatók valamit megértsenek abból, amit mondani akar, egyáltalán mit akarhatna mondani, s van-e befogadókészség a látogatók részéről, hogy meghallgassák az „egzotikus lényt”, vagy meglegszenek azzal, hogy a fényképezőgépeket kattogtatva megbámulják őt egy percre, mint mi az orángutánokat és a gorillákat az állatkertben. Az álom sokban segítette a könyv lehetséges értelmezését. A hős álmában, ugye, olvas, ami jelentheti azt, hogy ő egy írástudó lény, de mivel nem tudjuk, hogy a cselekmény mikor játszódik pontosan, az is megtörténhet, hogy a mutatóba maradt kevés fehér ember már elveszítette ebbéli képességét, és az illető álmában tulajdonképpen csak a kollektív tudatalatti rémlik föl egy pillanatra. Annyi azonban biztos, hogy morális érzékét megőrizte, hiszen még álmában is attól tart, nehogy valaki rajtakapja egy olyan cselekedeten, ami értékrendszere szerint elítélendő. A mindentudó narrátor nézőpontja alkalmas egy összetett olvasat kialakítására. Végül azon is sokat merengtem, vajon melyik könyvet vehette le a polcról a regényhős, s úgy vélem, rájöttem a megfejtésre: Senki álmában a *Párhuzamos világok metszete* című regényt olvashatta, multiplikáció révén egymásba játszva valóságos, álombeli és kitalált világokat!

Levette a szemüvegét, megdörzsölte a szemét, majd felnézett rám.

Évtizedek óta benne vagyok a kulturális életben, de még egyetlen *létező* könyv iránt sem tapasztaltam ekkora érdeklődést, mint ez iránt a *nem létező* iránt! Ez a lehetőség nem maradhat kihasználhatatlanul, ha érti, mit akarok mondani. Ehhez minden tőlem telhető segítséget biztosítok, akár némi támpontot is adok. Olvasóként, mert elsősorban az vagyok, azonmód felmerül bennem a kérdés, vajon mi okozta a homo europicus civilizációjának a bukását. Kimerítette az életmódja fenntartásához szükséges természeti erőforrásokat, vagy elkényelmesedett életvitele következtében életösztönén felülkerekedett a lelkiismeret-furdalás, ami védtelenné tette őt másokkal szemben, netán az életképes eszmei elképzelések helyett előtérbe kerültek körében a józan ésszel és a biológiai törvényszerűséggel szembeemelő ideológiai célkitűzések? Vagy valami egészen más történt?

Eddig szótlánul figyeltem a szürke garbót viselő, halántéka táján enyhén öszülő főszerkesztőt. Nem szóltam közbe akkor sem, amikor egyetértettem vele, és akkor sem, amikor nem értettem egyet. Úgy éreztem azonban, hogy most reagálnom kell az eddig hallottakra. Felhajtottam a megmaradt pálinkát, mély lélegzetet vettem, és beszélni kezdtem.

Ahhoz, amit kér tőlem, be kellene költöznöm egy szellemi ketrecbe. Ami egyáltalán nem lenne nehéz a számomra. Azt hiszem, sose beszéltem egyazon nyelven a kortársaimmal. Nem értem azonban, miért számít rendkívüli jelenségnek az ismertető egy olyan műről, amely konvencionális értelemben nem létezik ugyan, ám bizonyos tekintetben mégiscsak van, hiszen folyamatosan beszélnek róla, nyilvános viták és eszmecserék folynak egyes megállapításairól. Nem tudom, látta-e, a közösségi oldalakon rohamosan növekszik azoknak a száma, akik azt állítják, hogy olvasták is a könyvet! Nem feltétlenül gondolom azt, hogy ők mindannyian kérkedésből lódítanának, szerintem sokuknak őszinte meggyőződése, hogy valamikor valahol valóban olvasta ezt a művet. Úgy vagyok ezzel a regénnyel, mint az életemből kilépett személyekkel, számomra már nincsenek, ettől függetlenül, tudom, hogy valahol még léteznek. Akárcsak a világ, amelyet saját bevallása szerint a semmiből teremtett az a férfi, akire nemrég rendőrök bukkantak, ahogy magzatpózba kuporodva meztelenül fekszik egy útszéli árokban. Bekísérték, s mint kiderült, annak ellenére, hogy nincs tisztában azzal, hogy kicsoda, Senki, válaszolta, amikor megkérdezték tőle, és fogalma sincs hogyan került oda, ahol rátaláltak, minden egyebet tud a világ működéséről. Hiába azonban a jártasság a szellem bonyolult szerkezetében, ha az embernek nincs neve, emlékezete és személyi száma, szerfölött gyanús. Mint a könyv, amely fizikai megléte nélkül is nagyobb hatást gyakorol, mint sok másik terjesztett kiadvány. Úgy van, hogy nincs. Akárcsak a nulla vagy Isten. Nemcsak az lehet igaz, ami létezik, hanem az is létezhet, ami igaz.

Zsille Gábor

Zamárdi

Ha visszagondolsz a kertre,
amikor a szél leverte
az ágakról a harmatot,

s leguggolva egy göröngynél
egy üreg fölött merengtél,
miféle állat lakhat ott,

ha visszagondolsz a kertre,
milyen konokul keverte
évről évre a lapjait,

s kutattad, a lombot három
hónapon át minden nyáron
milyen varázslat tartja itt,

ha visszagondolsz a kertre,
mikor a szél leteperte
a csupa rozsdá napernyőt,

míg a szomszédban óraszám
a kisház öblös teraszán
kanasztázott néhány felnőtt,

eszedbe jut, milyen jó volt
verset írni: könnyed hóbot,
talán áldás, tán kárhozat,

időtlenül a verandán
merengtél egy képen, hangyán,
előtted egy nyers változat:

ZSILLE GÁBOR (1972) költő, műfordító. A *Magyar Napló* versszerkesztője.

román költőt fordítottál,
kinek bölcsője Torontál,
s átkoztad a nem kért szelet...

Mindez talán nem is így volt,
agyard minden tényt kisípol –
hogyan megtörtént, csak képzeled.

Hét főbűn

Hosszú tanulmányban elemezni
egy költőt, aki rövid verseket ír.
Irodalmi est keretében
egy verseskönyvet úgy bemutatni,
hogyan egyetlen vers sem hangzik el.
Rosszul sikerült verseinket
közlésre küldeni folyóiratnak.
Ezer haiku kötetcímmel
pontosan ezer haikut írni,
és utólag azt nyilatkozni:
„A nyolcszázhuszas sorszámúnál
éreztem, hogy az a tökély,
de még írtam száznyolcvanatot,
az ezres létszám hogyan meglegyen.”
Antológia szerkesztőjét
beválogatás érdekében
öngyilkossággal zsarolni.
Kurátornál saját díjért lobbizni.
Tehetséget eltékozolni.

Bagolyfészek

(Ferencesek utcája 3.)

Antikvárium, tömegsír a te neved,
a Föld megannyi nemzetéből
porladnak benned a néma,
keménytáblás, enyvezett gerincű,
halhatatlannak becézett holtak,

úgy préselődnek egymáshoz,
hogy már eldőlni sem tudnak,
tömegsír, az vagy, művek
reménytelen emésztőgödre
a boldog feltámadás reménye alatt,

körülhatárolt, bizonytalan formájú
gyűjtőtábor, ahová táskákban,
koszos szatyrokban, rekeszekben
minden héten százával
érkeznek a hullák.

Banános dobozokba zsúfolt
elárvult, dohos transzport,
házi könyvtár volt a te neved –
és hullagyáros minden költő,
minden író, műfordító.

Átnevezés

A székesegyházzal szemben
félköríves ablakokkal, mint
egy ötszemű neoreneszánsz
lény, a Csontváry Múzeum,
amelynek tágas dísztermében
hat évvel ezelőtt kitüntettük
Zagajewski lengyel költőt.
Hosszan méltattam, oldalán
nem pihent a szinkrontolmács,
a falakon mindenhol lázas,
vásznakra álmodott tájak –
és most, hogy a kitüntetett
esztendeje nincs közöttünk,
és felfoghatatlan, miféle
látomásos tájakat lát,
ez a szép épület számomra
már nem a festőt hordozza,
hanem Zagajewski Múzeum.

Távolságok

(részlet)

„Egész életem teli volt szeretettel
— és nem vettem észre...”

(Kierkegaard)

4. Az anya

Csak tizennyolc éves korában mondtuk el Zoltánnak, hogy nem én vagyok az édesanyja. Lehet, hogy ez hiba volt. Lehet, hogy első perctől kezdve őszintén kellett volna beszélnünk vele... Vagy nem is kellett volna elmondani. Miklós azonban ragaszkodott hozzá – annál is inkább, mert akkortájt nemtelen politikai támadásoknak volt kitéve, és nem akarta, hogy Zoltán esetleg máshonnan tudja meg... Én mindig is félttem ettől. Hogy megviseli majd, és nem lesz képes kezelni a hirtelen nyakába zúduló igazságot. De higgye el, meglepően éretten, mondhatni felnőttként viszonyult a helyzethez... Engem továbbra is anyunak szólított. Mondta is, hogy nyugodjak meg, őt én neveltem fel, én tanítottam beszélni, én alakítottam a gondolkodását, és számára ez mindennél fontosabb.

Néha épp amiatt aggódtam, hogy úgy éreztem: engem talán jobban elfogad, mint az apját. De Miklós akkoriban alig tartózkodott itthon, kevesebbet tudott vele foglalkozni. Bár azt hiszem, nem ez volt a fő probléma. Sokkal inkább az, amit Zoltán később kamaszként egyszer a fejemhez is vágott, amikor egy tanácsom nem nyerte el a tetszését. „Nem akarok úgy élni, mint ti. Nem akarok kihúlt vagy langyos kapcsolatban megöregedni.” Sokszor eszembe jutnak a szavai. És higgye el, nem haragudtam meg rá emiatt. Reméltem, egyszer majd helyére kerülnek benne a dolgok, s talán megérti majd a mi helyzetünket is. És azt is, hogy a mi kisiklott életünket ő tartja össze. Nélküle semmik volnánk. Idegenek.

Tizennyolc éves volt, mikor kendőzetlenül feltártuk előtte azoknak a keserves éveknél a történetét... Nem szépítettük a szerepünket... Nyilván nem volt könnyű megemésztienie. Hetekig kínlódott, gyötrődött. Egy ideig csak magában. Aztán hol Miklóst faggatta, hol engem.

Engem leginkább arról kérdezett, hogy miért maradtam Miklós mellett. Miért vállaltam fel a megcsalt feleség szerepét. Mi motivált. A szerelem, a birtoklási vágy, az önzés, az ösztönök, a bosszú? Hogyan szerethettem azt a férfit, aki

megalázott, eltaszított magától... Meg tudtam-e bocsátani... Ezek azok a kérdések, amelyek akkortájt gyakran előkerültek. Olyan kérdések, amelyekre tiszta lelkiismerettel egyértelmű választ még ma sem tudok adni. Hisz azt a Miklóst, akit én szerettem, már soha többé nem kaptam vissza. De ő volt a múltam. Gyönyörű emlék... Ugyanakkor azonban az sem igaz, hogy gyűlöltem. Talán lett volna rá okom, hisz becsapott, megalázott. De azt is tudom, hogy a mi viszonyunk nem akkor mérgeződött meg, amikor Anikó megjelent a színen. És azt is be kellett látnom, hogy ennek a kapcsolatnak a rombolásában magam is tevékeny részt vállaltam. Olykor sajnos rendkívül kiábrándítóan viselkedtem... Csak akkor értettem meg, mennyi kárt okoztam magunknak, és tanultam meg kulturáltan elviselni a rám mért csapásokat, amikor Miklósban valóban fölmerült a szakítás gondolata... Ez '74 őszén történt, mikor kiderült, hogy Anikó terhes... Egyszerre rádöbentem, hogy a jövőnk – és a döntés joga – nem az én kezemben van. Hogy az én akaratom itt már mit se számít... Addig a napig minden tétel igaz volt: szerelem, önzés, birtoklási vágy, bosszú. Ez mind motiválta az életemet. De attól a naptól kezdve, hogy Miklós őszintén feltárta előttem a helyzetet, ezek mind eltűntek belőlem. Megrendített az a csapdahelyzet. Mert csapda volt ez mindannyiunk számára. Miklós nem tudta egyértelműen elkötelezni magát az új kapcsolat mellett. De nem tudott kilépni a régeből sem. Hogy miért? Ezt talán tőle kellene megkérdezni. De azt hiszem, nem tudna világos magyarázatot adni. Mert nincs ilyen.

Azokban a hetekben, hónapokban iszonyú megrázkódtatások érték. Ismerem őt. Minden rezdülését. Mert mégiscsak vele éltem le az életemet. Vele és nem csupán mellette... Tényleg megviselte ez a szerelem. Mert Anikót szerette – ahogy régen engem is –, ezt biztosan tudom. De kétségek gyötörték, hogy szabad-e kockára tennie két másik ember életét. Ez a kérdés végig ott feszült benne kimondatlanul is. Ő jó akart lenni. Boldoggá akarta tenni Anikót. De nem azon az áron, hogy engem boldogtalanná tegyen...

A másik problémát a kényszerhelyzet jelentette... Anikó ilyen szempontból a legrosszabbkor esett teherbe. Akkor, amikor minden bizonytalanná vált... Miklós iszonyúan vágyott egy gyerekre. De nem így, nem ilyen körülmények között. Hisz épp ekkor omlott össze a karrierje. Amit épített, elveszett. A rendszer, amely felemelte, most hirtelen eldobta magától. Kicsúszott alóla a talaj. Csalódott. Elvesztette a hitét. Magára maradt...

És akkor meghalt Anikó. Ezt a tragédiát végképp nem tudta feldolgozni. Magát vádolta. Esténként ült a szobában csendesen, maga elé meredve. Az sem rázta fel, hogy a szomszéd szobában ott sírdogál a gyermeke. Megszűnt számára a világ.

Hónapok teltek el, míg újra magára talált. Amikor Zoltánka járni tanult. Amikor az első szófoszlányokat kimondta... Emlékszem egy este, mikor a kicsit már elaltattam, kijött a konyhába. Átölelt, és azt mondta: „Köszönöm neked, hogy törődsz velem. Hogy jó vagy hozzám.” Hosszú idő óta először fordult elő, hogy átölelt. Szeretkeztünk is. Azt hiszem, akkor szakadtak föl benne a gátak.

Én pedig újra nőnek érezhettem magam mellette. Hihetetlenül boldog voltam. Pedig valahol legbelül jól tudtam, hogy ez az ölelés most Anikónak járna...

Miklós sokat dolgozott. Elkezdett működni benne valami dac, hogy juszt is megmutatja. Hogy nem lehet őt csak úgy leírni. Hogy van benne akarat, kitartás, képes még nagy dolgokra. Ismét írni kezdett. Sikerei voltak. A versei több helyütt megjelentek. Pályázatot is nyert egy novellájával. És rengeteget olvasott. A postás szerint egész Szamosegyházán nem fizettek elő annyi lapot, folyóiratot, mint Miklós... Megélénkült az élet körülötte. Vendégek jöttek. Íróbarátok. Hajnalig tartó beszélgetések, borozgatások. Az sem szegte kedvét, hogy behívták a pártbizottságra, s ott figyelmeztették, ne keveredjen rossz társaságba. „Te, ezek engem figyeltetnek! – jött haza szinte ujjongva. – Még működik a rendszer, de látszik, hogy nagyon félnek...” Ez valamikor a nyolcvanas évek elején volt.

Aztán jöttek a titkos szervezkedések. Belépett a Fórumba... Rövidesen felbolydult az ország. Még engem is elragadott a szenvedély. Gyűlésekre jártunk. Tüntetésekre. Vittük Zoltánt is. Addig valahogy sohasem érdekelt a politika, de most megéreztem, hogy valami nagyon fontos történik... Legalábbis azt hittem. Mert akkor tényleg úgy tűnt, hogy valóban változások következnek.

’90-ben Miklós polgármester lett Kisberekben. Ez Szamosegyháza mellett egy kis falu. Mikor a gyárat, ahol Miklós dolgozott, privatizálták, és az embereket elbocsátották, Miklós itt indított el egy magánvállalkozást. Az ott lakók szerették. Hatalmas fölénnyel választották meg. Mégis hamarosan fordulat következett be. Beindult a gépezet. A suttogó propaganda. Egyszer csak – mintegy vezényszóra – a legképtelenebb hírek kaptak szárnyra. Például hogy Miklós a falu pénzét elsikkasztva vásárolt házat Pesten. Mondanom sem kell, sosem volt házuk Pesten. Hogy Zoltánnak megvette az érettségit, és hogy a kapcsolatain keresztül sikerült bejuttatni a fiát a főiskolára. Hogy teherbe ejtette a titkárnőjét. Hasonlók. A legfájóbb az volt számára, hogy az emberek hitelt adtak a rágalmaknak, és sokan elfordultak tőle. Biztosan ismeri a mondást: „nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél”. Hát ebből indultak ki ezek a derék falusiak is. Pedig nagyon is behatárolható volt, hogy kik zörgetik a harasztot, és milyen érdek húzódik mögöttük. De a pletyka olyan természetű dolog, ami ellen nem lehet védekezni. Megmérgezi a tudatot, kételyt ébreszt, irigységet, ellenszenvet, gyűlöletet szül. Ez volt a cél. És ebben nagy mesterek az elvtársak.

A pletykák persze Zoltánhoz is eljutottak. A szamosegyházi gimnáziumba jártak bereki diákok is. Előfordult, hogy összesúgtak mögötte, egyszer az egyikük a szemébe is vágta: könnyű neked az apáddal a hátad mögött... Ráadásul az egyik nevelőjével is konfliktusa támadt. A tanár az egyik órán az Antall-kormány oktatáspolitikáját csempülte. Mire Zoltán félhangosan megjegyezte, hogy az előző rendszerben kellett volna ilyen bátran kritizálni az akkori hazug politikát... Ez a tanár volt az, aki pár héttel később egy dolgozatírásnál puszkázással gyanúsította meg. Ebből iszonyú balhé lett. Zoltánt kis híján kizárták a gimnáziumból. Úgyhogy nemhogy előnyt, inkább hátrányt jelentett a számára az apja.

Emlékszem, akkoriban magam is sokat vitáztam a kollégáimmal. „Az iskolában nincs helye a politizálásnak!” – hangoztatták fenn, ha valami nekik nem tetsző téma került napirendre. Persze a Miklóssal kapcsolatos pletykákon azért ők is jóízűen csámcsogtak. Én meg visszavágtam. „Bezzeg pár éve még ti köteleztetek engem, hogy itt maradjak mindenféle hülye szemináriumokon. Pedig párttag sem voltam. Mitől ez a nagy pálfordulás?” Iszonyúan bosszantott ez a fajta kétszínűség. Rövidesen észre kellett vennem azt is, hogy néhányan elhallgatnak, mikor belépek a tanáriba. '94-ben pedig, mikor az országgyűlési választások első fordulóját megnyerték a szocik, ugyanezen kollégák piros blúzban jöttek iskolába. Kádercsemeték voltak. Mit várhattam volna tőlük? Néha eltöprengek rajta: ha Miklóst annak idején nem zárják ki, lehet, hogy én is egy követ fújnék velük? Még belegondolni is iszonyat... Tehetetlen voltam ezzel a szemellenzős, stupid magatartással szemben. Csak befelé bosszankodtam... Ráadásul igazgatóváltás is volt nálunk. A jóra való és lojális Lajos bácsi nyugdíjba ment. Helyette az egykori iskolai párttitkár lett az intézmény új vezetője. Volt nagy öröm a vörös-blúzosok között. Az első munkaértekezleten mindjárt előrukkoltak egy javaslattal. „A gyerekeket túlságosan leterheli, hogy a hittanórák is a délelőtti órarendbe vannak beiktatva.” Nem bírtam türtőztetni magam, kifakadtam: „Nem inkább arról van szó, hogy lyukasóraitokat akarjátok felszámolni?” Na, ebből aztán komoly vihar lett. Persze a hittanórák átkerültek délutánra... „Büntetésül” nekem péntekre is tettek hatodik órát. Délutánra pedig tanulószobát. A saját órarendjüket meg úgy alakították, hogy a fodrászra, a hétvégi bevásárlásra is jusson idő. Kicsinyes aljasságok voltak ezek... Nem is annyira nekem, mint inkább Miklósnak, az ő szerepvállalásának szóltak... Vív-tam tehát a magam kis csatáit. Többnyire sikertelenül. De jól esett olykor kiadni magamból a belém fojtott mérget.

Ezekről az iskolai bosszúságokról otthon nem is számoltam be. Nem akartam fölöslegesen terhelni Miklóst. Zoltánt pedig – legalábbis úgy láttam – a politika nem érdekelte. Az apja rövidke karrierjét is inkább tehertételként élte meg. Talán ezért is szerette jobban a főiskolát. Oda nem ért el a helyi politika visszhangja. Ott senkit nem érdekelt, hogy az apja polgármester, vagy éppen bukott polgármester. Élvezte a diákéletet. Akkortájt hétvégeken többnyire még hazajárt, de általában a barátokat kereste meg, velük töltötte az időt. Nem is bántuk. Hadd éljen, gondoltuk, hisz mi is voltunk fiatalok. Miklós vett neki egy kocsit. Egy Suzukit. Nagyon szerette. Fél napot el tudott pizsmogni a kocsikörül.

Akkoriban a magánéletéről már kevesebbet beszélt. Tudtam, hogy van valakije, kértem is, hogy mutassa be, de csak annyit válaszolt: „Nem kell bemutatni. Ismered jól.” Az azonban fel sem merült bennem, hogy Viviennel kezdte újra.

Vivient még a gimnáziumban ismerte meg. Jól megvoltak egymással. Gyakran fölhozta hozzánk. Kedves, aranyos kislány volt. Aztán valami miatt megszakadt a kapcsolatuk. Zoltán azt sohasem mondta el, miért. Azt viszont tudtam, hogy rettentően megviselte. Aztán hallottam, hogy Vivien férjhez ment, gyereke

született. Úgy gondoltam, ezzel véglegesen lezárult kettejük viszonya. Csak amikor a tragédia megtörtént, vált számomra világossá, hogy ők ketten ismét egymásba szerettek. S hogy Vivien válásának Zoltán az oka.

5. A lány

Zoltán? Egy kedves kis kamasz maradt huszonévesen is. Képtelen felnőni. Tulajdonképpen ezért is szakítottunk... Azt hiszem, a szülei túlszerették, félre-nevelték. Leginkább az anyja... Valamiféle sajátos függőség alakult ki közöttük. Azt hiszem, féltékeny volt mindenkre, aki közel került Zoltánhoz. Félt, hogy elveszíti a fiát... Zoltán persze egy idő után béklyóként élte meg ezt a helyzetet, de nem tudott szabadulni belőle, mert az anyját semmiképp sem akarta megbántani.

Egy házibulin jöttünk össze. Akkor épp nem jártam senkivel. Zoltán nem volt rámenős, csajozós típus, mégis a társaság egyik alapemberének számított, aki tudott hangulatot teremteni, volt humorérzéke, minden marhaságban partner volt. Talán épp ez a furcsa disszonancia vonzott hozzá. Közel egy évig lógtunk együtt. Igazi diákszerelem volt. Könyvtárba jártunk, moziba, koncertekre, néha színházba is. Élveztem a társaságát. Sokféle dologra figyelt, semmi- ben sem hasonlított a korábbi felszínes kapcsolataimhoz... Két-három hónap is eltelt, míg először lefeküdtünk.

Tetszett az is, hogy Zoltán szeretett a szabadban csatangolni. Én is imádtam az erdőt, a hegyeket. Sokszor mentünk fel a Zemplénbe. Alig van olyan zuga, ahol ne jártunk volna. Imponált, hogy – bármerre barangoltunk – szinte minden ismert, és órákig tudott mesélni a hely történetéről, természetrajzi ritkaságairól. Sose unatkoztam mellette.

Ugyanakkor borzasztóan lelkizős volt. Nehezen tudta túltenni magát apró ügyeken is. Emlékszem, milyen kétségbeesés lett rajta úrrá, mikor az a sejtése támadt, hogy az apja csalja az anyját... Valami kompromittáló levelet talált az öreg fiókjában... Utóbb kiderült, hogy az egész egy közel két évtizeddel ezelőtti történet emléke, de ő hetekig rágódott rajta... Rettentően megviselte az is, hogy miféle gyalázkodás zajlik az apja körül. Emiatt gyűlölte a politikát... Megértem, hisz akkortájt sokféle kósza hír keringett, ami becsületében sértette a családot. Engem is bántott, hisz ismertem az apját, tudtam, hogy rendes fazon. Ám a teherbe ejtett titkárnő története végül mégiscsak igaznak bizonyult. Zoltán kétségbeesve hívott telefonon, hogy nagy baj van: az anyja nem az ő anyja, s ő csak egy nevelt gyerek. Az ellenoldal által terjesztett hírek persze ennél sokkal gonoszabbak voltak. Azok úgy szóltak, hogy az édesanyja annak idején az apja miatt halt meg. Hogy inkább a halált választotta, mintsem a szégyent, hogy apa nélkül szülje meg a gyermekét.

Zoltán akkor kis híján összeomlott. Próbáltam tartani benne a lelket. Kifelé persze igyekezett palástolni az érzelmeit. Magába zárkózott, befelé gyötrődött.

De aki jól ismerte, az észrevette rajta, hogy nagy a baj... Az apjával egyébként is nehezen találta a hangot. Most még jobban mélyült közöttük a szakadék.

Működött benne valami ostoba bizonyítási vágy... Leginkább az apjának akarta megmutatni, hogy meg tud állni a lábán. Hogy viszi valamire... Egy idő után a kettőnk kapcsolatában is jelentkezett efféle megfelelési kényszer. *De ad-digra már az idő is versenytárs lett.* Ráadásul egy buta affér miatt szakítottunk is...

Az érettségi bálon veszünk össze. Akkor derült ki ugyanis, hogy megcsalt. Ráadásul Szabinával, a barátnőmmel. Mindez még az együtt járásunk kezdetén történt. Valami osztálykirándulásra mentek a hegyekbe. Ott jöttek össze. Az én derék lovagom pedig – mint arra fény derült – egy darabig két vasat tartott a tűzben... Hogy derült ki? Hát úgy, hogy Szabina elmesélte... A bálon kicsit többet ivott a kelleténél, és fecsegett. Mondhatni: közhírré tette. Utána egyikükkel sem álltam szóba. Szabinával ma sem. Örökre meggyűlöltem, hiszen tudta, mit érzek Zoltán iránt, mégis kikezdett vele. Ezt megbocsáthatatlannak érzem... Zoltán hetekig járt a nyakamra, de elutasítottam... Megkeményítettem magam, határozott és rideg voltam... Csillapíthatatlan fájdalmat éreztem. Időre volt szükségem. Ő pedig nem bizonyult elég kitartónak. Felhagyott a próbálkozásokkal. Úgy tűnt, hogy végleg ki kell törölnöm őt a szívemből.

Akkor jött Karesz. A buszon korábban is gyakran láttam. Néha beszélgetünk is. Egyszer segített hazacipelni a csomagjaimat. Behívtam magunkhoz egy frissítőre. Így kezdődött. Fél év múlva feleségül kért. Jól megértettük egymást. Kedveltem. Szerettem is. De talán nem eléggé, s ez – ma már tudom – kevés egy házassághoz.

Zoltánnal akkor találkoztam újra, amikor a terhesgondozás miatt be kellett utaznom Szamosegyházára. Véletlenül futottunk össze a kórház kapujában. A beteg nagymamáját látogatta. Váltottunk néhány félszeg mondatot. Nézte a pocakomat. „Sajnálom, hogy így alakult” – mondta búcsúzásul. „Én is sajnálom” – feleltem. És rémülten vettem észre, hogy megint megmozdult bennem valami. Próbáltam elhessegetni ezt a zavarba ejtő érzést. Mert éreztem, nem helyénvaló... De nem találkoztunk többé. Nem keresett. És én sem próbáltam kapcsolatba kerülni vele. Aztán Karcsika születése rövidesen mindent feledtetett velem.

És akkor beleszólt az életünkbe a véletlen. Nyár volt. Karesz egy másik céghez került, aminek Szamosegyházán volt a központja. Az egyik munkatársa épp albérlőt keresett az üresen álló, örökölt szülői házba. Beköltöztünk hát mi is Szamosegyházára... Még egy hete sem laktunk ott, amikor a bevásárlóközpontban összefutottam Zoltánnal. Feketében volt. Elmondta, hogy meghalt a nagymamája. Másnap ott voltam a temetésen. Magam sem tudom, mi vitt oda. Nem is igazán ismertem a nagymamáját. Odamentem hozzájuk részvétet nyilvánítni. Láttam a tekintetében, hogy örül nekem, hálás, hogy ott vagyok. Másnap felhívott telefonon. És onnantól nem volt megállás. Újra kezdődött minden. Lopva, csalva, titokban. Az eszem tiltakozott ellene, de gyengének bizonyultam. Felülkerekedett bennem valami örült vágy, amit képtelen voltam – talán nem is akartam? – legyőzni.

Persze ráment a házasságom. Karesztől elváltam. Azt gondoltam, végre én alakíthatom az életemet. De hamar kiderült, hogy mégsem.

Zoltán még főiskolára járt. Csak hétvégeken találkoztunk. Iszonyúan magányos voltam. A gyesből meg a családi pótlékból kellett megélnem. Meg abból, amit Karesz fizetett gyerektartás címén. Anyuék mondták, hogy költözzek haza, adjam fel az albérletet, mert nem győzőm fizetni. A rezsi is magas volt. De én attól tartottam, hogy ha visszamegyek hozzájuk, ismét elvágom a fonalat, ami Zoltánhoz köt. Szerettem volna, ha Zoltán hozzám költözik, ha velem él. Nem akartam én feltétlenül házasságot, csak azt, hogy ott legyen mellettem. Zoltán ezt nem értette. „Miért? Nem jó így? Remekül megvagyunk. Ha itthon vagyok, az időm nagyobb részét úgyis veled töltöm.” Ez volt a válasza, valahányszor szóba hoztam a kérdést. Néha úgy éreztem, nem is hiányzom neki annyira, mint ő nekem. Volt úgy, hogy hét közben föl sem hívott. Aztán pedig szombaton magától értetődő természetességgel megjelent nálam. Mintha mi sem történt volna. Fájt. Úgy éreztem, csak kihasznál.

Belefáradtam, belefásultam az örökös várakozásba. Előfordult, hogy úgy telt el nap, hogy eszembe sem jutott Zoltán. Ettől iszonyúan megijedtem. Szívósan kerestem, kutattam magamban, hogy mi történhetett velünk. Nem tudtam értelmes magyarázatot adni. Ám egyre inkább éreztem: ennyi volt. Ennyit kaptunk a sorstól.

Aztán váratlanul találkoztam valakivel. Ez is a véletlenül múltott... A barát-nőm valami hülye levelezős játékon nyert egy társasutazást. Megkérdezte, nincs-e kedvem egy hetet Tunéziában tölteni. Tavasz volt. Tunéziában ez szinte nyár... Tengerpart. Tevetúra a sivatagban. Hát hogyan mentem volna... Ott ismerkedtem meg Péterrel. Ő is a csoport tagja volt. Épp elvesztette az állását. Nyíregyházán tanított. Bezárták az iskoláját. Ez '96-ban történt. Akkoriban elég sok iskolát bezártak vagy összevontak. Nálunk, Szamosegyházán is. Péter a felmentési idejét töltötte. Elvált, gyermeke nem volt. Valahogy összejöttünk. „Egy ideig aligha lesz pénzem tengerparti kiruccanásokra – mondta fanyarul. – De éreztem, hogy ide el kell jönnöm... A végén még hálás leszek, hogy utcára tettek. Ha nem így történik, akkor most is a kölykökkel vesződnék a suliban, és téged meg sem ismerhetlek...” Megkedveltem. Jó volt vele. Mellette újra nőnek érezhettem magam. Figyelmes volt, tapintatos – és örülten szerelmes.

Mikor hazajöttünk, elmondtam Zoltánnak. Muszáj volt. Szeretem a tiszta képleteket. Nem akartam őt becsapni vagy áltatni – annál többre becsültem. Nem számítottam rá, hogy ilyen iszonyú következményei lesznek. Valaha szerettem Zoltánt... Legyek őszinte? Talán még ma is szeretem... De élni akartam. Normálisan. Családban. Nem csak úgy bele a világba... Zoltán erre alkalmatlan volt. Vagy én voltam türelmetlen? Nem tudom... De azt neki is látnia kellett, hogy miatta dobtam oda a házasságomat... Jó, rendben, lehet, hogy Zoltán nélkül is válással ért volna véget. De mégis: az én gondolataimban ő végig ott volt... Furcsa, de igaz: ha kényszerpályára került az életem, ahhoz Zoltánnak valahol mindig volt némi köze... Elegem lett a kényszerpályákból. Végre magam akartam alakítani az életemet.

6. A fiú

Az első lány, akivel lefeküdtem, az egyik osztálytársam volt. Egy kiránduláson történt. Fönt voltunk a Zemplénben. Aggteleken. Faházakban aludtunk. Illetve nem aludtunk. Hatalmas bulit rendeztünk. Diszkrét félhomály. Ittunk, táncoltunk. Akkor történt. Szabina... Pedig igazán sose tetszett nekem. Nem szerettem a rámenős stílusát. De addigra már elég sokat ittam. Tánc közben olyan szorosan simult hozzám, úgy simogatott, hogy rögtön erekcióm támadt. Csókolózni kezdtünk. „Menjünk át a mi szobánkba – suttogta a fülembe. – A csajok úgyis mind itt vannak.” Nem kértem magam. Átmentünk. Szabina rögtön vetkőztetni kezdett. Lecibálta rólam a ruhát. Közben magáról is. Amúgy szép alakja volt. Szerettem volna egy kicsit gyönyörködni benne, de ő siettetett: „Ne vacakolj annyit, nem látod, hogy majd megőrülök...” Azt hittem, hogy csak petting lesz... De nem. Szabina lenyomott az ágyra. Egyik kezével engem simogatott, a másikkal a saját testét. Úgy éreztem, nyomban elszállok. De mielőtt baj történt volna, gyakorlottan megszorította a farkamat. „Ennyire azért nem sürgős” – mondta nevetve. Majd gyöngéden a szájába vette fegyveremet. Azt hittem, megőrülök. Iszonyúan kívántam. Megengedte, hogy én is simogassam. Aztán a számmal is birtokba vettem. Néhány másodperc múlva forrón és lüktetve élvezett. Később fölibém kerekedett, és kéjes nyögések kíséretében lovagolni kezdett rajtam. Nem tudtam figyelni az ő gyönyörére, annyira a saját örööm hatása alá kerültem. Utóbb azt mondta, hogy neki másodszor is jó volt. Hát ezt azért nem hiszem, hisz az egész nem tartott tovább néhány percnél...

Vivien? Látod, az ő életében sem én voltam az első... És egyáltalán... Sose találkoztam olyan lánnyal, akinek én lettem volna az első. Valahogy erről mindig lemaradtam.

Vivien az érettségi bulin tudta meg, hogy Szabinával lefeküdtem. Az a kis hülye beivott, és szétkürtölte, hogy keféltünk a kiránduláson. Vivien paffá lett. Hiába mondtam, hogy Szabina számomra semmit sem jelent, s hogy akkor sem jelentett semmit, amikor lefeküdtem vele, Vivient nem lehetett megbékíteni. „Ha semmit sem jelentett neked, akkor még kevésbé értelek... Képes voltál kockára tenni a szerelmünket egy ilyen lotyó miatt?” Hát igen. Utólag én sem igen értem. Mégis megtörtént. Sajnos a tapasztalat azt mutatja, hogy velem túl gyakran történtek érthetetlen dolgok.

Akkortájt sokat vitatkoztam apámmal. Nem tudta megemésztetni, hogy nem őt választották újra polgármesternek. „Éveket áldoztam az életemből erre a falura. Iszonyú energiát öltem bele – és ez a hála! Én hoztam ide az összes közművet, a vizet, a szennyvizet, a telefont, a gázt... Utat, járdát csináltattam. Renováltuk az iskolát! Felújítottuk a hivatal épületét. A lámpatesteket. Parkosítottunk. És akkor jön ez a kis senkiházi, és...” „Ugyan, apa, hagyd már ezt! – méltatlankodtam. – A legtöbb amerikai elnököt sem választják meg kétszer.” „Ugyan mit tett le az asztalra eddig ez a kis tejelelesszájú?” „A régi tanácselnök nyilván ugyanezt mondta rád, amikor kitűrtad a helyéről!” Apám dühösen

felhorkant: „Kitúrtam? Mi az, hogy kitúrtam? Én a kampányban órá egyetlen rossz szót nem szóltam. Én az elképелéseimet vittem a falu elé... De ezek a mocskosok nem a programjukkal nyertek, hanem az aljasságukkal!” Nem hagytam magam. „Te is kommunista voltál valamikor! Közéjük tartoztál!” Apám olyan lett, mint a sebzett vad. „Párttag voltam. Nem szégyellem. Az voltam. Első generációs értelmiségiként, tele naivitással. De amikor kinyílt a szemem, volt erőm szembeszállni velük...” „Látod, apa, mindig túlzol... Ők rúgtak ki!” „Mit tudsz te erről? Csak a könyvekből ismered azokat az időket! Fel se tudod fogni, hogy mit jelentett akkor egy párthatározat. Mit jelentett akkor egy kizárás a pártból. Nemcsak egzisztenciális szempontból, hanem erkölcsileg is... Engem ezek a mocskok hurcoltak meg, és tettek lehetetlenné akkor is.” Rendre addig civódtunk, míg elszakadt a cérna. Ilyenkor sértődötten vágta hozzám, hogy hálátlan vagyok, meg hogy ne oktassam ki őt, épp elég baj az, hogy az egész ország süket és vak, ne legyen én is az.

Ezek a viták akkortájt mindennaposak voltak. Anyám próbált bennünket csitítani. Többször sikertelenül.

Azt hiszem, anyu értékelte jól a helyzetet, aki azt mondta: „Hát nem látod? Pont erről szól ez az egész. A tisztességes emberrel meg akarják utáltatni a politikát. Épp azt akarják, hogy az ilyenek, mint te, megundorodjanak, és félreálljanak! Ezt az elégtételt nem szabad megadni nekik.” Apám mégis feladta. Elege lett. Kiszállt, visszavonult. Megkeseredett ember lett.

Akkortájt más tragédia is sújtott bennünket. Nagyanyám beteg lett. Rák. Megmondták az orvosok. Gyógyíthatatlan. Sok az áttét. Mindennap jártunk hozzá a kórházba. A halála napján is. Ijesztő volt, ahogy ott feküdt az ágyon magatehetetlenül, halálra ítélve. Mi egész éjjel virrasztottunk mellette. Hajnalban magához tért. Kinyitotta a szemét. Nézett ránk, szomorúan, szürkébe hajlón. Igen, erre határozottan emlékszem: a máskor meleg, barna szemek szürkévé fakultak. Beszélni már nem tudott. A kezével mutatta, hogy írni szeretne. Papírt, tollat kapott. Párnákkal föltámasztottuk a fejét-hátát. Nagy, szálkás betűkkel a következőket vetette papírra: „Fáj, hogy nem hagylak benneteket élni.” És közben folytak a könnyei.

Azokban a napokban kezdtük újra Viviennel. Az egész olyan váratlanul történt. Vivien ekkor már férjnél volt, gyereke született... Meglepett, hogy eljött a nagyanyám temetésére. A szakításunk óta tulajdonképpen egyszer találkoztunk: pár hónappal korábban a kórházban. Terhesgondozásra ment. Furcsán éreztem magam, amikor megláttam. Szinte beleremegtem. Alig bírtam kinyögni egy értelmes mondatot... Vivien vidám volt, közvetlen, s amikor elbúcsúztunk, olyan magától értetődő természetességgel adott puszit, mintha csak egy szimpla baráttal vagy rokonnal találkozott volna. Én pedig beleborzongtam abba a pusziiba. Addig is sóvárogtam utána, most azonban pokolian fájt ráébredni, hogy mással él, hogy mástól vár gyermeket... Aztán egy darabig ismét kívül került a látókörömben. Csak ott a temetésen láttam újra. Odajött hozzánk részvétet nyilvánítani. Átölelt. Ugyanolyan volt, mint régen.

Legszívesebben azonnal megcsókoltam volna. Másnap felhívtam. És kezdődött minden előről.

Vivien akkor kapaszkodót jelentett. Legalább ki tudtam szakadni az otthoni letargiából. A gyász, anyu örökké könnyes tekintete, apám komorsága, a politika körül forgó rögeszmés moralizálás, mind-mind iszonyúan megviselt. Sajnáltam anyámat, aki a gyászában sem tudhatott békét maga körül, mert apám hisztériás kitöréseit kellett hallgatnia. Megbocsáthatatlan, hogy nem tudtam támasza lenni, nem segitettem neki, s magára hagytam a bajában. Azt remélem, hogy talán megértette: nem őmiatta, magam miatt menekültem minél távolabb ettől az – akkor még számomra érthetetlen és kezelhetetlen – világtól. Minden időmet Vivienrel töltöttem. Vele jártam be a mennyországot és a poklok útvesztőit.

Emlékszem, egy hétvégén ott aludt nálam, a kollégiumi szobámban. Szűk, vacak ágy volt, mégis remekül elfértünk rajta. Éreztük egymás minden mocsnását, rezdülését. Reggel én ébredtem korábban. Percekig nem mozdultam. Csak őt bámultam. Néztem, ahogy egyenletesen lélegzik. Megsimogatni se mertem. Ám egyszer csak halvány mosoly jelent meg a szája szögletében. „Megéreztem, hogy nézel” – suttogta. Pusztit lehelt az arcomra, és az ölembe gömbölyödött. Azonnal megkívántam. Hálásan dorombolva elégítette ki a vágyamat. Fejét a vállgödörbe fúrva hevertünk. Ujjai lágyan simogattak. „Kellemesen éreztem magam veled – mondta. – Tudom, hogy egyhamar nem lesz lehetőségünk hasonló éjszakára, épp ezért kis lelkifurdalásom is van, amiért elszundikáltam, de olyan béke és nyugalom lebegte körül ezt az éjszakát, hogy talán ez is belefért... Jó érzés volt tudni, érezni, hogy mellettem vagy.”

Karácsonyra egy ékszerórát vettem neki. A helyzet kissé hülyén alakult, mert hét közben be kellett utaznom a főiskolára vizsgázni, a szentestét meg egyébként is mindketten a családdal szoktuk ünnepelni, ezért pár nappal korábban adtam oda neki az ajándékot. „Ezután legalább nem késhetsz a randikról...” – mondtam. Rögvest felpróbálta. Kicsit lötyögött a karján, de láttam, hogy rettentően örül. Én meg annak örültem, hogy végre sikerült meglepnem. Csak a miatt bosszankodott, hogy ő ajándék nélkül érkezett, hiszen azt remélte, karácsony előtt még tudunk találkozni. Éjjel aztán felhívott: „Baromira megleptél a korai Jézuskával... Egyébként tudd meg: velem volt egész nap! Igaz, még csak zseboraként mertem használni, de holnap méretre igazíttatom. A barátnőm így is kiszúrta, s meg volt lepve, mert említettem neki valamikor, hogy még soha ebben az életemben nem volt ékszeróráim, mire elhatározta, hogy majd tőle kapok – te meg a jelek szerint pont akkor hallgatóztál...”

A karácsonyi hangulatot azonban valahogy mégis sikerült megmérgezni. Épp szenteste. Ismét ő hívott. Picit szégyelltem is magam. Furcsa, hogy mindig akkor telefonált, amikor nekem is eszembe jutott, amikor én is épp hívni akartam. De folyton megelőzött. Most arról beszélt, hogy délután mesével próbálta elaltatni a gyermekét, de ő maga szundikált el. „Az utóbbi időben láthatóan csökkent a feladattudatom” – mondta nevetve, majd elkomolyodva hozzátette. „Viszont szépet álmodtam” – kis hatásszünetet tartott. – „Gyereünk született.”

És várta a hatást. Én pedig bután reagáltam. „Ezt talán mégsem kellene elsietni” – motyogtam bárgyún, és máris éreztem, hogy hibát követtem el. Csak napokkal később tudtam kiengesztelni. „Tudod – mondta könnyes szemekkel –, én valóban tőled akarok gyereket! És rosszul esett, hogy a te első mondatod a szabadkozás volt. Még annyira sem voltál képes, hogy eljátssz a gondolattal. Megölted az örömet. Szinte láttam magam előtt az ijedt arcodat, és a napnál is világosabbá vált: egy pillanatra belegondoltál a helyzetbe, és őszinte voltál... Egy nőt az egekig tud emelni ez a gondolat. Te viszont kihúztad magad a potenciális apa-jelöltek listájáról.” Hiába próbáltam neki elmagyarázni, hogy én nem úgy gondoltam, hogy csupán az adott helyzetet nem érzem alkalmasnak, meggyőzni nem lehetett. Nem gondolt bele abba, hogy ez engem másként és mélyebben érint, mint bárki más. Mert én magam vagyok a példa arra, amiről beszél...

Talán ez volt az a pillanat, mikor először értettem meg, mit érezhetett az édesanyám egy titkolt kapcsolat gyümölcsét hordva a szíve alatt. Hisz a mi esetünkben ez még csak játék volt a szavakkal, de mert Vivienben már élénken éltek az anyai ösztönök, lám, máris vihart kavart egy meggondolatlan megjegyzésem. Az édesanyám örömét azonban valóságosan rombolta szét az a nyilvánvaló tény, hogy nem tud majd együtt örülni a kis jövevénynek az apámmal. Hogy nem figyelhetik, követhetik együtt a fejlődését. S hogy leányanyaként, megbélyegzettként kell a falu megvetését elviselnie. Nyilván ezért akart elmenekülni. Ezért költözött be a városba, ahol beleolvadhatott a tömegbe, és ahol már csöppet sem olyan szokatlan, hogy egy nő egyedül nevelje a gyermekét.

Akkortájt kezdődtek az összezördülések közöttünk. Én távol, a főiskolán, Vivien idehaza. A távolság nem tett jót a szerelmünknek. Ha este rácsörögtem, és nem vette fel a telefont, máris iszonyú féltékenység mardosott. Hol lehet? Kivel? Olykor Mártika néni vette fel a kagylót (ő Vivien édesanyja, tündéri teremtés – gyakran vigyázta Karcsikát), és próbálta kimenteni Vivient, de olyan hévvel, olyan igyekezettel, tette, hogy még inkább felerősítette bennem a gyanút. S ha Vivien egy óra múlva visszahívott, hogy „Bocs, de beültünk a lányokkal egy sütire”, én már nem hittem neki. Csak hallgattam makacsul a vonal túlsó végén. Neki pedig elfogyott a türelme: „Ha kimerítettünk minden témát, akkor jó éjszakát!” – mondta, és letette a kagylót. Ilyenkor mindig pár napos mosolyszünet következett. De aztán valamelyikünk mégis legyőzte a saját undok makacsságát, és újra felvette a fonalat. Akkor még elég volt egy kedves mondat, egy bizsergető puszi, és máris megbocsátottunk egymásnak.

„Tulajdonképpen hálásnak kellene lennem, hogy féltesz – suttogetta egyszer a fejét a vállamra hajtva. – Jóleső érzés a magaménak tudni a ragaszkodásodat. De vajon meddig tart?” „Csak rajtunk áll, hogy megőrizzük-e magunkat ilyeneknek” – mondtam határozottan. Mert akkor még minden olyan derűsnek tűnt. Olyan meseszerűnek. Talán ezért is szunnyadt el az éberségünk.

Sajnos nem tudtam megbecsülni a szerelmét. És megtartani sem. Rettentő bután viselkedtem. Önző voltam és kapzsi. Folyton csak kapni akartam. Arra viszont nem gondoltam, hogy a hétköznapiakban mennyire magára hagyom.

Aztán elutazott Tunéziába. Elbúcsúzni sem tudtunk, mert aznap zh-t írtam. A repülőtérrel még felhívott. „Sajnálom, hogy nem lehetsz velem” – mondta. Akkor már túl voltam a dolgozaton. Pocsékul sikerült. Az járt a fejemben. „Elcseszttem, most készülhetek a javítóra.” „Csak ennyi?” – kérdezte bánatosan. „Hiányzol” – feleltem megadón. „Látod, ebben most kételkedem.” „Te kételkedsz?” – fortyantam fel. – Nem én utazom el tíz napra! Meg se kérdeztél... Pedig azt hittem, hogy hétvégén majd együtt... De hagyjuk ezt. Jó utat!” „Látom, most megint duzzogsz. Pedig... – elakadt a hangja. Mintha erőt gyűjtött volna, hogy sírás nélkül fejezhesse be a mondatot. – Ne bántsuk egymást, Zoltán. Vigyázz magadra! Szeretlek!” „Én is szeretlek” – válaszoltam. És már iszonyúan bántam, hogy a búcsút is elrontottam.

A hazaérkezése után másnap már ott voltam nála. Sántikálva nyitott ajtót. „Meghúzódott a bokám” – mondta fájdalmas arccal. És átadta a plüssét, amit nekem hozott. „Szóval félreléptél” – ütöttem le a poént. De csak én nevettem. Ez akkor fel se tűnt. Annyira vágytam rá, annyira kívántam őt, hogy csak erre tudtam gondolni. Hagyta, hogy levetkőztessem. Szeretkeztünk, de valahogy végig úgy éreztem, mintha Vivien nem is lenne ott, mintha csak a testét adná, a lelkét nem. „Valami baj van?” – kérdeztem. „Csak a lábam. Hisz tudod. Őrülten fáj.” „Nem arra gondolok.” Hallgatott. Néztem az arcát. A tekintetét. Próbálta elfordítani a fejét. Nem engedtem. „Megcsaltalak” – bökte ki végül. Éreztem. Olyan hűvös, olyan tartózkodó volt, mint még sohasem. És elmesélte. Percekig döbbsen ültem. Bár számítottam rá, mégis teljesen letaglózott ez a vallomás. Ült mellettem. Fogta a kezem, és nézett azokkal a szomorú szemeivel. Mintha ő lett volna az áldozat, és nem én. Felocsúdtam. „És ezután hogy voltál képes lefeküdni velem?” Nézett maga elé. Mintha ő sem értené. Ez volt a kegyelemdöfés.

Talán jobb is lett volna, ha hallgat az egésztől. Miért kellett elmondania? Persze én akartam tudni az igazat. De miért? Miért akartam tudni? Most jobb? Egy frászt jobb... Ujjai az ingemen motoztak. „Menj el” – mondta váratlanul. Néztem az arcát, a szemét, amelyben feltűnt az első könnycsepp. „Menj! Nem akarom, hogy sírni láss...”

Az utcán nem bírtam tovább. Valami hihetetlen ürességet éreztem. És ez örülten fáj. Sírva fakadtam. Utoljára a nagyanyám temetésén könnyeztem... Azt mondják, csak az ember tud sírni. Ilyen lélektisztítóan bizonyosan. Ültem a padon a templom előtti téren, és folytak a könnyeim.

Aztán másnap jött az a szörnyű születésnap buli. A Pöttömbe gubbasztottam a haverokkal. Sokat ittam. S közben gyalázatosan éreztem magam... Később átmertünk a diszkóba. Föl akartam csípni valami nőt. Bosszút állni Vivienre. Bebizonyítani, hogy már nem fontos a számomra. Bebizonyítani? Kinek? Magamnak? Ugye, mekkora marhaság? Még hogy nem fontos. Majd beledöglöttem. Mardosott a féltékenység és a vágy. Valami iszonyatos örület lett úrrá rajtam. Megalázottnak, becsapottnak éreztem magam. Akkor jött oda az asztalunkhoz az az óvárosi srác. Azt mondta, hogy most kipróbálhatjuk a járgányokat. Géza

megfogta a karom: „Sokat ittál” – mondta. – „Ne menj!” Talán még el is bizonytalanodtam egy pillanatra, de a srác arcátlanul a szemembe röhögött: „Mi az, majrézol? Ötven kilóm van rá, hogy két kocsihosszt rád verek!”

Tudod, az a legszörnyűbb, amikor eszembe villannak annak az éjszakának a képei. Tök részeg voltam, mégis – ahogy múlik az idő – úgy látom egyre kristálytisztábban magam előtt azokat a pillanatokat. És hidd el, nem utólagos okoskodás, de tudom, emlékszem, hogy a belső énem az utolsó pillanatig tiltakozott a verseny ellen. Amit tettem, én tettem. De semmi nem az én akaratom szerint történt. Nehéz ezt szavakba önteni. Ráadásul tudom, hogy az én számból hiteltelenül is hangzik. Pedig most már nincs miért hazudnom. Az ítéletet nem változtatja meg, bármit mondok is. És a lelkiismeretemet már rég nem akarom hazugságokkal terhelni. Hallatlan könnyebbség nekem is, hogy szembe tudok nézni a tényekkel... Az elején ez volt a legnehezebb. Mert mindig azok a pillanatok jutottak eszembe, amikor kiszálltam az összetört autóból, és odamentem a másik kocsinhoz... De most már előttem van az egész. Olyan, mintha lassított felvételen látnám...

Fej-fej mellett haladunk az Audival. Kinézek a sráca, látom, nyomja a pedált, nyomom én is, és mikor visszafordítom a tekintetem, észreveszem magam előtt azt a járgányt, ami az előbb még nem volt ott, nem lehetett ott, és kétségbeesetten érzékelem, hogy nem tudok mit csinálni, mert a belső sávban az Audi halad, jobb oldalon végig autók parkolnak, és hiába nyomom a féket, képtelen vagyok megállni, a méterek fogynak köztünk, talán ha ők is belelépnének a gázba, de ők nem is látják, mi történik mögöttük. Elrántom kormányt, hogy kerüljem a közvetlen ütközést. Egy parkoló kocsinak csapódom. A szemem sarkából még érzékelem, hogy az Audi elhúz mellettem, az ő sávja már szabad, de nem vagyok ura a járműnek, ahogy visszaperdülök az útra, nekivágódom az előttem vánszorgó autónak, és kiteszítom a szembejövő kamion elé... Emlékszem, hirtelen iszonyú csend lett. Az összetört szélvédő apró gömbökben terült szét az aszfalton. A reflektorok szivárványszínben tündököltek. Én szálltam ki először. Odabicegtem az összegyűrt kocsinhoz. A saját fájdalmamat sem éreztem, csak azt, hogy most valami végzetszerű iszonyat történt. Láttam a véres testeket. Hallottam távolról, hogy valaki mentőért telefonál. Én pedig ott álltam tehetetlenül, hányingerrel küszködve a roncs mellett, és önkívületben zokogtam...

A tárgyaláson találkoztam az egyik fiú anyjával. Azt mondta csak szomorúan, hogy nem érti, Isten miért volt ilyen roppant igazságtalan: elvette a fia életét, hogy én élhessek... Látod, ezt én sem értem...

Sütő Csaba András

utak éjjel, pizsama, testen tapadó

Mihály nagybátyámé

utak éjjel, pizsama, testen tapadó, póló és bokszeralsó, lifeg, alatta jár a hőlég, szandálok az előszobában. hótaposó, súlyos, nagy platójú gép, pofája kaffog a betonon, csiszálja a jeget. cipők kifűzve, ismeretlen tartomány. alszik nyom nélkül, betakarta utca, kerítés, ház.

[MUTATOK NEKED VALAMIT

túl a lámpák beszegte sötéten
az utolsó kerítés elmaradó fái
után a szabadföldre szakadt
homokhátba fogódzó gyökerek alatt

[KIMEGY KILAKATOLJA A BUNGIT VÁLLA FÖLÖTT SZÖKIK A FÉNY

a deszkaajtót kitarja bekukkant nézi a sarokba
támasztott karókat a kinn felejtett kapát
a hangyák lepte zsíros kenyér héját
a cakkosra tépett újságon ólom és kosz vegyül

A FÉM- ÉS ZSÍR- ÉS FÖLDSZAGÚ HÜSS ÁRAMÁBAN HUNYOROG MAGÁTÓL AZ ÉGTŐL]

kijön visszalakatol indul máma még nem lopott
meg senki egyenesre igazítja a kukorica szárai elé
levert karó tetején intését az őrzés maga állította
szögeszmerendjét a szándéka szerinti profán írást

[ÚL A KIMENTETT HEVERŐN HÁTÁN CSOROG A VÍZ VAKARJA HÁTÁT

TOLVAJ! HA MEGFOGLAK,
MEGDÖGLESZ.
ITT LAKOK 150 MÉTERRE.

SÜTŐ CSABA ANDRÁS (1979) költő, az *Ambroozia* folyóirat szerkesztője. Legutóbbi verseskötete: *megnéztem újra* (2021).

minek utána a miheztartás elfogyott
minek előtte tolvajlás esne meg márpedig
lászló és kálmán királyok képét nézegette
a padláson talált történelemkönyvben

FACSIMILE BÓLINTOTT HOZZÁ PERFEKT LAIKUS]

hasonmás kétségkívül kifogástalan
repró de engemet mostan csak egyedül
az érdekel a káldi karóit ki lopta el
lakik hát áll százötven méterre

GÖRNYEDVE A FELSZÁLLÓ POR PÁSZMÁIVAL SZÖTTEN]

lába fáj háta hasogat egész délután
húzta a hurulót puffogott a homok
a leveleket forgató tőkék között
szőlő a homokon nyomós kutak szomjas földje

[A KÉT NAGYÚR A DÉLCEG ÉS A BETEGES

a lovag- és az okos királyok az utolsók
akik tudták mitől döglük a tolvaj
a foglalatba csavart százas izzó fényénél
kálti latin betűje a díszes miniatúrákkal

A VIZEK KÉK EREI A SÍKHULLÁMZÓ ZÖLD ÉS A SÖTÉTBE JÁTSZÓ BARNÁK
A HEGYEKKEL]

kézzel írja lábbal méri
kézzel taszajtja lábbal igazít
forgatja túrja a földet
innen ellátni a proletárig

[AKKORIBAN ISMERETLEN VOLT

ott halt meg öreganyja
ott volt pólyás csecsemő
az ég bárányszó felhői alatt
ott néztek rá ha kapáltak

[EFFÉLE HUMORRAL FÜSZEREZNI

ott maradt életben született
1947-ben háború után két éhezés
közé gyalog járt anyja a tojások után
gyalog jártak mindenüvé

E NADRÁGSZÍJTELKEKRE HASÍTOTT FÖLD MINT KAPOTT NEVET]

kapáltak ástak vettek etettek
ettük gyümölcs vót kísőbb is elég
ettük ami csak a gyomrukba befírt
a szikár fák makacsul virágoztak potyogtattak

A SOR KIADTA A VÉGÉN A GYEREKET]

nem tudja a jóisten se miért voltak
szegények félárvák sokan gyerekek
a pusztítás kellős közepébe életet
fújt a nyugatról hazatérő hátán a széllel

NEM HIÁBA NÉZTÉK MEGVAN FELSÍR LÉLEGZIK MÉG]

szolgáltak és bevonultak
ültek tort és ültek nászt
kereszteltek és temettek
néha felnéztek a morgó égre

EVETT ALUDT ÜRÍTETT CSEPEREDETT]

behúzták fejük a válluk közé
ha köztük sistergett a mennyeknek
tűzköve szívták a rettenetes dohányt
álltak a gépnél várták fújjon már a gyár

ANNAK UTÁN ÉS ANNAK ELŐTT FRÖCCSÖT ÉS SÖRT TÖRÜLTEK
HOMLOKUKRÓL A CSILLAGVIZSGÁLÓ RESTIBEN]

kettő-félháromkor megindultak gyalog haza
később kerékpárral aztán a buszokkal
nyugdíjba autó megtakarítás nélkül mentek
töltötték és őrizték a lottószelvényeket

[ÉS JÖTT BÁRHA A REGGEL FÚJTAK HAJNALI TROMFOT

ha összehúzta szájuk a hideg
módjával reszkettek tagjaik
már sötéttel gyalogoltak
korán ázni kezdett rajtuk a ruha

A SZENES KALÁSZOK SZÉNCSÚSZDÁZVA VAKOGTAK AZ ÉGRE]

vízért egy romos házhoz jártak
és út sem volt amin a proletárig
elmehettek volna kerülték mindig a másét
háta fordítottak a fészlő virradatnak

A VÁLTOZÓ ÉG ALJÁN DERENGENI KEZD A TÓCSÁKBA SZÉTFOLYÓ KORONG]

és úgy szakadt rájuk minden este
akárha nem is lenne holnap de volt
és ugyanazzal és ugyanazért és úgy
ahogy keltek a holddal mentek a nappal

HOGY IZMOS KONOK NYAKUKBA SZAKADJON A PIRKADAT]

utak éjjel, melegítő, ázott félcipő, bagzó macskák és szőlő tacsók,
száradó vödrök rongyokkal a párkányokon. liheg, körötte jár a lég, elvesz
és visszaad, szuszog. vandálok a tévében. mindent eltaposó, súlyos nagy
pofájú gép, a képernyőfény fehérlik, sárgáll az ablakokban, csiszálja a
kilincset, kezében jeget olvaszt, tarkóján víz csepeg. cipők letéve,
zuhanyrózsából ömlő víz. nyomok lemosva, újratakarta, pizsama, testhez
simuló, ülepszik a felkevert massa, fényben az utca, hűl a kerítés,
süpped a ház.

Temetkezés

Ma ideges voltam egész nap. Fel s alá járkáltam a lakásban. Egyébként is nyugtalan természetű vagyok, de ma különösen izgatott voltam. Arra vártam, hogy telefonáljon az ügyvédem, és megmondja, bejegyezték-e már a céget, a Speciális Temetkezési Vállalatot.

Ma nagyon elkeseredtem. Én nem tudom, miért teszi ezt velem a világ: ott húzza keresztül a számításaimat, ahol csak lehet. Már tegnap tudni akartam, mi van a céggel, de még ma sincs hírem róla. Mivel érdekelttem én ezt ki? Amíg nem jegyzi be, olyan, mintha nem is létezne, s ha nem létezik, nem vezethetem sikeresen, hiszen ami nincs, azt irányítani sem lehet se jól, se rosszul – ez logikus. Jegyezzék már be!

Ma végre bejegyezték a céget. Minden készen áll: az alkalmazottakat kiválasztottam, az irodát kibéreltem, az üzleti tervem tökéletes, nincs benne kockázat. Ez az első üzleti terv a gazdaság történetében, amiben nincs kockázat. Ez világra szóló szenzáció. Holnap elkezdem megvalósítani életem nagy művét: a vállalkozást, amitől el fog ájulni a világ. Elegendem van a nélkülözésből, a lakásomból, ami dohos és annyira kicsi, hogy kinyújtózni sem tudok benne rendesen. Elegendem van mindenből, ami a pénztelenséghez és az adósságokhoz kapcsolódik. Holnaptól vidám ember leszek, boldog és legfőképpen gazdag. Elhatároztam, és amit én elhatározok, az mostantól egészen biztosan megvalósul. Szakítok a régi szokásommal, hogy feladjam vagy félbehagyjam azt, amibe belekezek. Pontos megfogalmazott célom van, és világos előttem a megvalósításához szükséges út.

Ma nagyon ideges voltam egész nap. Tördeltem az ujjaimat, harapdáltam a szám szélét, rágtam a körmömet és remegett a kezem. Délután fél háromkor kezdődött az a rendezvény, amit a cég megalakulása miatt tartottam az irodában,

és azon annyi furcsaság történt, hogy magam is meglepődtem. Nem baj, amit nem értek, azzal nem foglalkozom. Ez egy új szabály, amit a mai naptól követek. Azt is megfogadtam, hogy a mai naptól minden nap megfogalmazok magamnak egy új szabályt, amit követni fogok, és ebben szerintem egyedülálló vagyok a világon. Néhány hét vagy hónap múlva nekem lesz a legtöbb szabályom, és lehet, hogy ezeket egyszer összeírom egy könyvben, és kiadatom, hogy meggazdagodjak belőle, s mindenki felnézzen rám. Visszatérve a mai szabályomra: nem figyelhetek oda mindenre és mindenre, nekem csak a célom elérésére kell koncentrálnom. Nem érdekelnék mások, így döntöttem. Az idő nagyon kellemes volt, igazán nem lehet rá egyetlen rossz szavam se. Kedves Híveim, szóltam volna bele szívem szerint az irodában az előttem álló mikrofonba, de végül nem tettem meg. Kedves Híveim, ismételtam meg magamban, s hatalmas boldogságot okozott számomra ez a megszólítás. Igen, akik itt ma megjelentek, azok valóban a híveim, gondoltam, s csak alkalmazottnak hívatják magukat, nehogy rájöjjenek arra, milyen nagyra tartanak. Igen, ők valóban a híveim, de ezt nekik kell kimondaniuk először, mert az illem úgy kívánja. Kedves Mindannyian, szóltam bele a mikrofonba az érzékenyüléstől és az idegességtől kissé remegő hangon, de senki sem figyelt rám, amitől zavarba jöttem, s nem tudtam folytatni a mondatot. A szürke zakóm volt rajtam, és a kék, virágmintás ingem – mindkettő nagy rám. Hangpróba, egy, kettő, három, egy, kettő, három, szedtem össze minden bátorságomat, s olyan hangosan sikerült kimondani ezt a néhány szót, hogy mind a hat alkalmazottam felkapta a fejét. Kedves Mindannyian, ezt kellett volna mondanom, de egy pillanatra elkalandoztak a gondolataim, s láttam magam előtt, ahogy néhány hónap múlva a várható üzleti siker miatt a jelenlegi, koszos kis irodánkat hatalmas székházra cseréljük. Elnézést, szólalt meg a hatvanas évei végén járó értékesítő, nem kapcsolná ki a mikrofont, megsüketülök tőle, anélkül is halljuk, amit mond, nagyon kicsi ez az iroda. Meg kell adni a módját, mondtam bele a mikrofonba határozottan. Minden jelentős eseménynek meg kell adni a módját. Különben ha nem adnánk meg a módját, még azt hihetnénk, hogy nem jelentős esemény. Érti? Azért kell a mikrofon, mert ez egy nagyon jelentős esemény. A nagyon jelentős eseményeken pedig mindig van mikrofon, hadartam. Látott már olyat, hogy egy nagyon jelentős eseményen nem volt mikrofon, néztem rá kérdően és dühösen. Én akkor is megsüketülök tőle, felelte mérgesen. Két méterre állok magától. Nem kell az a mikrofon. Meg fogok süketülni. Az nem az én bajom, ripakodtam rá. A nagyon jelentős eseményeken mindig van mikrofon, ilyen az élet, ezt fogadja el. Akkor én kimegyek, húzta meg a vállát. Akkor én kimegyek, mert nem akarok megsüketülni. A feleségem folyton ordibál otthon velem, már alig bírja a fülem a hangos szót, morogta maga elé, majd lassan, csoszogva elhagyta a termet. Néhány másodpercig feszült csend volt. Kedves Mindannyian, kezdtem volna bele ismét a beszédembe, de ekkor a vékony hangú, bizonytalan, de mindig precizitásra törekvő, beszerző hölgy szólt közbe. Nem lenne jobb az, ügyvezető úr, hogy Kedves Egybegyűltek? Bensőségesebb lenne. A Kedves Mindannyian megszólítás nagyon

rideg. Mi mégiscsak bizonyos értelemben egy család vagyunk. Nem, vágtam rá, most ezt tartom helyesnek, és kész. Tudom, hogy én mondtam azt magának néhány napja, hogy mi itt egy család leszünk, de a beszédembe ne szóljon bele. Ne szóljon bele! Nem akarom azt mondani, hogy kedves egybegyűltek, mert nekem az nem tetszik, és egyébként is három héten keresztül éjjel-nappal dolgoztam ezen a beszéden, nem fogom minden apróság miatt megváltoztatni. Ez egy nagyon jelentős és jó beszéd lett, és szeretném elmondani, érti? Én igazán nem akartam semmi rosszat, szeppent meg a nő. Tudom én azt, tudom én azt, vigasztaltam, de maga is tudja, hogy nem minden látszik annak, ami. Tudom, felelte, s közben könnyesek lettek a szemei, de attól nekem még rosszul esett, és most sírok. Ne vegye a szívére, kérleltem. Csak egy kicsit vehemens voltam, semmi több. Nekem akkor is nagyon rosszul esett, és fájt, válaszolta a nő, s közben zsebkendőt vett elő. Kérem, nekem itt beszédet kellene tartanom. Hagyja, hogy folytassam. De én nem tudom abbahagyni a sírást, szípogeta. Nekem az most nem megy. Én mindig őszinte voltam magához, úgy éreztem, maga is az hozzám, és ez most nem esik jól. Ne haragudjon, de nem ezt vártam magától. Én nem ezt érdemlem. Én hiszek magában, hiszek a terveiben. Nekem itt beszédet kell tartanom, szakítottam félbe. Tudja hány évig dolgoztam az ötletemen, amit ma itt elkezdünk megvalósítani? Tudja, milyen állhatatosan dolgoztam, hogy egyszer legyen belőle valami? Megtenné, hogy odakint a folyosón sír tovább? Az értékesítő kollégánk már úgyis kint van, majd biztosan megvigasztalja. Megtenné, hogy kifárad? Igen, felelte a nő lehajtott fejjel, alázatosan, és kiment. Kedves Mindannyian, fogtam bele újra a beszédbe, majd nagyot sóhajtottam, azután néhány másodpercnyi szünetet tartottam, s végigjártam a szemem a teremben levő négy alkalmazottamon, hogy valamelyikük közbe szeretne-e most szólni, s így folytattam: cégünk a világon elsőként indítja be speciális, újszerű és korunk igényeihez igazodó temetkezési szolgáltatását, amivel reményeink szerint rövid idő alatt meghódítjuk a világpiacot. Ez, hölgyeim és uraim, ez a mai nap híre, mi több, ez a mai nap világszenzációja, majd hatás-szünet következett. Az előttem állókat figyeltem. Örömet és büszkeséget kerestem az arcukon, de csak közönyt láttam. Nem baj, gondoltam magamban, majd meglátják, mekkora csoda születik itt most meg. Az idős mindenek nagyot ásított. Kedves Mindannyian, folytattam, nagy nap ez a mai. Olyan nagy nap, amivel most még nem is lehetünk tisztában, mert jelen pillanatban fel sem tudjuk mérni, mekkora. Sokat gondolkodtam már a nagyságán, és bevallom őszintén, azt hiszem, kevés képzelőerőm van ahhoz, hogy igazán el tudjam képzelni, pedig elhíhetik, nagyon igyekeztem. Kedves Mindannyian, jelentős dolgokba... Elnézést, vágott közbe a fiatal asszisztensnő, akit az előző munkahelyéről azért bocsátottak el, mert számárfületeket rajzolt a főnöke fényképére az irodában. Azt hiszem, vörös lett a fejem az idegességtől, de nem akartam kiabálni, ezért türtőztettem magam. Mi az, kérdeztem. Miért zavart meg? Kimehetek, érdeklődött félénken, miközben gyakran egyik lábáról a másikra állt. Miért menne ki, csodálkoztam. Ez egy új szokás a munkaerőpiacon, hogy az

alkalmazottak kimennek az ügyvezető beszéde alatt? Ez egy olyan szokás, amit csak én nem ismerek? Kell, válaszolta. Mondhatni szükséges. Nagyon. Mit kell, kérdeztem, mi az, amit annyira kell, hogy nem várhatja meg a beszédem végét? Elvégezni, mondta halkan. Mit kell elvégezni? Mondja már. Pisilni, pirult el. Pont most akar pisilni, amikor megváltoztatjuk az emberek életét egy új szolgáltatással, mondtam gúnyosan. Ha kell, ha egyszer kell, dadogta. Tartsa vissza, fakadtam ki, tartsa vissza. Megpróbálom, mondtá, és egyre gyorsabban állt egyik lábáról a másikra. Nagyon helyes, sóhajtottam. Ott tartottam, hogy nagyon jelentős dologba kezdünk bele. Kimennék mégis, ha lehetne, szólalt meg ismét. Mégsem bírom ki. Mégsem, kérdeztem. Menjen ki, de akkor már ne is jöjjön vissza, utasítottam, és megpróbáltam olyan szigorúan nézni a teremben levőkre, ahogyan csak tudtam, hogy ettől a perctől kezdve senkinek se legyen kedve megzavarni a beszédemet. Én leszek a világ legszigorúbb és legigazságosabb ügyvezetője, ez lesz a sikerem egyik oka, határoztam el, és amit én eldöntök, az a mai naptól úgy is lesz, azt megvalósítom, ebben senki ne kételkedjen, mert csak az idejét vesztegeti. Nekem is nagyon kell, mondtá a rakodómunkás, és arcán hatalmas vigyorral kisietett a lány után. Egy másodpercig megszeppenve, csöndben álltam, mert az irodában rajtam kívül már csak az idős mindenés és a felesége maradtak. Az ötletemet, amitől a cég sikerét várjuk, folytattam a beszédet mintha semmi sem történt volna, arra alapozom, hogy az emberek manapság nagyon elfoglaltak, ezért előfordulhat, hogy egy fontos tárgyalás, halaszthatatlan üzleti út vagy bármi más miatt nincs idejük elmenni a hozzátartozóik temetésére, vagy ha mégis elmennek, nem tudnak lélekben ott annyira jelen lenni, amennyire szeretnének, és itt jövünk a képhe mi. Teljes körű temetkezési szolgáltatást nyújtunk azoknak, akiknek nincs idejük megjelenni a szeretteik temetésén, vagy egyéb gondjaik miatt nem tudták úgy átélni az elhunyt távozása miatti fájdalmat, ahogyan szerették volna. A hozzátartozóikra mindenben hasonlító, viaszból készült bábukat biztosítunk az általuk kért időpontra, s ha azt kívánják, az eredetihez a lehető legjobban hasonlító módon újra megtartjuk a teljes temetési szertartást a kedvükért az általuk megjelölt időpontban, hogy lélekben úgy tudjanak búcsút venni szeretteiktől és ismerőseiktől, ahogyan ők szeretnének, és akkor, amikor számukra az a legmegfelelőbb. Itt ismét hatásszünetet tartottam. Üzleti sikereink előre jól láthatók. Azt gondolom, hogy emberek ezrei fogják igénybe venni a szolgáltatásainkat, s nyilván, ha a cégnek jól megy, az önök fizetése is az egekbe szökhet. Maguk gazdag emberek lesznek, néztem az előtttem álló, idős emberekre várva a beszédem hatását. A mindenés ismét nagyot ásított, a felesége a körmét piszkálta. Na, mit gondol, milyen az ötletem, kérdeztem az idős hölgyet, hogy megtörjem a csöndet. Tudom, hogy már többször beszéltem magának róla, de most, hogy újra hallotta, itt ezen a nyitó rendezvényükön is elmondhatja, mit gondol. Ha fantasztikus, mondja azt, ha maga szerint meg fogjuk vele változtatni a világot, mondja azt, beszéljen nyugodtan. Ami a szívéen van, az legyen a száján. Hát, ha megmondhatom, úgy, ahogy gondolom, hezitált. Természetesen, hisz ez itt egy

családias hangulatú cég, ahol mindenki mindenkit szeret, mindenki mindenkivel jóban van, őszinték vagyunk egymáshoz, és válllvetve dolgozunk majd egymásért egymás mellett. Hát, ha megmondhatom úgy, ahogy gondolom, akkor szerintem ennek nincs semmi értelme. Micsoda, kérdeztem vissza zavartan, mert sokféle válaszra számítottam, de ez nem volt közöttük, és világosan belátható, hogy az általam elmondottakkal egyáltalán nincs összhangban, pedig szerintem egy jó alkalmazott mindig képes a főnökével egyetértésben dolgozni. A terve szerintem nem jó, mondta. De igen, feleltem sértődötten. Én azt tervezem, hogy nagyon-nagyon sikeresek leszünk. Az idős mindenek ismét nagyot ásított. De igen, toporzékoltam. Ezt jól jegyezzék meg mind a ketten! Én sikerre fogom vinni ezt a céget akkor is, ha maguk ebben nem támogatnak, és egész nap nem csinálnak itt majd semmit, csak lopják a napot, vagy folyton akadályozzák a munkámat, mert én olyan ember vagyok, aki ezt meg tudja tenni, és olyan is vagyok, aki, ha elhatároz valamit, akkor azt véghez viszi mindenáron, ordítottam magamból teljesen kivetkőzve, majd kirohantam az irodából, s becsaptam magam után az ajtót. A folyosón nem találtam senkit.

A pont

A börtön képekkel teletűzdelt, színes prospektusában, amelynek az elején egy szimpatikus úr mosolyog az olvasóra, azt írják, véletlenül se gondolja azt senki, hogy ez egy hagyományos értelemben vett büntetés-végrehajtási intézet, hanem sokkal inkább olyan hely, ahol az ember lehetőséget kap arra, hogy elvonuljon a világ zajától, csöndben élje le élete következő éveit, befelé figyeljen, és megválaszolja magának mindazokat a kérdéseket, amelyek jövője megtervezéséhez, önmaga és céljai megtalálásához elengedhetetlenül fontosak. Emlékszem, a második oldal közepén vastag betűkkel emelték ki ezt a két szót: „elengedhetetlenül fontosak”, s ennek megfelelően az örök megtettek mindent, hogy ezeket a kérdéseket mindenki feltegye magának, majd megválaszolja. Ha valakinek nem jutott volna eszébe egyetlen használható gondolat sem, addig tartották helyzetben, amíg nem produkált legalább egyet. A „helyzetben tartás” kifejezés magyarázatára később még visszatérek. Ötvenkét évesen kerültem be a börtönbe. A feleségem meghalt, majd elvesztettem a munkámat, s először csak megélhetési bűnöző lettem, később a sorsom miatti elkeseredésemet is le akartam vezetni valahol. Néhány házat kifosztottam, majd felgyújtottam. A bíró úgy látta, nemcsak a tetteimért kell büntetnie, hanem a társadalmat is – így fogalmazott – meg kell mentenie attól, hogy én még egyszer kárt okozzak neki. Nem vagyok nagyon okos ember, ami abból is látszik, hogy eddig nem gondolkodtam azon,

milyen viszonyban vagyok én a társadalommal, okozok-e neki kárt, vagy sem, hiszen a házak nem az övéi voltak, azokban emberek laktak, többnyire családok. A bíró beszéde után kezdtem el töprengeni azon, talán mégis van valami, amivel kárt okozhatnék a társadalomnak, amivel bosszút állhatnék rajta azért, mert hagyta, hogy ez történjen velem, ha ennyire féltének tőle. Elhatároztam, észen tartom, ha kijövök évek múltán a rács mögül, megfejem a titkot, és megtalálom azt, amivel kifejezhetném a haragomat. Meg is esküdtem rá magamban, hogy senki más ne hallja, hiszen ez csak az én ügyem, és természetesen a társadalomé, de úgy véltem, jobb, ha egyelőre nem tud róla. Mit is mondhatnék még magamról? Nem vagyok erős testalkatú, s világos volt számomra, hogy miközben az elengedhetetlenül fontos kérdéseken gondolkodom majd a börtönben, arra is oda kell figyelnem, hogy testi épségemet megóvjam, ezért a bevonulás előtt harcművészeti leckéket akartam venni egy olyan embertől, aki néhány éve innen szabadult, s mindazt, amit tudott az önvédelemről, itt sajátította el. Nap-hosszat némán ültünk egymással szemben a harmadik emeleti garzon lakásának padlóján, néztük a közénk helyezett gyertyatartót, és gondolkodtunk azon, hogyan távolíthatnánk el az életünkből a gonoszt, s engedhetnénk át teljes egészében a jónak, hogy még véletlenül se érhessen bennünket semmiféle sérelem. A megoldást nem találtuk meg, mert a csönd, amiben egész nap ültünk, nem vezetett el bennünket a felismerésig, bármennyire is bízunk benne; de majd odabent, bátorított, majd odabent befejezem a gondolkodást, és rálelek a titokra, ami megvéd. Ma, a börtönbe való bekerülésem első napján helyzetbe hoztak az örök, ami azt jelenti, hogy lekötöztek ide, ebbe a székbe úgy, hogy sem a végtagjaimat, sem a fejemet nem tudom mozgatni, s azt mondták, most lazítsak, ne akarjak semmit, ne vágyakozzak semmire, mert minél többet mozgok vagy rángatózok, annál jobban fognak szorítani a szíjak, inkább fogadjam el a helyzetemet, és keressek a szemközti szürke falon egy pontot, amit hosszú időn keresztül néztek, s meglátom, olyan gondolatok jutnak majd eszembe, amelyekről nem is hittem volna sohasem, hogy az enyémekek lehetnek, és akaratomon kívül fel fogom tenni magamnak azokat az elengedhetetlenül fontos kérdéseket, amelyekről a prospektusban volt szó. Ha ül, és a lábait szorosan egymás mellé teszi, majd kihúzza magát, és a kezeit a testéhez szorítja, majd a fejét egyenesen tartja, s keres magának egy pontot, amit hosszú percekig figyelhet, éppen abban a testhelyzetben lesz, amiben most én vagyok, és éppen azt fogja csinálni, amit most én. Tegyük egy próbát. Vegyük végig még egyszer. Ül? A lábai szorosan egymás mellett vannak? Húzza ki magát. A kezeit szorítsa a testéhez, majd a fejét tartsa egyenesen. Nézzük mind a ketten ebben a testhelyzetben a kiválasztott pontot, és hallgassuk a belső hangunkat. Ha egyszer kijutok innen és találkozunk, majd megbeszéljük, mit mondott, megígéri?

Szenilis vagyok, mondtam már?

Üdvözlöm, én nem szeretném, ha szobrot állítanának nekem, nincs rá szükségem. Halhatatlan vagyok, nekem ez elég. Ezekkel a mondatokkal mutakozom be mindenkinek, aki elolvassa ezt a néhány sort, így most önnek is. Papír segítségével mondom el őket, mert az emlékezetem már rendszeresen cserbenhagy. Megöregedtem, szenilis lettem. A felolvasás után mindig összehajtom a lapot és a zakóm jobb zsebébe teszem, kivéve akkor, ha elfelejtem összehajtani vagy a zakóm jobb zsebébe tenni, és véletlenül elhagyom valahol, hiszen megöregedtem, szenilis lettem. Nem tudom, hányszor csináltam már ezt, és azt sem, hogy miért. Azt hiszem, éppen annyiszor, ahányszor ezt elolvasta valaki. Néhány másodpercnyi hatásszünetet tartok, hogy legyen ideje átgondolni azt, amit eddig olvasott, és csak utána folytatom a bemutatkozásomat. Elkészült? Ha még nem, akkor nem zavarom. Annyi időt hagyok, amennyit csak akar.

Szeretek történeteket mesélni, ez az életem, ha meghallgat most tőlem egyet, megköszönöm, ha nem, elfogadom, eszembe sem jut haragudni érte. Tudom, zagyvaságnak tűnhet, amit eddig mondtam. Elnézést. Így sikerült. Öreg ember vagyok. Annyira öreg, hogy Ön talán még meg sem született, amikor én már öreg voltam. Ha nincs ellenére, leülnék erre a székre a képzeletében Önnel szemben, ha már így összehozott minket az élet. A lábaim nem bírják az állást. Öreg vagyok, mondtam már? Igen, egyszer talán, most jut eszembe. Néhány percnyi állás után remegni kezdenek a lábaim. Az orvosom azt tanácsolta, hogy hagyjak fel az állással, és ücsörögjek egész nap, ahogy egy átlagos vénemberhez illik, de én azt ki nem állhatom. Jönni-menni, állni akarok, válaszoltam a doktor úrnak, aki ezen annyira meghökkent, hogy majdnem elfelejtette felírni a gyógyszeremet, amit a szívemre szedek. Sajnos, nem működik már rendesen. Bocsásson meg, nem akarok panaszkodni. Egy tanár nyugalomával vetem át egyik lábamat a másikon, olyanéval, aki egész lényével és minden pillanatban azt képes üzenni a diákjainak, hogy öreg vagyok már, sok mindent láttam, nem lehet nekem meglepetést okozni. Nem is tudom, miért kezdtem ebbe bele, elfelejtettem. Mesélek inkább valami másról. A város főtere jut hirtelen eszembe. Minden nap lemegyek oda sétálni legalább egy órát. Megállok az egykori könyvesbolt épülete előtt, és percekig keresztül csak az emlékeimmel vagyok elfoglalva. Kissé kényelmetlenül ülök. Ha megengedi, felállok egy pillanatra, és megigazítom a zakómat, mert biztosan összegyűrődött. Ez az egyetlen valamire való öltözkem. Látszik rajta, hogy mindennapos használatban van. A térre ebben járok le. Minden nap pontosan tíz órakor felveszem, és elindulok lefelé a lépcsőházban. Lassan megyek, mert nagyon fájnak a lábaim már délelőtt is, pedig esténként mindig párnára teszem őket, hogy kipihenhessék magukat. Általában

a barna nadrágomat viselem, azt, amelyik most is rajtam van, de előfordul, hogy a kéket, amelyiket nem szívesen veszek fel, mert lyukas a térdhajlatomnál. A régi könyvesbolt helyén most egy étterem van, aminek a pincére ki szokott állni az ajtóba, és nézi a járókelőket. Magas, erős fiatalember, kissé modortalan-nak tűnik. Mostanság, úgy veszem észre, ez a divat. A fiatalok nem szeretnek illedelmesek és kedvesek lenni, mert azt hiszik, az valamiféle gyengeség. Hirtelen rám tört a fáradtság, ami egy öregembernél nem ritka. Tudom, azt ígértem, el fogok mondani egy történetet, de most úgy érzem, minden erőmet felemésztette ez a néhány percnyi beszéd. Elmegyek pihenni, ha nincs ellenére. Elnézést kérek! Én sem így terveztem. A széket itt hagyom, magára bízom, hogy mi legyen vele. Nekem tetszik. Meg is tarthatná. Biztosan találkozunk még. Megszámolni sem tudom, hány szerző történeteiben vagyok én az elbeszélő, talán mindenkiében, természetesen mindig más-más alakban, ami nagyon jó feladat. Öregnek lenni is jó. A szenilitásom nem zavar. A következő műben, amit a kezébe vesz, megígérem, el fogom mondani azt a történetet, amit most szántam Önnek. Nem felejttem el. Fel is írom magamnak mindjárt. Mindig tartok a zakóm jobb zsebében egy papírlapot, vagy a balban? Nem is tudom. Lehet, hogy most nincs nálam? Nem találom. Otthon hagytam? Lehetséges. Szenilis vagyok, mondtam már?

Suhai Pál

A fölmentett fegyenc

Villámló fejemet leszegve
kilépek az örök jelenbe.
De akár a beteg vagy részeg:
hunyorogok, dülöngélek.

Állok a börtön kapujában,
és remeg a lábam.
Mehetnék végre, megértem,
de reszket a térdem.

Bilincsből, fegyencruhában
jobb volt, jobb halálra váltan?
Vagy ülni, *leülni*, várva
az irgalmatlan szabadulásra?

Mehetnék végre. Rajta!
El innen! Ki a szabadba!
S állok csak, hunyorogok, várok,
ha megyek is, tétovázok.

Mert bűnbe csak mostan estem,
az almából mostan ettem,
hogy magamat fölmentettem,
szabadulásomra lestem.

S vacogok, reszket a testem.

Történelem

Zrínyi és Frangepán
kivégzésére

Miklóst egy vaddisznó ölte meg: a felbőszült (a felbérelt!) vadkan. Rútul bánék véle a disznó: a fülén felül, a feje csontján ment csak el a kannak az agyara, a homloka felé szakasztotta rútul a feje bőrit; más ugyan a bal fülén alól az orcáján, a szeme felé, rút szakasztás; de a kettő semmi, hanem a harmadik jobbfelől a fülén alól a nyaka csigájánál ment bé, és a nyakra járó minden inakat kettészakasztotta; az ölte meg. Péter fejét hóhér vágta le: Miklósnak, bátyjának és őseiknek nagy érdemére hivatkozva sem kaphatott kegyelmet. Lipót hősi lelke rossz tanácsra hajlott s megtagadta – de ők is elpuskázták, az összeesküvők. Zrínyi, mondják, félelem nélkül lépett az emelvényre, nem mintha nem lett volna duplán is félnivalója. A zágrábi kanonok szemtanúként írja: a hóhér, több ügyetlen csapás után, a fejét inkább letépte, mint levágta. Jobban – *ultimus familiae* – Frangepán se járt. Testüket közös sírba tették, s még ott is meggyalázták. (A kivégzés helyszínén, a bécsújhelyi városfal tövében ma autók állnak, a falon három tábla három nyelven hirdeti a hősök dicsőségét.)

Esettanulmány

Színhely: akármiféle tér,
hogya egy színpadra befér.
Időpont: játék színpadon,
s az alkalom: az alkalom.

A tett indoka: ismeretlen
csikarás a zsigerekben.
A tettes: ártatlan, pösze,
a kornak csupán eszköze.

Maga az áldozat! Szegény.
Más mondja rá, hogy: én.
(Személyisége így hasad,
hárítja tettét, úgy tagad.)

S már most bevallja! –: Ő, aki
szemébe fogja mondani.

A rendszerváltozások évei – vallomások keresztmetszetében

Mindig irigyeltem azokat, akik egyszerre öt-hat könyvet is olvasnak anélkül, hogy ezt szellemi ide-odakapkodásnak éreznék. A közelmúltban kivételként két könyvet olvastam – olykor egy órán belül is váltogatva őket. A méltán nagy sikerű, a szovjet lágerekbe elhurcolt nőknek emléket állító 2018-ban Szász Attila rendezésében készült *Örök tél* forgatókönyvének alapjául szolgáló novella szerzőjének, Havasi Jánosnak *Ha azt mondom, Párizs... Kirándulásaim a diplomáciába* című vallomással ötvözött „munkanaplóját” és Sereg Andrásnak Boross Péterrel készített interjúkötetét, amelynek „Sorsomat gubancos fonállal szőtték” alcíme fölötti tömör főcímben utalás történik a beszélgetőtárs életkorára is: *Boross 90*. Az utóbbi könyv elolvasására Kulin Ferencnek az *Életünk* áprilisi számában Boross Péterrel *Európa csak az európaiaké lehet* címmel folytatott eszmecsereje serkentett. A Sereg András és Boross Péter beszélgetésfolyamatát a beszélgetőpartner Antall-kormányban játszott szerepének ismertetése során fel-felkavarhatják a Kulin Ferenc által már évekkal ezelőtt kezdeményezett tény- és eseményszembesítések érzelmhullámai. Vagyis Boross és Kulin beszélgetését sajátos élveboncolásos confessio-jellege teszi izgalmassá.

Hasonlóan izgalmas Havasi János naplószerű beszámolója is – két szakaszra bontható párizsi kulturális diplomáciai tevékenységéről. Havasi János, akit eredetileg a nagykövet, Szávai János hívott sajtóattasénak 1992 őszén Párizsba, végül a Magyar Intézet igazgatóhelyettesi posztján kötött ki. Rögtön idegőrlő akadályokban ütközött – saját elvbarátja részéről. A szintén új embernek számító becsvágyó főnöke ugyanis mániákusan azt vallotta, hogy a PMI-nek amolyan akadémiai fiókintézetként, kutatóműhelyként kell működnie, s a hagyományos programoknak kint kell helyet keresni a város és a vidék kultúrházaiban, mozijaiban, színházaiban. Beosztottjának viszont az volt a meggyőződése, hogy az 1980-as évek második felében, Párizs egyik legforgalmasabb helyén megvásárolt, felújított és egyre inkább látogatott impozáns épület termeit kell új tartalommal megtölteni – támaszkodva azokra az ott és vidéken élő magyar és

KOVÁCS ISTVÁN (1945) költő, író, műfordító, történész, polonista.

francia polgárookra, akik már évek óta szívügyüknek tekintették a magyar kultúra franciaországi jelenlétét, népszerűsítését. A rendszerváltozás Magyarországa iránt, mint ahogy egész Nyugat-Európában, Franciaországban is nagy volt az érdeklődés, és pozitív az 1956 keretébe vont Magyarország-kép. Ezen persze külföldön is minden eszközzel rontani törekedett az Antall-kormány tömegkommunikációt uraló hazai ellenzéke. A rombolást azonban úgy-ahogy ellensúlyozni tudta a magyar miniszterelnök iránt Párizsban is megnyilvánuló, bár a németországinál mérsékeltebb rokonszenv.

Én is „kívülről”, de Havasi Jánosnál két évvel korábban, 1990 nyarán kaptam „meghívást” a diplomáciába. Amikor híre ment, hogy külügyi szolgálatot váltaltam, jóindulatúan aggódó ismerőseim arról győzködtek, hogy spájzoljunk be minél több tartós élelmiszert, mert biztos, hogy az év végére éhínség tör ki, és bukik az Antall-kormány. Egyik szomszédunk magabiztosan a tudomra adta: egy láda pezsgőben fogadott időközben vállalkozóvá lett egykori elvtársával, hogy az év végére a kormány általuk izgatottan várt bukása bekövetkezik... Egy másik, pártkarriert befutó ismerősünk sajátos menlevélként a levéltárcájában hordott valamiféle dokumentumot arról, hogy bár ő tíz éve egy vállalat igazgatója, apja azonban altiszt volt a Horthy-hadseregben. Így, ha addig betöltött pozíciója miatt le akarnák tartóztatni, e „papírral” talán meg tudja magát védeni. Mivel akkoriban éppen Balassi költészetével foglalkoztam, ezeket hallva rendre kikíváncozott belőlem Júlia asszonynak az egyik török bejtben Balassi Bálinthoz intézett kérdése: „Megbolondultál...?” Persze, dehogy bolondult meg, csupán pártja bevett gyakorlatából indult ki.

Ebben a hangulatban érkeztem Varsóba, és már nem is csodálkoztam azon, hogy a sofőr lakásában kapott helyet a családom arra a pár hónapra, míg meg nem bukik az Antall-kormány. A kulturális tanácsosi posztom végül szerencsésebb voltam, mint első megbízatása idején intézet-igazgatóhelyetteseként Havasi János. A kötelező napi diplomáciai feladaton kívül szabad kezet kaptam az omladozó – a könyvkiadás területén egyenesen romokban heverő – kulturális kapcsolatok helyreállítására, építésére. A frissen kinevezett nagykövet, Engelmayer Ákos ütőképes gárdát hozott össze az újjászervezett nagykövetségben. A régi káderek csak a központból igyekeztek őt lesre futtatni többek között azzal, hogy egy napon belül egymásnak ellentmondásos utasításokat küldtek. Így kelthették azt a látszatot, hogy a nagykövetséget a kapkodás, hozzá nem értés, „szakmaisághiány” uralja. A szakértők ott vannak, ott, a túloldalon...

Mindaz, ami Sereg András, Boross Péter és Kulin Ferenc beszélgetéseinek tárgya, elsősorban a demokráciát veszélyeztetőnek kikiáltott kormánypártok és a demokrácia védelmében, mondjuk úgy, életét és vérért szavakban áldozni kész ellenzék küzdelme és az arról szóló hírek, amelyek a médiában felerősítve, eltorzítva az ország legtávolabbi szegletébe is eljutottak. És ami fontosabb, bejárták Európát. A külföldi sajtón, politikai intézményeken és befolyásos képviselőiken át vargabetűt téve, a kormányt, a kormánypártokat kárhóztatva jutottak el az amerikai és európai nagykövetségekre.

Kérdés, hogy a rendszerváltozás sikerében, ami a szabad választások eredményeként felállt Antall-kormány sikerét is jelentette, egyáltalán érdekelt volt-e az ellenzék? És érdekelték voltak-e a kormánypártból kiszakadt egyes csoportok? A „szakadárok” vezető képviselői destruálásuk révén a tagadás, a pártoskodás „hőseiként” árnyékot vetettek az egész parlamentre, s persze rontották a rendszerváltozás hitelét is. Ebben a helyzetben a két szemben álló fél, a kormánypárt és az ellenzék hogyan viszonyult hozzájuk? Hozzájuk, a közvéleményt is kiemelten foglalkoztató személyekhez? Például az annak nyomán kialakult helyzethez, amikor Torgyán Józsefről elterjedt, hogy a szocialisták beépített embere, s Antall József miniszterelnökként ezt érzékeltette is vele. Jelezve, hogy bizalmatlanságra okot adó múltbeli tevékenységéről dokumentuma van. Boross Péter Antall eljárását hibának tartotta, belügyminiszterként ugyanis meggyőződhetett róla, hogy Torgyán nem volt ügynök. Boross ezzel kapcsolatban kifejti, hogy a jó politikusnak történelmi tapasztalatokkal, felelősségérzettel, emberismerettel és empátiakészséggel, mi több, pszichológusi adottságokkal kell rendelkeznie. A „gátlástalan ambícióival [...] nagyhatalmi játékok eszközévé” váló Torgyán iránt bizalmát veszítő Kulin gyanakvásának jogosságát Boross Péter nem vonja kétségbe, de magyarázatul hozzáteszi: „Miután miniszterként ezt a területet kellett felügyelnem, s éppúgy szembesülhettem ártatlan gyanúsítottak tragédiáival, mint ahogyan láthattam piszkos gazembereket, akik személyes bosszúvágyukat kiélve vádoltak meg büntetlen embereket, s ezzel egész családokat tettek tönkre, tartom magam ahhoz az elvhez, hogy kétséget kizáró bizonyítékok hiányában a gyanakvásainknak nem adhatunk hangot. Torgyán esetében egyébként nemcsak morális, jogi és politikatörténeti, hanem kórtani szempontokra is figyelniünk kell. Aki képes az önportróját is olyan abszurd módon a hatalmi ambícióihoz igazítani, ahogyan ő tette, azzal szemben nemcsak politikai meggyőződésünket, hanem a beteg iránti részvétünket is? működtetnünk? kell. Itt talán elég, ha csak arra a legendájára utalok, amely szerint ő fegyverrel fordult a németekkel szembe, amikor azok elkezdtek kihurcolni az országból nemzeti kincseinket. Ne feledjük, ő akkor 12 éves volt! Hogy ilyen karakter vezető pozícióba kerülhet egy történelmi korszakváltás folyamatában, az – azt gondolom – az utánunk jövő nemzedékek számára is figyelmeztető lehet!”

Elsősorban a kormánypártok iránti bizalmatlanságot forrásította fel az a hír, hogy az újonnan megválasztott képviselők között milyen nagy a besúgók aránya. Szabó Iván híresztelése szerint 30–40 százalék. A titkosszolgálatokat is felügyelő Boross Péter meggyőződhetett arról, hogy legfeljebb „25 vagy 26 III/III-as ült a parlamentben”, vagy még annyi sem, s közülük nyolcan-tízen az MDF-frakcióban. Ennek kapcsán a Németh Miklós által Antall Józsefnek átadott „ügynöklistáról” a következő megjegyzést teszi: „Ha valaki neveket írogat egymás alá, önmagában még nem listát készít, legfeljebb improvizatív felsorolást.” A Grósz-Németh-féle szocialista kormány nemcsak fals ügynöklistát hagyott hátra, hanem kilencmilliárd dollár államadósságot is, s a sokak által hirtelen-

jében üdvösnek tartott Gorenje-korszakot, amely lecsapolta az ország devizatartalékát. „1994-ben, amikor átadtuk a kormányzást, az ország devizatartaléka hatmilliárd dollár volt. Azért ez egészen más pozíció. 1995 márciusában azért lett szükség a Bokros-csomagra, mert a Horn-kormány nyolc hónapig nem csinált semmit” – teszi hozzá Boross Péter.

A Sereg Andrással folytatott beszélgetésből tudjuk meg a Göncz Árpád kifütyülésének keletkezéstörténetét, vagyis azt, ahogyan az ezzel kapcsolatos eseményeket Boross Péter érzékelte: „1992. március 15-én Demszky Gábor a Petőfi-szobornál agresszív beszédet mondott. A főpolgármester száját olyan mondatok hagyták el, mint »el a kezekkel a médiától« meg hasonlók. Ez volt a nyitánya annak a folyamatnak, hogy legszebb nemzeti ünnepeinket napi pártpolitikai nyavalyák hangoztatására használták fel. Közben sorra buktak el az igazságtételi próbálkozások. Ebben tevőleges szerepet vállalt Göncz Árpád is. Az ötvenhatosok zúgolódtak, hogy az államfő, aki maga is üldözött volt, osztja az ellenzék nézeteit. A kifütyülés után tudtam meg, Márton András felhívta Göncz Árpádot telefonon, hogy egy ötvenhatos, Regéczy szeretne az október 23-ai ünnepségen felszólalni. Göncz erre azt mondta, hogy ötvenhatosnak legyen elég ő. Ez a történet gyorsan elterjedt a köreikben. Minderről azonban akkor még nem tudtam semmit, hiszen előző nap és az ünnep délelőttjén is vidéken voltam. Amikor az államfő megjelent a Parlament előtti emelvényen, szórványos fütyty fogadta. Göncz várakozott, míg a füttyszó erősödött. Én lent álltam, fent volt az emelvény, a köztársasági elnök nem szólalt meg. Nagyon kínos volt. [...] Vártam, hogy megszólaljon, de ő továbbra is tétován álldogált. Felüvöltöttem: szólalj meg, szólalj meg! Göncz azonban nem szólalt meg, mert ha beszélni kezd, úgy be volt hangosítva a Kossuth tér, hogy az minden zajt elnyomott volna. Emlékszem, a német államfő azt követően szónokolt valahol, közben a tömeg majdnem megostromolta, de egy pillanatra se hagyta abba a beszédet, holott a szónoklat alatt a rendőrökkel verekedtek a tüntetők. Volt még egy ropant furcsa körülmény, ami szintén utólag derült ki: minden parlamenti párt képviseltette magát az ünnepségen, egyedül az SZDSZ maradt távol.”

Boross Péter minden kényesnek ható kérdésről beszél Sereg Andrásnak. Kulin Ferenc és Boross Péter ugyancsak minden kényes kérdést megbeszélnek egymással, így az olvasó tisztábban láthat. Amikor például Boross Péter megjegyzi Kulin Ferencnek: „az Antall–Csurka-konfliktus kiéleződéséhez Te is hozzájárultál »a nemzeti liberális« barátaiddal (Debreczenivel, Elekkel, Balázssival, Furmannal) együtt”, a kérdésre a vártnál is izgalmasabb választ kapunk: „Az én konfliktusom Csurkával hamarabb kezdődött, mint az Antall–Csurka-párharc. Nekem – a Kulturális Bizottság elnökeként – az volt a feladatom, hogy »nyélbe üssem« a kétharmados médiatörvényt, s csaknem másfél évig tartó előkészítés után már majdnem célba is értünk. Jurányi Benedek barátunk és jogi tanácsadóm segítségével sikerült »kiaknáznom« azt az engesztelhetetlen gyűlöletet, ami a bizottságunk liberális és szocialista tagjainak viszonyát jellemezte, s így a népnemzeti szocialista Kósa Ferinek és az ő tanácsadójának

– a tudósként és filozófusként is a nemzeti értékrend elkötelezettjeként az egész csapatból magasan kiemelkedő – Vass Csabának a közreműködésével sikerült »benyújtanunk« egy olyan törvényjavaslatot, amely maximálisan megfelelt a nemzetközi normáknak és az MDF-frakció igényeinek is. Ekkor történt, hogy a szocik és az SZDSZ-esek félretették minden ellentétüket, s a plenáris ülésen megtorpedózták a törvényjavaslatot. A velünk sikeresen egyezkedő Kósa Ferit visszahívták, és azt a Gellért Kis Gábort küldték be helyette, aki hozzásegítette az SZDSZ-t ahhoz, hogy az első ciklusban már ne kerüljön napirendre a média-törvény. Én ekkor így nyilatkoztam az engem faggató újságíróknak: »Uraim, történelmi pillanat ez, mert most született meg az MSZP-SZDSZ koalíció!«

Mi köze volt mindehhez Csurkának? Látszólag semmi. Csakhogy a két ellenzéki párt frigyére nem került volna sor, ha a médiaügyek hatalmi szóval történő rendezését követelő ultraradikális publicisztikájának a hatásával nem alapozta volna meg a két ellenzéki párt? s írig tartó? (a későbbi kormánykoalíciójukat is megalapozó) szövetségét.”

Ez a szövetség Antall halála idején már körvonalazódott. Ennek a veszélynek tudatában foglalta el a miniszterelnöki posztot Boross Péter, akinek ellenjelöltjei Szabó Iván és Für Lajos voltak. (Kulin Ferenc – mint ezt bevallja – Szabóra szavazott.) Úgy vágott bele a kormányzásba, hogy az ellenzék eleve elkönyvelte közeli bukását, s ezt világgá is kürtölte. Emiatt a választások előtt pár hónappal a már biztos bukásról szóló hírözön miatt is megkülönböztetett figyelem kísérte az új magyar miniszterelnök rövid párizsi látogatását 1994. február 23-án, amelyről Havasi János így számol be: „Eredményességét tekintve diadalmenet: reggel 8 és este 8 óra között külön-külön találkozott az egykori és jelenlegi francia köztársasági elnökkel, a miniszterelnökkel, az ipari, a védelmi, a kül- és belügyi, valamint a költségvetési tálcák minisztereivel, az OECD [Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet – K. I.] főtítkárával, a franciaországi üzleti elit képviselőivel, a magyar emigráció jeles képviselőivel, a magyar és francia sajtó tudósítóival. Sem előtte, sem utána magyar állami vezető nem randevúzott ennyi francia potentáttal egyetlen program keretében.” Havasi János mindezt a következőkkel egészíti ki: „Boross viharos tempóban, mondhatnám huszáros módon lebonyolított látogatása természetesen élénk visszhangot keltett a francia sajtóban. A vezető napi- és hetilapok munkatársai mind eljöttek a követségi sajtóértekezletre, de képviseltette magát a *Frankfurter Allgemeine*, a *Neue Zürcher Zeitung* és a *Financial Times* is. Az OECD – franciául OECD – közleménye Boross Péter megnyilatkozásából azt emelte ki, hogy a magyarországi külkereskedelmi forgalom hetven százaléka már az EU, illetve az OECD országaival bonyolódik le, s hogy Magyarország az elmúlt három évben megteremtette a piacgazdaság közgazdasági alapjait.” A közelgő választások kapcsán Boross Péter azt is kijelentette, hogy kizárt a koalíció „mind a szocialistákkal, mind a szabad demokratákkal, mert az utóbbiak a »baloldallal flörtölnek«.”

Erről a látogatásról a következőkben számol be Boross Péter Sereg Andrásnak: „Találkoztam François Mitterand köztársasági elnökkel, aki a magyar

demokráciát féltette. Szóba hozták a nacionalizmusunkat is, mire megnyugtattam a külügyminisztert, ne aggódjon, sohasem fogom olyanra ragadtatni magam, mint tette azt annak idején Kanadában De Gaulle tábornok. Párizsi látogatásomon nem tudtam mást tenni, mint megmutatni az érderendszerünket. Összességében kapcsolatfelvételnek megfelelő volt.” Hogy Boross udvariasan, de hatásosan vissza tudjon vágni a francia külügyminiszternek, ahhoz birtokában kellett lennie a megélt történelem tapasztalatain túl az alapos történelmi műveltségnek, ismereteknek. S hogy mindezek birtokában van, azt a Sereg Andrással és Kulin Ferencsel folytatott beszélgetések is tanúsítják. Boross Péter tudta, hogy egyetlen magyar államfő, kormányfő se keltett a szomszédos országokban tett látogatásai során oly nagy döbbenetet, mint De Gaulle, amikor Kanadában a szabad francia Quebecet élte.

Mint az 1994-es májusi választások bizonyították, a Boross Péter által említett flórtból házasság, azaz koalíció lett. Az MSZP-SZDSZ-kormány megalakulása után magyar részről szeptember 28-án került sor az első magas szintű látogatásra Párizsban. Göncz Árpád köztársasági elnök tette tiszteletét többek közt azért, hogy a francia–magyar gazdasági kapcsolatokat szorosabbra fűzze. A találkozóról a választások után bekövetkező tisztoztatások során a posztjáról menesztett, s immáron sajtótudósítóként dolgozó Havasi János így számol be: „Az Élysée-palotából a Jéna-palotába mentünk át, a Gyáripárosok Szövetségének székházába, ahol már több száz francia vállalatvezető és üzletember várta a magyar államelnököt. A szövetség elnöke köszöntőjében nagy-nagy dicséretet zengett a magyar társadalmi és gazdasági átalakulás sikereiről, az élenjáró fiskális és monetáris politikáról, a befektetői környezetről, a magyar menedzserek tanulékonyaságáról és kreativitásáról. Aztán következett Árpai bácsi. Megköszörülve a torkát, szokásos finom mosolyával a szája szögletében megköszönte az elnök szívélyes szavait, majd elkomorult, mélyet sóhajtott, s elkezdte szapulni hazája gazdasági életét. Hogy sajnos nem olyan szép a mennyasszony, amilyennek francia vendéglátónk lefestette. A növekedés csak látszatnövekedés, és még csak nem is export-orientált, hanem – még kimondani is szörnyű: – a belső fogyasztás hajtja; az Antall-kormány késlekedett a strukturális reformokkal, a Nemzeti Bank elszúrta a kamatpolitikát és így tovább és így tovább. Felsorolta mindazt a mantrát, amelyet Békesi László és a hasonló huhogók éveken át a fülebe súgtak. A hallgatóságon mind nagyobb döbbenet lett úrrá. Sokan fészkelődni kezdtek. – »Biztos, hogy ez a maguk köztársasági elnöke?« – fordult hozzám hűledezve a mellettem ülő francia férfi.”

A beszédben nem volt semmi meglepő. Része volt a „Merjünk kicsik lenni!” új bel- és külpolitikai irányvonalnak. Havasi János ezt jóval a magyar gazdaságot lejárató Göncz Árpád-beszéd előtt már akkor érezte, amikor „a Horn-Kuncze-kormány egyik első intézkedése a budapesti világkiállítás lemondása volt.” Ehhez csak annyi hozzáfűzni valója van: „A legszomorúbb, hogy még élvezték is...”

1995. január végén az auschwitzi haláltábor felszabadításának ötvenedik évfordulója alkalmából rendezett emlékünnepekre Lech Wałęsa lengyel köztársasági

elnök Európa valamennyi államfőjét meghívta. Engelmayer Ákos nagyköveti kiküldetése ezzel az ünnepséggel ért véget, én még öt hónapig maradhattam krakkói főkonzul. A Katowicéhez közeli repülőtéren vártuk a magyar köztársasági elnököt, akit időtlen idők óta ismertünk. Annak idején hosszú órákat szentelt nekem, hogy a műfordítás műhelytitkaiba beavasson. Amit e téren tanultam, neki köszönhetem. Nagy megkönnyebbülésünkre most az őt árnyékként kísérő hihetetlenül ellenszenves „ceremóniamestere”, sajtófőnöke nélkül érkezett. Nem értettük, miért tűrte meg maga mellett, mi több: miért támaszkodott rá. Fél óránk volt, hogy Auschwitzba, vagyis Oświęcimbe induljunk. Ezalatt végre zavartalanul, őszintén beszélgethettünk hármasban. Apránként mintha a hajdani meghitt baráti hangulat árama járt volna át bennünket... Ami hirtelen áramütéssé változott. „Tudjátok fiúk, a tavaly tavaszi választás eredményeként Magyarországon végleg lezárult a Horthy-korszak...” – szögezte le hangosan, hogy mindenki hallja.

Utóirat Havasi János könyvéhez.

A terjedelmes kötet több mint kétharmadát kitevő „munkanapló” Havasi János 2015-től négy éven át tartó párizsi kulturális intézeti igazgatói tevékenységének módszeres dokumentálása. Számomra a napi tevékenység ismertetése rendkívül izgalmas, mivel át tudom élni egy-egy program sikeres lebonyolítását, a mögöttes gigantikus szervezői munkát, szellemi és idegi erőfeszítést, a helyi erőkkal és a hazai kiküldő szervekkel folytatott többnyire harmonikus, de időnkénti méltatlan harcot. A kudarc ilyen esetekben kizárólag az intézetvezetőké, míg a sikernek megszámlálhatatlan a gazdája. Megnyugtató, hogy Havasi János igazgatói működése során egyre szaporodott e sikergazdák száma. Meglepetést olykor s ennek következtében nagyritkán gondot is azok okoztak, akik Magyarországról kiutaztatva és az Intézetben fellépve a francia sajtónak adott nyilatkozataikban harsányan szidták a magyar kormányt és miniszterelnökét – a szólásszabadság jegyében. Az Intézethez kötődött párizsi magyarok egy némelyike ugyanezt tette. De az elmúlt tizenkét év az emberi jellemek ezen típusához hozzászoktatott.

Farkas Gábor

Eltűnőben

Lezárom. Feszül, fojt, visszacsattan.
Mindig csak előre. Visszamenni
mit ér, ha fodrozódik a semmi,
ha torlódik az aszfalt alattam?

Dermedt, füst-kemény, feloldhatatlan.
Érzem tartalmát érvényesülni,
ahogy a sötét a fényt emészt
fehértelen, olvadó szurokban,

ahogy a nap az éjszakába billen,
és a színek összevisszasága
determinálódik a nihilben.

Feketül a kék, a zöld, a sárga,
semmivé rendeződik a minden –
sűrűsödik a lét láthatára.

akármeddig

rossz a ködlámpa
ékelődik a sötét
a lombok határa
torlódott messzeség

milyen magasra
telepednek a fészkek
arrébb szökik a fény
akármeddig érek

Kezdeni mégis

Ébren. Rajtam a balzsamos éjszaka rostjai dermedt semmi-szilánkok. Mindent kezdeni mégis előlről – újra keresztre feszülni, pedig csak játszma a kezdet: mindnyájunk közös embersége, magánya a létben.

Gárdián Ferenc: Rembrandt (terrakotta, samott, 63×43×34 cm, 2009)

Gvárdián Ferenc és Pálos Miklós kiállítása

Érdi Galéria, 2022. május 27.

GVÁRDIÁN FERENC agyagból és fényből állítja elő itt látható terrakotta szobrai. Elmesélem. Pinceműteremben dolgozik. Alant a mély, hosszú pince a földben. E pince földszinti előtere a műterem. Mintha a szoborhoz egyenesen a mélyből hozta volna fel a nyersanyagot. És vizezi, gyúrja, markolássza, gyömöszöli. Kínozza. Majd simára hengerli, kockákra szabdalja. Megmunkálja, s ezáltal átminősíti a föld anyagát. Mert terve van vele. Mint anyám, ha nekifohászkodik, és levestésztát készít. Ahogy a fontolgtatva korosodó mestert az ember elmélázva nézi, sejdít az évezredes mozdulatokban bizonyos szakralitást. Aztán emberünk lassan, óvatosan az agyagkockákból kezdi felépíteni a szobrot egy vázra. Hagyja száradni. Napokig építi? Van idő. Végül a felülettel aprólékoskodik sokat, előkészíti a fény alá. A kitért pinceajtón várakozva süt be a nap. Ha ekkor is jelen lehetünk, láthatjuk, hogy kezet mos és tölt. Közben felöltik bennünk, hogy a helyszín, e pinceműterem a mélységtől a Napig s az Univerzum kerengéséig mintha az ősrégi világfaképlet volna, sötétség az alja, fény a teteje. Középen, a föld általában jeges hátán – ahol alig-alig tudunk megállni a kitettségben – időzik a Szobrászember.

Most a fény körülatogatja a szobrot. Elkezdődött!

A szobron a fény egyhuzamban munkálkodik, mert az elnagyolt vagy a lesimított felület más-más megjelenése részletezi-árnyalja az ábrázolást. Ha ugyanarról a helyről, a Nap útját követve, reggeltől estig nézhetnénk a szobrot, mintha valamiféle anamorfózis talppontjait változtatnánk észrevehetetlenül lassan, ahogy a Nap halad. Korábbi élményemet idézem a *Kortárs* 2014/11. számából: „Az agyag göcsörtössége amint eljátszik a fény ruganyosságával, a nyugalmas fiziognómia mélyén tektonikus elmozdulásokat sejtet, s egy hallhatatlan belső beszéd, lamentálás és néma kiáltozás intonációja lesz a szobron a mimika... Művészportréival nemcsak a modell élethű másolatát óhajtja megidézni, hanem inkább azt szándékozik elevenné, időszerűvé, kortársivá tenni arcon, testtartásban, az anyag göcsörtösen, harsányan domináló vagy lesimítottan

hallgatag viselkedtetésével, ami a modell életének mély sodrása, művészi munkálkodásának minőségi summája, mindazt tehát, amit a modell élet és halál, köznapi és metafizikai tartalmak egymásba nyilallásának mesteri felfedezésével műalkotásként örökített ránk. Hogy a szobor cipelje azt a hatalmas súlyt is, melyet modellje emelt föl. E kifejezésmódnak, közvetítő módszernek ihletője az az alkotáslélektani mozzanat, amikor a szerző a megmintázandó ember töprengéseit, hangulatait, képzelgéseit, ámulatát, kajánságát és rettenetét, szemléletét és kikínlódott eredményeit saját inspiráló lelki matériájává asszimilálja.” Hallgatva a mesét, bizonyára hihető, hogy e szobrok két alkotóeleme az agyag és a fény.

Két alkotásról hadd szóljak bővebben.

Az *Ommage a M. Grünewald* című hármas büszt eredetije a festő isenheimi szárnyasoltárának Krisztus-alakjából mellszoborrá csonkolt részlet. A középső mellalak. Itt a csonkoltság nemcsak a képrészlet citátumjellegére céloz, hanem a véghetetlen, elviselhetetlen szenvedés expresszív-naturalista megjelenítését is fokozza. Ennek a kínlódásnak csak a halál vethet véget. Ez itt a magányos, agyongyötört Emberfia haldoklása és reménytelen kiszenvedése az „Uram, Uram, miért hagyta el engem?” órájában. És üres az ég, mindennek vége. Hogy a szobrász – Grünewald előtt fejet hajtva – a szárnyasoltárnak éppen ezt a részét és ilyen értelmezést megengedve emeli ki, az akár napjaink végveszélyeiből is érthető figyelmeztetés és jóslat – mint Sodoma és Gomora városának –, mintsem az üdvtörténet tagadása. Hogy figyelmeztetés és egyben jóslat is, abból gondolható, hogy a szárnyasoltáron Krisztus mellett nincsenek latrok. A hármas büsztre a szerző helyezte őket, úgy fordítva a jobb lator és Krisztus fejét egymás felé, hogy a haláluk előtti állapotot jelölje meg, amikor az Emberfia így szól a bűnbánóhoz: „Még ma velem leszel a Paradicsomban.”

A klasszikus mű ennyire szabados és furcsa felhasználása nem botránkozathat meg bennünket. Hiszen a művészet sajátos időkezelése – az, hogy egyetlen tágas pillanatában előzményei is sejtelmesen benne rejlenek – mindent megenged az alkotói szubjektumnak szerkesztésben, hangsúlyok elhelyezésében, hogy az életből nyert benyomásait kifejezhesse.

Annak ellenére tehát, hogy Gvárdián Ferenc a szobrászat klasszikus nyomvonalán halad, modern közlései nem elavult bölcselkedések.

Még a két *Gulácsy-büsztt* kell szóba hoznom, mert tárgyba vág. Az egyik itt áll, a másik bronz, nem terrakotta, nincs most kiállítva.

Juhász Gyula így ír Gulácsy Lajosról *A szépség betege* címmel: „Gulácsy igazi tragédiája, amely elől a téboly lárvája mögé menekült: egy tiszta művész egy tisztára művészietlen korba született bele, és megpróbálta azt a maga számára elviselhetővé tenni, sőt a maga képére és hasonlatosságára szépítette. Túlságosan gyöngé és gyöngéd volt ehhez, és túlságosan erőszakos és kíméletlen a kor, hogy ez sikerülhessen. Így menekült lassan, de biztosan egy másik dimenzióba. Innen, a halál életéből az élet halálába: az örületbe. De mint Oféliáé, az ő tébolya is szép volt. Dalolva merült el az örvényben, és virágokat hintett a habok közé.”

Gulácsy itt látható szobra olyan merengő egyéniségre vall, akinek mintha egy hosszan elnyúló ihletállapot volna az élete, nézné a kinti világot, s azt belső látással máris szimbólumokká emésztene, és visszavetítve hosszan egyeztetne elvontságot és valót. Bizonyára túl sok valóságot nem bír elviselni, mert egyszerre nézi tárgyát s annak kibontakozó képi esszenciáját. Meglehet, hogy ezt fejezi ki ez a Gulácsy-arc. Mindenesetre képein egyszerre van ott ez az egymással fedésbe hozott kettősség, más szóval a köznapi és a transzcendens. A másik Gulácsy büszt fotóját karácsonyi köszöntéshez mellékelte a Szobrászember. Itt a sokkal durvább megmunkálás folytán a büszt személyessége visszafogottabb. Itt sincs befejezettség, lezártág. Ez a Gulácsy-sors örök és expresszív, tömör drámaisága. Hogy ezt az időtlen drámaiságot jelezze, a szobrász az időgleccser száraz medréből kimetszett palástot terített a festő vállára. Ámde karácsonykor s csakis akkor, a bronz Gulácsy különös asszociációs térben áll, mert a napkeleti bölcs király, Boldizsár képében jelenik meg, hogy az Ígéret meghittségében sorsa mégis beteljesülhessen.

PÁLOS MIKLÓS munkálkodása teljesen eltérő megközelítést kíván.

Heinrich Lützelér írja *Absztrakt festészet – Jelentősége és határai* című, 195 éve megjelent, elgondolkasztató könyvében: „Bármilyen célja és jellege is van az absztrakt képnek... akár új dolgokat kitalálva, tovább szeretné teremteni a világot, [...] minden esetben igénybe veszi egész aktivitásunkat... nemcsak csendes szemlélődést, hanem a képtörténésben való aktív részvételt kíván meg... nemcsak meg akar jelenni *előttünk*, hanem élni akar *bennünk*.” Az ember természetéből adódik, mivel egyszerre állat és gondolkodó lény, hogy bármit érzékel, azt nyomban fogalmi megközelítéssel, asszociatív rámozdulással is tárítja, s állandó kérdése, hogy mégis vajon mi lehet a valóság, s amit kimond vagy esztétikai érzékének hatása alatt ábrázol róla, az másolás-e, más tapasztalataival összevetett hasonlóság (analógia)-e vagy valami teljességre törekvő, utalásokkal terhelt megjelenítés, melyben az alkotói pszichikum is irányadóan munkál.

A frottázstechnika maga, melynek alkalmazásával itt bőven találkozhatunk, úgy határolja be az alkotó lehetőségeit, hogy egyúttal tágas teret nyit az ösztönösségnek. A festő egy felületre, mely nem lehet sima (pl. szálkás deszkadarab), vásznat vagy papírt terít, bekeni festékekkel, melyet spaklival lehúzz, kapar, aztán a felületet dörzsöli, és megjelenik *valami* a tárgyra terített anyagon. Nem előre kigondolt céllal, nem valamiféle kép megvalósításának tervével fogott hozzá. Az absztrakt (nem objektív, konkrét, tárgytalan) ábrázolás nem tudatos, hanem eltávolodás, annak a létesítése, ami a való világban nincs. Valahol a semmiben kezdődik, nem festői térképzés, hanem a tértelen, térüres tér letakarása festékekkel, s annak kezelése révén egy új valóság létrehozása. Mely ahogy lassan kibontakozik, megjelenik az idő is, hiszen fotózással is megragadható fázisokon halad át. Nevenincs, önmagával azonos, új valóság. *Az, ami.*

Esetenként a festő az így készült képre új színt ken fel, s megdolgozza az előző eljárás szerint. Újabb valóságot hoz létre.

Az alkotónak föltett fontos kérdés, hogy ez a művelet, amit Lützelerre hivatkozva is a néző fejez be, mikor éri el azt a fokot, hogy az impulzív szemlélődés tárgyaként kiakasztható a befogadó elé. Meglepő, az igazi eltávolodás áthatotta válasza: „Amikor nem ismerek magamra.” Mármint a maga manírjaira, módorára, ismétléseire.

Más hangnemre váltva: de mégis furcsa művelet a frottázstechnika. Okatlan, céltalan szöszmötölés. Vagy játék. Mert íme: mintha embertársunk mégsem akarta volna a föstéket odakenni, levakargatja, ronggyal ledörzsöli, mintha bánná az egészet. Forintot ér a festék is, pláne az összemasztatolt vászon. No meg közben az észjárása is termékeny eltávolodásban van. Jogos kérdés, hiszen az életünk kauzális összefüggéseken alapszik, mely tapasztalatok átörökítésével, sőt írásbeliséggel jár, évezredek óta jól elvagyunk velük. Karambol akkor üt be, ha az oksági láncolatokat más oksági sorozatok keresztezik csoda, véletlen, váratlan tragédiák képében. Mert más természetű és kauzalitás révén mégsem sejdíthető meg a Nagy Egész. A képet, mint már kiderült, mi nézők fejezzük be. Derítsük kedvre a festőt. Bizakodva feltételezheti rólunk, hogy a valóságban s nem Digitáliában élünk, és fittyet hányunk a manipuláció incselkedéseinek. És nyilván a reklámoknak is, melyek egy életképben úgy mutatják be az árucikket, hogy annak emberi képességeket meghaladó tulajdonságait mi is birtokolhatjuk, csak vegyük meg. „Annyi édes, színes hazugság / Környékezi szegény szívünket, / Mért nem vagyunk hívó buták mind” – kérdi Ady. Ami érzékelésünket illeti, kár aggályoskodnia. Megannyi szimbolikus megformálást is sejtető kép, a gondolkodás és a látás memoriterének elemei, azok ősi és új benyomásokkal bonyolódott jellege, mutációja, atavizmusa a szerény készletünk. Tán mégis fel vagyunk készülve a képek invenciózus befejezésére.

Tovább, a képekről. Lexikonszócikkból idézek. „Az anómia a modern társadalmakban tapasztalható jelenség, amelyben a hagyományos normák és szabályok úgy lazulnak föl, hogy nem képződnek helyettük újak, és a társadalmi élet egy adott területén a szabályok nem világos volta miatt elvesztik a társadalmi normák befolyásukat az egyének viselkedésére. Ez több deviáns viselkedésformára (pl. az öngyilkosságra) való hajlam hátterében álló társadalmi tényezők egyike lehet.” Bocsánat, én ezt világjelenségnek érzem. Ahogy azt is, hogy az abszurd és a szürreális a maga helyéről, a művészetből dominánsan és életveszélyesen átcsapott a politikába. A művészetben kifejezőeszköz, s az alkotás esztétikus menetelében s befejezésében katarzishoz majd megnyugváshoz vezet. Amott halálfélelemhez. Valamiképpen a kezdetekhez kéne visszatérni.

E képek számomra ma a Kezdet portréi.

Ezzel minden lényegeset elmondtam Pálos Miklós alkotóról.

Képeihez eredményes szemlélődést, felszabadító továbbgondolást kívánok.

Zárszó

A művészet formává regulázott életösztön.

A teljességet kísérti meg, nemcsak szemlélődésében, de mutatványjaiban is. Folyton formálódó, korszerűsödő világképe függőségében mindig új, föltáratlan terepekre, tudati szférákba tör. Készítései sokfélék, mert impulzusait önmagából és a kaotikusnak tetsző életből veszi. Ösztönössége a kifejezéshez kézre álló eszközök keresésében, szortírozásában, elvetésében vagy bonyolult variálásában is megnyilvánul a ködön túl felsejlő új világállapot, vagyis egy elérhetőbb lét megközelítése végett.

Milan Kundera gondolatmenetének lényege szerint, melyet az *Elárult testamentum*ban fejt ki részletesen, az ember ködben megy előre. Ám ha a jelenből, mely az ő jövője volt, visszanezünk, látjuk az előre haladó embert a maga végig világos útján, de a ködöt nem. Aki a ködöt nem látja, az voltaképpen nem tudja, hogy mi az ember.

Mi – úgynevezett befogadók – csak megvalósult, konkrét művekkel találkozhatunk, annak az életjelenségnek tehát, melyet úgy általában *művészet* elnevezéssel illetünk, csak hagyomány-szegmentumát ismerjük. Biztonságérzetet adna, ha a friss, kész művet a hagyomány folytatásának vélhetnénk, saját kort összegző gesztusnak? Új, meglábolatlan terepen alkalmatlanok lehetnek a korábban bevált megközelítések, kifejezésmódok, és el is torzíthatják az alkotói vizsgálódás jelenidejű tárgyát. Így a hagyomány nevében többszörönként felfüggesztetik vagy megtagadtatik maga a hagyomány is. Emellett határozottan megállapítható, hogy a művészet sorsa – vagyis eljut-e a befogadóhoz – mindig a konkrét közviszonyoktól, tehát a valóságos életszinttől és -minőségtől függ. A külső – hatósági, impériumi, politikai és egyéb – tiltások, mellőzések, elhallgatások s elhallgattatások, véres és vértelen manipulációk nem a művészet lényegéből erednek. Hiszen a művészet sajátos, ihletett időszerűségébe rejti azokat a vektorokat, melyek úgy a létben, mint a művek együttesében a teljesség irányába mutatnak.

Mégis hát, minek ez a felhajtás, zavart szószaporítás? Mire való ez a formává regulázott (kevésbé őrmesteresen: esztétikai formába oldott) életösztön?

Válasz esendő pátosszal: mert a matériába, amiből magunk is vagyunk, bele van programozva, hogy bonyolultabb szerkezetében megalkossa önképét, s valamiféle létokban nyerjen identitást. Profán felelet: művészet nélkül kiesik a világ feneke. Ady így felel széttárt karokkal: „mert az Élet él és élni akar”. Jung a kollektív tudattalant hozza szóba. „Most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre”, írja levelében Szt. Pál az önmagába visszatérő Végső Okról.

A művészet felől, mivel emberpárti, tehát szabad: lehetetlen, hogy egy önpusztító tragédiával záruljon le a homo sapiens mítosza.

A koincidenciák játékasztalánál

Avagy szekvenciák, amelyeknek fele igaz, fele nem¹

Olvasónapló (2021–2022)

2021. október 1. – MOZGÓKÉPEK

„Akárha valamiféle karneváli hangulat járta volna át a derengést, netán egy maszkabál társasága verődött volna véletlenszerűen össze az idő hídján.” (Árkossy István)

A lélegző vonal olyan esszékarnevál, amelyet nem lehet karneváli menetbe fel-sorakoztatni. A világ a feje tetején áll, a mindennapok apokaliptikus képet mutatnak. Az ismert tájékozódási pontok nincsenek már érvényben, a térképeket meghamisították, a vonalak örvényrajzolatai idegen világsíkokat, sebtében át-rajzolt határokat mutatnak. Nem tabu már az erőszak. A dialógus és empátia törvényeit felfüggesztették. A *Képek az időből* fejezet záródarabja, a *Mozgóképek* (A *Hitel* közölte először az esszét) párbeszédes dramaturgiája révén a könyv sarokpontja, ahol a legkönnyebb belefogni a könyv olvasásába. Eltűnődni azon, amit senki nem vett észre a derengésben, hogy Brueghel Parasztlakodalmából hova tűnhetett néhány sült lepény, és a festett kupákból, kelyhekből, serlegekből és kancsókból hova tűnhetett el az évszázadok óta ott érő, rubinvörös nedű. Ebben az éjféli színjátékban persze viszonylag békében vitatkozhattak vagy inkább szónokolhatnak a festészet nagyjai, Caravaggio, Tiziano, Leonardo da Vinci, Frans Hals, Monet, Poussin, Malevics, Brueghel, Picasso, Salvador Dalí, Paul Klee, Chardin és Marc Chagall, Renoir, Courbet, Cezanne, Vasari és Van Gogh, mindenütt máshol, a karnevál színpadán kívül a digitális világ féktelen dobpergése, hűvösen sötétlő fekete nihil, Fekete Lyuk, a Gutenberg-galaxist elnyelő digitális csillaghalmazok. A *Mozgóképek*-esszé nyugalomsziget a totális örvénylésben. Monoton érzelemmentesség zárja körül, csupa Falanszter. Digitális manipulációk káprázata, digitális anomáliáktól megmételtyezett világ. A komputer mindent a maga képére formáló diktatúrája. Antidigitális látlet, amely kíméletlenül végigsöpör a könyvön.²

ARADI JÓZSEF (1943) költő, szociográfus, szerkesztő.

- 1 Az írás a megidézetek gondolatainak felhasználásával készült. – Utalás Árkossy István *Hitel* folyóiratban (2021/3) megjelent *Mozgóképek* című esszéjére.
- 2 Árkossy István: *A lélegző vonal. Művészeti írások*. Az esszékötet a Magyar Napló Kiadó 2021-ben megjelent Rádus szorozatának 13. kötete.

2021. október 2. – KÉPESLAP

„Közben műtermem számítógépén, a monitoron csilingelve hullnak alá a „személyes” üzenetek kék egyenruhába bújtatott, uniformizált sorai.” (Árkossy István)

Nálam is járt a láthatatlan postakocsi, de párát ziháló fekete mének sehol, és nem is hozott a posta sarkán kissé megtört, valódi bélyeggel hitelesített, körpecséttel ellátott anizot. Kék egyenruha sincs sehol, sem az „Idő kaján kékmosolya”. Személyes üzenetben *A lélegző vonal* című esszégyűjtemény digitális lenyomata csörömpölt be virtuális postaládámba. „Elküldtem.” A szerző jól sejti, nullákból és egyesekből áll össze a mű minden négyzetcentimétere. De hogyan bontsam ki a csupa nullákból és egyesekből Árkossy István szemgyönyörködtető látványvilágát, természetközeli személyes poézisét anélkül, hogy digitálisan elmaszatoznál?

2021. október 6. – VISSZAPILLANTÓ TÜKÖR

„Csak annak értelmetlen, aki nem képes „olvasni” a nyomvonalat. Aki nem ismeri a képolvasás alfáját és ómegáját.” (Árkossy István)

Inkább előre pillantó. A *Digitális Bölcsészet* folyóirat 2020/1-es számát hozza az elektronikus posta, az egyik tanulmány benne (Fogarasi György: *Eszkálálódott olvasás*) sorvezetőt kínál az olvasáshoz: Árkossyt szorosan kell olvasni. Mi az, hogy szorosan? Mark Tansey, kaliforniai művész *Szoros olvasás* (Close Reading, 1990) című festményén egy szabadmászó alpinista nőalak a szövegtöredékek meredek sziklafalán kapaszkodik felfele. Létra, kötél vagy heveder és védőfelszerelés, mindenfajta biztosító eszköz nélkül. Kizárólag a szöveg kiszögelléseibe és repedéseibe kapaszkodik. Nézem a szabadmászó lány metaforáját, talán érdemes visszacsatolni a hevedert a lányra anélkül, hogy elvinnénk tőle a szabadságot.

Az irodalomtudomány nagy képrombolója, Franco Moretti éppen a fenti modell ellenkezőjére, a távoli olvasásra (Distant Reading), számítógépes segédlettel végzett kvantitatív elemzésre buzdít. Például azonosítani egy szót, egy elkülönülő formajegyet (mondjuk, gyakran előforduló szavakat és jelzőket), majd nyomon követni, milyen összefüggésben fordulnak elő a könyv más helyein. Kilépní a fejünkben az olvasáshoz előkészített értelmezési keretből, mert a bevett kánon érzéketlen olyan nagyobb mintázatokra, melyeket az emberi pillantás nem képes befogni. A távoli olvasás észrevétlen jelenségeket tesz láthatóvá. Ezt tekinti Moretti az esszéstílus „alulnézetének”, amely túllép a szoros szövegértelmezésen, de félő, hogy zárójelbe teszi az olvasást, vagy hozzá se kezd az olvasáshoz.

2021. október 7. – VONALAK JÁTÉKASZTALÁNÁL

„az Idő, a valaha létező legnagyobb játékos, igazi Ászként... mindent visz.” (Árkossy István)

Az olvasás módszertana körüli digitális bölcsészeti háborúban én nem kívánok részt venni. Az én módszerem egyszerre közeli és távoli is. Egyszerre alul- és

fölülnézet. Mint talált tárgyat teszem oda postafiókomba éppen bepattanó aktuális olvasmányaimat *A lélegző vonal* kiválasztott darabjai mellé. Elemzéstávolba, de áthallásközelbe. A naplóbejegyzéseim indító szava legtöbbször a könyv egy-egy „lélegzetvételére”, fejezet- vagy esszécímére utal.

Néha lesöpröm a koincidenciák játékasztalát, és újra terítem. Mint egy kártyapakkot, összekeverem Árkossy esszéit. Nem azért, hogy találomra kihúzzak egy kártyát a pakkból, hanem hogy amíg a kártyákat pörgetem, eltávolodjak a szövegtől, és rátaláljak a jolly jokerre, a mókamesterre, a Lélegző Vonalra. A legfontosabb lap a játszmaiban. Bármelyik lapot lehet vele helyettesíteni, azt is amelyik megsérült vagy elveszett. Olvasónaplóm új bejegyzéseinek indítószava nem minden esetben egy koincidenция-hordozta véletlenre utal. A mottó sem mindig az Árkossy. Jövőtlen időbe, játszi feltételességbe átirtnak mondatok: „Ha ez a könyv egy mozgókép.” „Ha ez a könyv egy videójáték.” „Ha ez a könyv egy podcast.” „Ha ez a könyv egy oratórium.” „Ha ez a könyv egy forgatókönyv, valamilyen elképzelt filmforgatás színopszisa.” Lehetne az indítás egy film címe is, amit éppen nézek.

2021. november 1. – SZÜNETJEL

„A messzi távolból ilyen időképkockák peregnek előttem.” (Árkossy István)

Eltűnt élet időképkockái peregnek Sofia Bohdanowicz torontói rendező 18 perces rövidfilmjében. Egy kanadai barátom küldte a linket. Azt mondja, elbűvölő film a depresszió hatásán tett időutazásról, a veszteség megpróbáltatásairól, a művészetbe mint gyógymódba vetett hitről, a láthatóról és láthatatlanról a képzőművészetben és az életben. Koincidenция-film: hogyan lehet formák és események néha véletlen, néha önkényes egybeesése révén az időutazás képességére szert tenni. Időutazás képessége? Talán az sem véletlen, hogy a halottak napján érkezett a link a filmhez, Sofia jeleket, tárgyi nyomokat keres, amelyek felvillanthatják a személyes emlékeket, egy pillanatra újra megfoghatóvá teszik, ami egy kapcsolatban a legszemélyesebb, az élő emberből áradó energiát.

Hangalámondás. Voiceover a filmből: „Halála óta ma kerestem először Giacomót. Próbálom felidézni azokat a részleteket, amelyek számomra fontosak. Mint például a szeplőket az orra hegyén. Puha tenyerét, amellyel egy koncert alatt a kezem után nyúlt. Lehetetlen, hogy meghalt. Próbálom felkutatni a nyomait, a dolgokat, amiket szeretett csinálni. Nézem a szavakat a félig kitöltött kereszt-rejtvényben, és azon tűnődöm, hogy van-e valami rejtett üzenetük.”

Gyászban az ember nem lineárisan éli meg az időt. A gyász olyan, mint a mozgókép. Kitágítja az „optikai tudattalanunkat”, az emlékezés mozgóképtechnikája lehetővé teszi olyan térbeli és időbeli események megfigyelését, amelyeket az emberi szem nem képes nyomon követni. A közelkép [Großaufnahme] kitágítja

a teret, a lassítás [Zeitlupe] pedig az időt (Walter Benjamin: *A műalkotás a technikai reprodukálhatóság korában*, 1939). A rendező mindent egy lapra tett fel: hogyan lehet az örökkévalóságig kitágítani a gyászmunka terét és idejét.

Nézem a filmet, és ahogy belemélyedek, rájövök, nem is Kandinszkij, a tárgyiattalan absztrakt festészet atyja inspirálta a filmet. Az absztrakt festészetnek, akár csak a háborúknak is az ókori görög és a közel-keleti tradíciókban, nem is atyja van, hanem anyja. Az antik görög kultúrában a „minden dolgok anyja” kifejezés valami roppant nagyra, utolérhetetlenre, példaszerűre utalt. Ezt a jelentést terjesztette ki az Öbölháborúban Szaddám Huszein a háborúkra, „minden csaták anyjának” nevezve az egész világgal való leszámolást. A filmből tudom meg, hogy Hilma af Klint svéd festőnő az első absztrakt Kandinszkij előtt.

2021. november 8. – LÁTVÁNY ÉS ÜZENETEI

„Szeretném a nézőt akarata ellenére becitálni a kép virtuális világába, nézzen ott kedvére körül egyfajta médiumként, hogy ezzel néhány pillanat erejéig maga is a kép cselekményének, történetének részévé váljon.” (Árkossy István)

A film adatlapja szerint Kandinszkij *Punkt und Linie zu Fläche* tanulmánya inspirálta a filmet: a film címe és mottója is Kandinszkij a Walter Gropius és Moholy-Nagy László Bauhaus-sorozatában 1926-ban megjelent elméleti művéből származik. Nem tudom, hogy lehet ezt a „pont és vonal” látomást pontosan visszaadni magyarul: Pont és vonal a síkban? Pont és vonal a síkhoz? Pontból és vonalból a sík? Talán az a kihívás ebben a címben, hogy a pont és vonal többféleképpen tud kapcsolódni a síkhoz. Mi lenne, ha meghagynám az eredeti címet, és arra összpontosítanék, ami *A lélegző vonal* értelmezésének kulcsa, a Külső és Belső viszonyára a befogadásban:

„Minden jelenséget kétféleképpen lehet megélni: kívülről vagy belülről – írja Kandinszkij. Ez a két megközelítés nem önkényes, hanem a jelenséghez kötődik, annak természetéből és sajátágaiból adódik.”

„Az utcát az ablaküvegen keresztül érzékeljük, s mivel az üvegfelület elnyeli az utca hangjait, a forgalom fantomszerűvé válik. Maga az utca, amit áttetsző (mégis kemény és szilárd) üvegen keresztül látunk, belülről nézve különállónak tűnik, mintha egy „másik, idegen világban”, a közvetlen érzékeinken túl lüktetne.

Amint kinyitjuk az ajtót, kilépünk az elzártaságból, és belevetjük magunkat a külső valóságba, aktív részévé válunk ennek a valóságnak, és minden érzékszervünkkel átéljük a lüktetését. A hangok folyamatosan változó hangszín- és tempófokozatai körénk tekerednek, spirálisan felívelnek, majd hirtelen összeroskadnak. A mozdulatok a különböző irányokba hajló vízszintes és függőleges vonalak játékaival vesznek körül bennünket, ahogy a színfoltok felhalmozódnak és feloldódnak a magas vagy mély tónusokban.

A Műalkotás tudatunk ablaküvegén át néz vissza önmagára. Amit átélünk belőle, az több mint maga a mű, mert az élmény képmása az érzékelés elmúltával nyomtalanul elpárolog tudatunk felületéről. Egy szintén átlátszó, de határozottan üvegszerű, a közvetlen érintkezést belülről akadályozó üvegfal választ el bennünket a műalkotástól is. Adott viszont a művészetbe való belépés, az aktív részvétel lehetősége, módunk van rá, hogy minden érzékszervünkkel befogadjuk, átéljük a lüktető üzenetet.”

2021. november 4. – LÁTHATÓ ÉS LÁTHATATLAN

„ez az a hely is, amelytől immár három évtizede távol vagyok.” (Árkossy István)

Létezik-e egy olyan otthonról hozott szűrő és antennarendszer, amelyen keresztül érintkezni lehet a változó arcú és arculatú világgal? Például „a diktatúra horzsolásában megkopott, sárgapatinás szerkesztőségi íróasztal”? Vagy „a csodálatos hetvenes évek” emlékrájzolatai? A külvilággal való rezonancia képessége attól függ, hogy mennyire vagyunk képesek átlépni az üvegfalon, kilépni az utcára. Vagy átlépni a könyv üvegfalán, és rezonálni *A lélegző vonal* esszéiben rejtőzködő forgatókönyvekre.

2021. november 9. – A LÉLEGZŐ VONAL

„Cikcakkos államhatárokat, húsdarálót vagy aknavetőt is tudunk vonallal megjeleníteni.” (Árkossy István)

Árkossy rajzuniverzuma lineáris univerzum, de nem a következetes absztrakciónál látható hűvös geometriai fajtából. Pont és vonal látomása ebben a könyvben egy másik univerzum, maga a teremtés. A hófehér papírlap méhében a nyomhagyó eszköz érintésére megfogon a pont, megmozdul, növekedni kezd és vonallá cseperedik. Rajz születik. De ott bábáskodnak a születéskor az ölelkező, egymásba olvadó síkok. Pont, vonal, sík – élő, személyiséggel bíró élő, dinamikus építőelemek, különösen a vonal jellemtára mozog széles skálán, bebecsúszó súlyos jellemhibák a megjelenítésben (államhatárok átrajzolása, egy húsdaráló vagy aknavető körülcicomázása) sem idegen tőle.

2021. november 17. – A ZENE LERAJZOLHATÓ

„Amíg a zene élete mindig ‘időben történik’, a képnek nincs semmilyen ‘ideje.’” (Árkossy István)

Talán mert a képnek nincs ideje, az esszéiben, ahol teheti, nagybetűs Idővé avanszál a kisbetűs idő. A középkori ember az idő folytonosságát – a múltat, a jelent és a jövőt – állandó szimultaneitásban tapasztalta meg. A jelen szerepe a múltbeli próféciák beteljesítése volt, a mitológikus múlt történetei pedig mint-ha az örök jelenben zajlottak volna – írja Benedict Anderson „Imagined Communities” („Elképzelt közösségek”) című művében. Ehhez képest a mai világban a kalendáriummal és órával mért, „homogén üres idő” vette át a korábbi

folytonos idő szerepét. Árkossy képi ideje éppen ezt a „homogén üres időt” tagadja, az idő nála nem homogén és nem üres, festményei jelen idejében összeér (vagy talán egymásnak feszül?) a múlt és a jövő.

Ami mégis legjobban megfogja az olvasót az esszékötetben, az a zenei színesztézia: a zene, a hangzás lerajzolhatósága, a hangzó festészet képei. A zene képisége szinte valamennyi esszében domináns szerepet játszik, de A ZENE LERAJZOLHATÓ a színesztézia legfrappánsabb esszéje. Visszatérő motívumok: a hang, hangzatok, hármashangzat, felhangok, színhangok és hang-szín, hangolás, ráhangolódás, a hangzás színkorongokba történő átültetése, optikai hangszintézis, az emlékezés folyamatosan halkuló képei-hangjai. Ott ülnek Arnold Schönberg és Vaszilij Kandinszkij kart karba öltve a belső látás forrásvidékén, a színesztézia játékasztalánál. Atonalitás és absztrakt. Schönberg festményei és Kandinszkij zeneként elgondolt színes kompozíciói és improvizációi. A néma zene és hangzó festészet egymásra utaltsága.

2022. február 24. – KAPUZÁRÁS

„Ma más időket élünk, robbantunk, harapunk és marcangolunk.” (Árkossy István)

Igaz-e, hogy a frontok kataklizmáiban nemcsak tábori rajzok és csataképek születnek, hanem idilli tájképek, csendéletek, enteriőrök? A kötet vezető esszéje a kötet élén a trianoni szétszóródás előtti pillanatokat vallatja. De a szétszóródás után újabb csaták, újabb világháborúk következtek és újabb szétszóródások. Új apokalipszisek és újabb látványhorizontok. A mellékletben szereplő színes vagy monokróm olajfestményeinek rút szörnyalakjait görgeti maga előtt a történelmi ár, az Árkossy-esszékben szinte mindig nagybetűs Idő.

Fölkavaró motívumok: „masszív épületek, csonka oszlopok, boltívek, lebegő földi és ismeretlen, földön kívüli világból származó testek, szerkezetek, csillagképek, légi járművek, sorompók, sziklák, szakadékok, beomló fény, belövellő fénysugár, vízesések, ágbogas fák, göcsörtös gyökerek, bűvös gömbök, szét-szórt, felfűzött vagy példás alakzatban elhelyezett gyöngyszemek, időmérő szerkezetek, órák, kockák, hangszerek, tűzpatakok, távolban ködlő romok” – egy recenzens gondos leltárában (Hegedűs Imre János: Kortársunk, Árkossy István. *Magyar Napló*, 2016).

A néző elemi erejű bartóki feszültségeket, kompozíciós disszonanciákat érzékel Árkossy látványvilágában. Az esszékben ennek épp az ellenkezőjét: kiegyensúlyozottságot, lekerekített nyugalmat. Az írott szó nyugalma néhol mint terápia aktus töremkedik be a képírásba (reneszánsz nagy-mesterek arcképcsarnokának megfestése a Nagymesterekben), a képi disszonanciák bartóki szintézise ehhez képest alig-alig jut lélegzethez a digitális világoknak ab ovo hadat üzenő esszékben.

Árkossy Hegedűs Imre Jánosnak írt magánleveléből idézhető magyarázat az érdekessé váló olajfestményekhez: „'harapós képeket' fogok festeni. A szépségek megrekedtek a reneszánszban; ma más időket élünk, robbantunk, harapunk és marcangolunk.” Új szekvenciák, amelyek igazak is és nem is. Erről szólunk *A lélegző vonal* esszéi, interjúi, olvasatai, jegyzetei. Hogy kereshetünk-e, találhatunk-e vigaszt a reneszánsz festők megszerkesztett nyugalmaiban és a transzszilván metaforák „fuvallataiban”? A helyek és nevek emlékezetében, Erdély, Kolozsvár, Farkas utca, Bánffy-palota, Mátyás király szülőháza, Házsongárd, Donát úti műtermek, Sztána, Varjúvár. Kós Károly és Kós Károly és Kós Károly.

2022. február 25. – ILLAT NÉLKÜL

„Vár a kakukkos erdő páfrányillata, a zuzmóillat, a málnaillat, a gombaillat, a patlak mosta kövek zöldmoha-illata, az esztenában frissen érlelt sajt illata, a fűrészelt fenyőtörzsekből kipárolgó gyanta illata.” (Árkossy István)

Az ízlelés és szaglás képességének elvesztése tizedeli ma az emberiséget. Vigasztalhat-e a gyermekkori ízek és illatok emléke? Egy világjárvány utáni szinesztézia.

2022. február 26. – ZAJDULÁS ÉS ÖNVÁD

„Már rég nem kuruc veri a labancot, vagy oda-vissza osztrák a magyart. Országok döglenek bele a mindenféle háborúba, és ezt abbahagyni képtelenek valamennyien” – ez Szilágyi István regényes verdiktje *A hóhér könnyei* novellában, és ez a verdikt nemcsak a kuruc-jajdulásos idők hordaléka. Messze túl a láthatáron Donbász és Luhanszk. A távoli olvasás és távoli beszéd távoli nevei. Nekem a városnevek közül egy gyerekfejjel gyakran hallott város neve fojtogatja a torkomat. Nyikolajev. Ott fekszik a nyikolajevi hadifogolytábor egyik jeltelen tömegsírjában a naplóíró édesapja.

2022. március 14. – BŰVÖS KÖR

„...kitelepedésre előkészített, természetes ládák és pakkok egyre nyomasztóbb zegzugában” (Árkossy István)

Láng Gusztáv kérdezi: „létezik-e egyáltalán olyan, hogy erdélyi író?” Vajon nem a „provinciális” udvariasabb változata-e az „erdélyi” jelző? Vajon az áttelepült erdélyi író csak addig kedves a magyar kritikának, amíg Erdélyben marad? Melyek a magyar olvasóközönség tényleges elvárásai az áttelepült íróval szemben? „Erdélyi” író marad-e, aki nem az Erdély-romantika és Erdély-nosztalgia húrjait pengeti, Szüksége van-e az esszéírónak a „transzszilván” jelző mértéktartó használatára, hogy felismerjék a hovatartozását? (Láng Gusztáv: Kivándorló irodalom. *Kortárs*, 1991/9.)

A Hubble űrteleszkóp fáradhatatlan lendülettel küldözgeti a világűrből az űranzixokat. Csillaghalmazok. Kivándorlás szempontjából elérhetetlen világok. Mintha Kondor Béla szavai csengtek volna vissza az űrből: „Jelet hagyni.”

2022. április 1. – ÓRIÁSKÖRKÉP

„Tárt ablakomon át, szmogon lovagolva, becsörömpöl szobámba a felspannolt újvilág.”

„Menni, menni – és újat nem találni.” (Árkossy István)

Ha videojáték-programozó, mindenfajta újabb lelemények apostola lennék, a Genshin Impactra emlékeztető szerep- és akciójátékot csinálnék a *Mozgóképek* párbeszédese ötletére támaszkodva. De a MOZGÓKÉPEKtől eltérően nem a képzőművészet avatarjait vonultatnám fel a szerepjátékban. Az én „sarokfiguráim” a digitális világból merészkednének elő, és egy Zoom-konferencián vitatkoznának (esetleg szónokolnának) a Gutenberg-galaxis kényszerzubbonyáról, a digitális bennszülöttekről, arról, hogy a digitális kor vívmányai hogyan változtatták meg a gyermeki agy fejlődését és hoztak létre új, eddig ismeretlen kompetenciákat, a digitális írástudásról (computer literacy), a képernyőn, okostelefonon vagy ebook olvasón meghonosuló hiperolvasásról, az online oktatásról, a vizuális zokék (VJ-k) színesztéziás világáról, a manga és anime Japánon kívüli térhódításáról, az animációról a színek és vonalak világában, a digitális rajztáblák szerepéről a manuális jelentőségének visszaállításában, a digitális bölcsészet új felismeréseiről.

Persze ez csak egy játék, egy újabb szekvencia a koincidenciák világában. Ha valami nem sikerül, bármikor újrakezdhető az akció, módosítható, alakítható, cserélhető a szerep, újra lehet játszani a játékot. Ez a játék alaptörvénye. Na de az üvegfalon túl, a valóságban másféle törvények uralkodnak. Miféle törvények?

2022. május 12. – A SZEMENSZEDETT SZEM

„Mi mindenre képes a szem!” (Árkossy István)

Egymást metsző körök. A szakrális geometria egyik alap szimbóluma. Két azonos nagyságú kör metszetét adó mandula formájú alakzat. Venn-diagram. Ősi időkre visszanyúló jelkép. Sok mindent jelképezhet: nőieséget, anyaméhet, termékenységet, valamiféle átjárást, kaput is szimbolizálhat az anyagi és szellemi világ között, gondolatot, energiát, világos és sötét összefogódzását, ellentétek találkozását. Függőlegesen a méh a teremtést szimbolizálja, vízszintesen egy kozmikus szemet. A dualitás és a szövetség jelképe is. A kereszténységben a végtelen isteni erő jelképe. A Mindenségből kiáradó kozmikus teremtő energia szimbóluma is lehet. A hüvelyalakzat sok reneszánsz festményen megtalálható jelkép. Ez a forma, amely jellemzően egy Krisztus-szerű alak képét tartja, a teremtés középpontját jelképezi. Nem véletlen, hogy az okkultizmus kedvelt szimbóluma. Halhólyagnak, halbuboréknak is nevezik. Olaszul mandorla (Száraz György: *A Vesica Piscis jelkép értelme és története*, 2019).

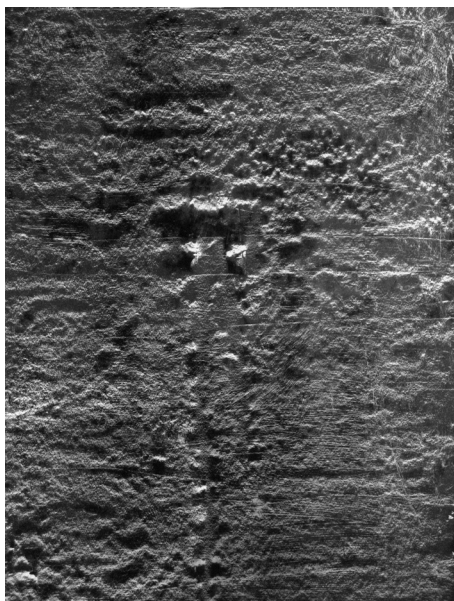
2022. május 15. – KÉPEK ÉS HÁTTÉRKÉPEK

„A vonal, a sík, a szín, a forma, más szóval: a kép, természeténél fogva kitartóan és rendíthetetlenül bizonyítja, hogy nem ismer el semmiféle határokat.” (Árkossy István)

A lélegző vonal esszesorozata egyetlen lassított felvétel, mint Sofia Bohdanowicz 18 perces gyász-filmje. Folyamatfilm. A gyászon átívelő mozgás. A filmben Hilma af Klint festőművész és médium festményei töltik meg a vásznat. Egymást metsző körök festőjeként tartják számon. Geometrikus és organikus formák, amelyek hétköznapi érzékelésen túli forrásokból merítenek. A rendezőnő ezekből a formákból próbálja barátja emlékét újraéleszteni. A közös munka, a közös érdeklődés apró nyomai találkoznak. Koincidenciák.

Az esszékötetben a filmhez képest nagyon is tárgyias, kézzelfogható emlékek, élettájak, barátok vonulnak fel. Gyász – egymást metsző, egymást keresztező síkokban. Barátok. Tóth Lászlóval újraélni az absztrakt világ vonzó-taszító izgalmát, Páskándi Gézával búcsút inteni az abszurdnak, Lászlóffy Alival újra meglepni egymást őszinte lélekrajzolatokkal. Élettájak. Búcsú a Farkas utcától, búcsú az iskolától, búcsú a hársfáktól, búcsú Sztánától. Búcsú a digitális diktatúra előtti kézműves időktől, búcsú az atomfenyegetettséget kizáró békétől, búcsú a román diktatúra puha szakaszának ígéretekkkel teli emlékeitől, búcsú a világhárvány nélküli világtól.

Gyászmunka ma már láthatatlan és elérhetetlen dolgokért.

Vérebek a Parlamentben

A Csehszlovákiát cserbenhagyó és eláruló müncheni egyezmény és az 1938. november 2-ai első bécsi döntés után a magyar politikai élet egyértelműen németbaráttá vált. Ezzel összefüggésbe hozható, hogy a parlamentben dolgozni kezdtek a második zsidótörvényen, amit a radikális antiszemita már az első elfogadása után sürgetni kezdtek. A hazai közélet hangulatát áthatotta az antiszemitizmus, és nem csak azért, mert a náci Németország Magyarország külpolitikai szövetségese lett. A honvédség vezető körei, a közigazgatás különböző csoportjai, diákszövetségek, valamint a szakmai szervezetek tagjai már 1919 óta „a hazai és a nemzetközi zsidósággal szemben” foglaltak állást, ez a világnézet határozta meg az ellenséggé válást.

Hitler hatalomra jutása szinte azon nyomban lángra lobbantotta az addig is parázsló antiszemita érzelmeket a magyar társadalomban. John F. Montgomery budapesti brit követ 1933. november 22-én ezt jelentette a külügyminiszterének, Londonba: „Magyarországon a zsidók iránti gyűlölet olyan pszichózis, melynek nincs racionális háttere. Ebből logikusan következik, hogy Magyarországon lelkesen üdvözölték Hitlernek a németországi zsidó befolyás visszaszorítása terén elért sikereit, amelyek hatására fellángoltak az antiszemita érzelmek.”¹

A jó politikai kapcsolatokkal rendelkező, vezetői révén Horthy Miklós kormányzóval is kapcsolatot tartó magyar neológ zsidó hitközség ugyanerre a következtetésre jutott, aggodalommal nyugtázta az antiszemita közhangulat radikalizálódását. Ehhez nagymértékben hozzájárult a zsidóellenes törvényhozás, a nyilasok népszerűségének rohamos növekedése és az uszító tömegsajtó megjelenése.

„A zsidótörvény korlátozásait fokozott aggodalommal szemlélő politikusok nem mernek véleményt nyilvánítani, ha ugyanis megtennék, azonnal zsidóbérenceknek titulálnák őket, és ez politikai pályafutásuk végét jelentené. Ebben a küzdelemben a zsidóknak nincsenek és nem is lehetnek sem barátai, sem szövetségeseik. A baloldal és az az erő, amely a liberális polgári kisebbségből

megmaradt, annyira meggyöngült, hogy az együttérzés kinyilvánításán kívül semmit sem tud tenni ügyünkben. Jóllehet ezek a szívhez szóló megnyilatkozások és tettek mély hálára kötelezik az egész zsidóságot, az események alakulására semmiféle befolyást nem gyakorolnak. A nem zsidó középosztály abban bízik, hogy az antiszemita törvények következtében kedvezőbb pénzügyi helyzetbe kerül, így a nem kifejezetten antiszemita érületűek is támogatják a kormány gyümölcösözőnek vélt intézkedéseit. A konzervatív, vagyonos nem zsidó körök minden erejét saját vezető gazdasági helyzetük megőrzése érdekében kifejtett igyekezetük foglalja le, s nem vesztegetik a fáradságot a zsidó ügy védelmezésére, még akkor sem, ha egyébként lelkiismeretük ezt diktálná.”²

Az 1939. évi 19. tc. alapján május 25-én és 26-án megrendezett nemzetgyűlési választások első ízben voltak általánosak és titkosak, ekkor vezették be az ajánlások rendszerét, és szüntették meg a nyílt szavazást a falvakban és a kisebb településeken. Mégis, a választási rendszernek ez az első, formailag demokratikusnak nevezhető, régen esedékes átalakítása nemcsak a két világháború közötti Magyarország politikai rendszerének összeomlását készítette elő, de nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy bekövetkezzen a második világháború és a holokauszt kollektív tragédiája.

Az antiszemita érzelmek meghatározónak bizonyultak a második világháború kitörése előtt tartott utolsó választások során, melyekre közvetlenül a második zsidótörvény, az 1939. évi 4. tc. elfogadása után került sor. Mind a kormánypárt, a Nemzeti Élet Pártja, mind pedig a jobboldali ellenzék, az egyesült nyilas pártok zsidóellenes programmal léptek fel, és átütő sikert arattak: azt mondták, amit a választók hallani akartak. Az uszítástól tartózkodó baloldali ellenzék, a független kisgazdák, a liberálisok és a szociáldemokraták összesen a szavazatok 9 százalékát szerezték meg. Érvényesült a magyar politikai életet 1919 óta meghatározó szabály, vagyis hogy a közéletben csak mérsékelt és radikális antiszemiták érvényesülhettek, egyedül ők voltak képesek tömegeket megszólítani és parlamenti többséget szerezni.

Utólag szemlélve az eseményeket, kétség sem fér hozzá, hogy hagyományos magyar elitnek nagyobb esélye lett volna arra, hogy ellenálljon a hazai szélsőjobboldal és a náci Németország belső és külső nyomásának, ha még az 1935 áprilisában, sok esetben botrányos körülmények között, a falvakban nyílt szavazással megválasztott képviselők ülnek a parlamentben. A feszült nemzetközi helyzetre való tekintettel Teleki Pál miniszterelnök akár el is tekinthetett volna a választás kiírásától, és azt a második világháború kitörése után a békekötésig halaszthatták volna.

Mint tudjuk, nem így történt. Az 1939 pünkösdjén megválasztott képviselők (akikhez az első bécsi döntéssel megszerzett Felvidékről, majd a második bécsi döntéssel Magyarországhoz került Erdélyből, végül pedig a Bácskából behívtak is csatlakoztak, és összesen 372-en voltak) alig két tucatnyi honatyától eltekintve gyalázatosan viselkedtek a letragikusabb időszakban, képtelenek voltak kiutat találni a magyar történelem örvényéből. Közülük 55-en vettek részt

Szálasi Ferenc eskütételén 1944. november 2-án, a „csonka parlament” tagjaként, és fejezték be a náci Németország romjai között politikai pályafutásukat.

Abban, hogy a magyar parlamentarizmus a negyvenes évek első felében csődöt mondott, és évtizedekre lejáratta, súlyosan kompromittálta a népképvi-seletre épülő demokratikus berendezkedést, a „zsidókérdés” meghatározó szerepet játszott. Ez a mesterségesen kreált, politikai rögeszmévé vált probléma, melynek már a második világháború kitörése előtt nyilvánvaló külpolitikai vonatkozásai is voltak, teljes mértékben lefoglalta a magyar képviselőházat és az államapparátust, mely 1938 tavaszától, az „első zsidótörvény” meghozatalától kezdve állandóan napirenden tartotta a kérdést. Csak 1944. március 19-éig 21 diszkriminatív törvényt és törvénycikket alkottak, amihez 267 miniszterelnöki és miniszteri rendelet és 10 000 (!) egyéb jogszabály társult. A legfontosabbak: az 1938:15 tc. „a társadalmi élet egyensúlyáról”, az 1939:2 tc. a honvédelemről, az 1939:4 tc. „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”, az 1941:15. tc. a fajvédelemről, az 1942:8. tc. „az izraelita felekezet jogállásáról”, az 1942:14. tc. a honvédelmi törvény módosításáról és az 1942:15. tc. „a zsidók mezőgazdasági és erdő ingatlanairól”. Utóbbit a kortársak a „negyedik zsidótörvénynek” is nevezték. A zsidóellenes törvények és rendeletek ügyeinek koordinálására a Belügyminisztériumban két különböző közigazgatási osztály részesült. Mintegy 60 000 alkalmazott dolgozott a diszkriminatív törvényeken, a végrehajtásuk több párhuzamos apparátussal, egymást kiegészítve és ellenőrizve folyt a minisztériumok szakigazgatási hivatalaiban. Vidéken a csendőrség, a városokban a rendőrség ellenőrizte a jogfosztás folyamatát, melynek sikerében érdekeltek voltak az „árjásításra” létesült vagy azzal meghatalmazott intézmények. Felettük a felügyeletet a megyékben az alispánok, a fővárosban pedig a polgármester gyakorolta.

Az országgyűlési képviselők bel- és külpolitikai okok miatt egyaránt szorgalmazták a zsidók jogainak további korlátozását, amire hatással volt a megszállt Lengyelországban ekkor már folyamatban levő „végső megoldás”. Kállay Miklós miniszterelnök a lehetetlennel határos feladatra vállalkozott, amikor ilyen viszonyok között korlátok közé próbálta szorítani az antiszemita törvényhozást. „Az utóbbi időben az antiszemitizmus kül- és belpolitikánkknak szinte próbakövévé vált. A németek aszerint ítélik meg egy-egy ország megbízhatóságát, hogy hogyan oldja meg a zsidókérdést, és sajnos akadnak nálunk is, még a kormánypártban is olyanok, akik hasonlóan gondolkodnak. Én viszont olyan megoldást választok, amely a kérdés lényegét érinti és kiküszöböli a jogsértéseket.”³

Szimbólumként is felfogható tény, hogy amikor Bárdossy László miniszterelnök 1941. június 26-án röviden bejelentette a parlamentben, hogy „Magyarország hadban állónak tekinti magát a Szovjetunióval szemben”, a képviselők éppen a harmadik „zsidótörvényről” (1941. évi 15. törvénycikk a házassági jogról szóló 1894:31. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről) vitatkoztak. Ezért

szinte nem is szenteltek figyelmet annak a ténynek, hogy Magyarország a náci Németország szövetségeseiként belépett a második világháborúba.

Miközben a parlamentben folyt a zsidók diszkriminációjának „törvényesítése” és intézményesítése, a különböző diákszövetségek, mindenekelőtt az e téren nagy múlttal rendelkező Turul többször is atrocitásokat rendeztek az egyetemeken még tanuló zsidó hallgatók ellen, melyek gyakran utcai zavargásokba torkoltak. 1941. novemberben a budapesti műegyetem mezőgazdasági és állatorvosi karán tüntettek a még tanuló zsidók ellen, a pécsi egyetemen pedig radikális diákcsoportok átmenetileg arra kényszerítették a zsidó hallgatókat, hogy megkülönböztető jelvényt, illetve sárga csillagot viseljenek. A debreceni egyetem radikális antiszemita diákjai még 1943 decemberében, a kormányzó neve napján is demonstráltak, amihez a helyi csőcselékből sokan csatlakoztak. A megmozdulásról nem adott hírt az országos sajtó, de egy emlékirat megörökítette: „Antiszemita incidensekre került sor, betörték a Pásti utcai zsinagóga ablakait. Tüntetés volt Horthy ünneplése alkalmából, ahol olyan zsidóellenes jelszavakat üvöltöttek a nyilasok, mint 'Éljen Horthy!', 'Éljen a zsidóktól megtisztított Magyarország!'. Egy vagy két helyi újság erőszakra uszító antiszemita cikket közölt. Az utcán, a nyilvános parkokban civil ruhás rendőrök ellenőrizték az anyakönyvi kivonatokat, még a fiatalabbakét is. A náci jelszavakat üvöltöző suhancok csoportjai sötétedés után végigvonultak a zsidók által lakott utcákon. Legnagyobb hőstettük az volt, hogy meghúzták az öreg zsidók szakállát vagy a fiatalok pajeszát.”⁴

A tömegpszichózis ellen, mely a magyar országgyűlésből sugárzott ki a sajtó és a politikusok beszédeinek közvetítésével, a kormányzó és Kállay Miklós is tehetetlen volt. A miniszterelnököt pedig Horthy Miklós kifejezetten azzal a szándékkal nevezte ki 1942 márciusában, hogy megfékezze az izgatást és módosítson az elődje, Bárdossy László által követett, feltétlenül németbarát és zsidóellenes irányvonalon. Azt, hogy Kállay mit vállalt, így foglalja össze: „át kellett hangolnom a magyar közvéleményt is, hogy támogassa az igazi magyar politikát, s ébredjen rá a valóságra, arra, hogy a németek elveszíthetik a háborút”.⁵

Kállay azonban, aki Horthyhoz hasonlóan a „mérésékelt antiszemiták” közé tartozott, elfogadta és indokoltnak tartotta a hivatalba lépése előtt hozott három zsidótörvényt. Mivel az addigi diszkriminációt, ami a zsidóságot bűnbakká nyilvánította a magyar társadalom érdekeit szolgáló, törvényes intézkedésként tartotta számon, nehézséget okozott számára, hogy fellépjen a radikális antiszemiták további, „a végső megoldást” sürgető követeléseivel szemben. Álláspontját így foglalta össze: „A zsidókérdésben tehát a felfogásom egyszerűen az: minden intézkedést megteendőnek tartok, ami a nemzet egyetemének érdekében áll. De sem többet, sem kevesebbet. Ami reális érték és előrehaladás, az mindenféle kímélet és mindenre való tekintet nélkül végre kell hajtanunk. A zsidóság kérdése tehát a nemzet egyetemének kérdése, és nem az egyeseké. A nemzet törvényhozása útján hozhat és hozott is olyan törvényeket, amelyek száz százalékos végrehajtása kötelességünk.”⁶

A miniszterelnök aszociális és „át nem eresztő”, azaz a kíváncsi társadalmi mobilitást gátló rétegnek tartotta a zsidóságot, egyénileg és kollektíven is, mely-lyel szemben, a „társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítése céljából” indokolt volt törvényeket hozni. „Állítom, hogy a magyar antiszemitizmus forrása nem a fajiságban, még kevésbé a vallásban, de még csak nem is a szellemi és erkölcsi különbözőségben keresendő, hanem abban az aránytalanságban, amely fennállt a zsidók száma és gazdagsága között. Ennek kiegyenlítése az akkori idők bete-ges hangulatában minden más szociális problémánál fontosabbnak látszott. Általános követelés volt.”⁷⁷

Kállaynak miniszterelnöksége alatt nem volt esélye arra, hogy meggyőzze akár a saját pártja képviselőit is a további diszkriminatív jogalkotás leállításáról, a „zsidókérdés magyar szellemű kezelésének” szükségességéről. Emlékiratában így idézte fel első találkozását a MÉP vezetőivel: „Láttam, hogy én többé egyet-len nyílt, őszinte szót sem szólhatok. Ha csak annyit mondanék valakinek, akár csak négyszemközt is – kivéve néhány bizalmas, belső munkatársamat –, hogy nem is olyan biztos a német győzelem, kijelentésem futótűzként terjedne el, és veszélyeztetné a küldetésemet. Legalább annyira kellett félnem a hozzám ha-sonlóan gondolkodók akaratlan elszólásaitól, mint az agent provocateuröktől. Mindent magamba kell zárnom, őszintén soha nem nyilatkozhatom meg, igye-keznem kell megtévesztenem ellenfeleimet, hogy ne lássanak belém, s annál biztosabban haladhassak célom felé.”⁷⁸

A Nemzetgyűlési Napló megörökítette, hogy Imrédy Béla ellenzékivé vált pártjának, a Magyar Megújulás Pártjának (MMP) képviselői, együttműködve a nyilasokkal és a kormánypárt hozzájuk húzó képviselőivel miként lehetle-nítették el minden, a „zsidókérdésen” túlmutató kérdés megtárgyalását a par-lamentben. Az addig meghozott zsidótörvények végrehajtását számon kérő és újabbakat sürgető, vérebként acsarkodó képviselők lehetetlen helyzetbe hozták a miniszterelnököt. „Ami a vidéki gyűléseken mondtak, az nem jutott mesz-szire; ami veszélyeztethette volna az ország érdekeit, az a sajtóban nem jelen-hetett meg. Ami viszont a parlamentben hangzott el, annak a nyilvánosságát nem lehetett megakadályozni; s így a sajtóban való közlését sem. Természetesen mindenekelőtt ezt a pódiumot használták fel a propagandájukhoz. Minden al-kalmat, a napirendre tűzött minden témát megragadtak, hogy a tárgyhoz nem is tartozó frázisaikat elmondhassák. Különösen a szerdai interpellációs napo-kon éltek vissza parlamentáris jogaikkal; tucattjával hoztak elő olyan dolgokat, amelyek politikai kellemetlenséget, nehéz helyzetünkben bajt okozhattak.”⁷⁹

A radikális antiszemita újságírók többnyire az ellenzéki Magyar Megújulás Pártjának befolyásos képviselői voltak, jó kapcsolatokat ápoltak a kormánypárt vezetőivel. Nemcsak politikusok, de tehetséges tollforgatók is voltak, akik ha-tékonyan formálták a közvéleményt, elsősorban a „keresztény középosztály” nézeteit. „Az Imrédy-párt programjának kimunkálásában és terjesztésében vezető szerepet játszott a Mlotay-Rajniss-Oláh-triumvirátus, voltaképpen ők voltak a párt fő ideológusai és propagandistái. Mlotay István orgánuma volt

az *Új Magyarország* című reggeli politikai napilap, mely 40-45 000 példányban jelent meg, s akikhez szólt, el is olvasták írásait. 'A magyar középosztálynak Milotay cikkei adták a legtökéletesebb eligazítást', írta 1941-ben a nyilas Marschalkó Lajos és hasonlóképpen fogalmazta meg szerepét 1945-ben Balla Antal polgári újságíró. »Milotay a magyar értelmiségi körökben nem kis tekintélynek örvendett, s neki volt a legnagyobb hatása.«¹⁰

1939. június 21-e és 1943. december 15-e között 153 parlamenti interpelláció hangzott el a „zsidókérdésben”, az addig elfogadott törvények értelmezéséről és végrehajtásáról, illetve konkrét ügyekben, s valamennyi interpellációra reagáltak a szakminiszterek, illetve a miniszterelnökök, Teleki Pál, Bárdossy László és Kállay Miklós. Leggyakrabban a kezdettől fogva nyilas gróf Serényi Miklós interpellált (12-szer), utána következett Matolcsy Mátyás, a Nyilaskeresztes Párt, majd 1942-től a kormánypárt képviselője (11-szer). A szintén nyilas Maróthy-Meizler Károly 8-szor és Rajniss Ferenc, aki 1940-ig kormánypárti képviselő, majd Imrédy Béla ellenzéki Magyar Megújulás Pártjához, a „szalonnyilasokhoz” csatlakozott, 7-szer kért szót soron kívül „zsidóügyben”. A többi izgatásnak minősíthető interpellációt vegyesen mondták el kormánypárt és ellenzék tagjai. A „napi-renden kívüli” felszólalásokon túl a képviselők mintegy kétharmada támadta a különböző törvények és jogszabályok bizottsági vitái során a zsidóságot, melynek védelmében szinte senki sem emelt szót a házban és a bizottságokban.

Magyarország a náci Németország szövetségese volt, de politikai helyzete nem volt hasonlítható a Harmadik Birodaloméhoz, ahol a törvényhozás egyáltalán nem ülésezett, hiszen a felhatalmazási törvény elfogadása után a tényleges hatalmat az NSDAP gyakorolta. A Reichstag épülete üresen állt, a pár alkalommal összehívott birodalmi gyűlés tevékenysége formális volt. Bár a magyar parlamentben kormánypárti és ellenzéki képviselők „nemzeti egységben” dolgoztak a további zsidótörvényeken, a teljes jogfosztáson, és előkészítették az 1944. március 19-e után bekövetkező holokausztot, nincs értelme feltenni a kérdést, hogy ez „intencionalista” vagy „funkcionalista” indíttatásból történt-e, úgy mint a náci Németországban. Kovács András összefoglalta a két álláspont lényegét: „Mint ismeretes, az a vita arról folyt, hogy vajon a holokauszt kezdetétől követett, tudatos célja volt-e a náci vezetők – elsősorban Hitler – antiszemita politikájának, vagy pedig mint a funkcionalisták állították – inkább személytelen, intézményes folyamatok és konfliktusok tudatosan nem tervezett eredője, végkifejlete.”¹¹

A német megszállás előtt a magyar parlamentben, figyelmen kívül hagyva a kisszámú ellenzéki képviselők véleményét, a zsidóság tudatos megsemmisítésére irányuló „intencionalista” álláspont érvényesült, amit a politikai elit egy része, Kállay Miklós vezetésével igyekezett korlátozni, különböző politikai trükkökkel hatástalanítani.

Kállaynak állandóan antiszemita hangot kellett használnia, hogy lecsillapítsa a képviselőház tagjainak indulatait – ami azután a sajtó közvetítésével a miniszterelnök eredeti szándékaival ellentétesen befolyásolta a közvéleményt.

„Nagyon gyakran megesett, hogy látszatengedményeket kellett tennünk, nehogy nagyobb baj következzen be, és lényegbeli engedményekre kényszerüljünk. Főleg a zsidókérdésben voltunk kénytelenek efféle kompromisszumokat tenni: a zsidókról mindig akkor írtak nálunk a legellenségesebben, amikor a leghatározottabban elutasítottuk a németek kívánságát, hogy hozzunk a zsidók ellen megszorító intézkedéseket. Az én legantiszemitább beszédem is akkor hangzott el, amikor elutasítottam azt a más és más formában már harmadszor megismételt követelést, hogy tegyünk kötelezővé a sárga csillag viselését, zárjuk gettóba a zsidókat, s adjunk németországi munkára háromszázezer zsidót. Igaz, ennek a kényszerű kettős játéknak volt egy rossz oldala is, az, hogy az emberek odahaza és külföldön természetesen csak a szavakat hallották, a tettek híre már nem jutott el hozzájuk.”¹²

Hogyan működött a második világháború kitörésétől kezdve az antiszemita politikai propaganda, és milyen hatással volt a magyar közvéleményre? Négy parlamenti interpellációt idézek fel, melyek érzékeltetik a képviselőház hangulatát, tagjainak elvakult gyűlölködését, erőfeszítésüket a „zsidókérdés végső megoldásának” felgyorsítására. Az első interpelláció 1942. június 24-én, szerdán hangzott el gr. Serényi Miklós, a Nyilaskeresztes Párt képviselője részéről, alig több mint három hónappal azután, hogy Kállay Miklós megalakította kormányát.

Boczonádi Szabó Imre jegyző (*olvassa*): „Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak arról, hogy a zsidók állandóan bolsevista propagandát üznek, szabotázásra uszítanak, élelmiszereket halmoznak fel és árdrágítást követnek el? Ha igen, hajlandó-e a legradikálisabb intézkedéseket tenni?”

Elnök: Az interpelláló képviselő urat illeti a szó.

Gr. Serényi Miklós: T. Ház! Mialatt hős honvédeink az új nemzetiszocialista Európáért vérüket ontják a bolsevizmus elleni harcban, idehaza egymillió zsidó, a cinkosaik: a kommunisták és szociáldemokraták mindent elkövetnek, hogy bolsevista propagandával, szabotázásra való uszítással és áruhalmozással megakadályozzák a háború győzelmes kimenetelét. A gyárakban nyíltan és zavartalanul körözik Sztálin napiparancsait. Ezeknek egyik példányát leteszem a Ház asztalára. (Abonyi Ferenc: Érdekes. Hát a rendőrség ezt nem tudja?!) Ugyanakkor a falakra a röpcédulák százait ragasztják a kommunisták, amelyeken az elvtársaknak megtiltják, hogy Hitlernek egy darab kenyeret is szállítson az ország. Emellett a *Magyar Nemzet*, a *Népszava* és az *Újság*, a zsidók kedvenc lapjai, nap-nap után nyíltan vagy burkoltan angolzsidó propagandát folytatnak. A fajgyalázás is vígan folyik tovább, mert azt a néhány esetet kivéve, amelyeket feljelentenek és amely miatt enyhe büntetésben részesülnek a zsidók, a többi száz és ezer eset egyáltalán nem kerül napvilágra. (Bodor Márton: Nagyőrösön!) A zsidók még mindig tarthatnak háztartási alkalmazottnak magyar lányokat, és ezek nem akarják vagy nem merik feljelenteni a zsidó fajgyalázót...

Oláh György: Igen t. képviselőtársam egyik legutóbbi beszédében azt ajánlotta a kormánynak, hogy telepítse a zsidókat gettókba. De hogy ezt a telepítést hogyan végezze a kormány, arra nézve nem adott felvilágosítást. Erre vonatkozólag tehát majd én teszek előterjesztést. (*Halljuk! Balfelől.*)

A zsidóság, addig is, amíg az új európai rendezés során véglegesen kitelepítik, részben munkatáborokba küldendő, részben gettóba telepítendő. Két csoportba osztandók. Az első csoportba kerülnének a munkabíró zsidók 18-tól 60 éves korig. A többi zsidó (Bodor Márton: A temetőbe! – *Derűltség a baloldalon.*), az asszonyok, a gyermekek, az aggastyánok és a betegek, a zsidóságnak körülbelül 62–65%-a gettókba kerülne. A munkabíró férfiak, akik a zsidóságnak körülbelül 35–38%-át teszik, az ország minden részében felállítandó munkatáborokba kerülnének, és a munkatáborok drótsövényvel lennének körülvéve. Természetesen magyar honvédekből álló őrséget kapnának ezek a táborok. Az egész építkezés körülbelül csak 80–100 millió pengőbe kerülne, ami egy 13 milliós nemzetnek mint a magyar, nem is olyan sok, annál kevésbé, mert ezt a költséget a zsidók pénzéből fedeznék. (Bodor Márton: Helyes!) A munkatáborokból tavasztól őszi mezőgazdasági munkák végzésére és útépítésre vezényelnék ki őket, télen pedig belső munkát végeznének. A zsidók többi része, tehát a nők és a gyermekek (Gosztonyi Sándor: Ki Ukrajnába!), a betegek, a 30 000-nél több lakosú városokban felállítandó gettókba telepítendő. Ez a gettórendszer Varsóban már igen kitűnően bevált, ott a városnak abba a részébe telepítették a zsidókat, amelyben már amúgy is túlsúlyban voltak. Magyarországon is fel kellene állítani a gettókat a városokban, mégpedig úgy, hogy a gettó és a magyarlakta terület határán az összes utcák befalazandók lennének, kivéve egy vagy két utcát a szükség szerint, ezeken keresztül bonyolódna le a kereskedelmi forgalom, szigorú vámellenőrzés mellett. (Gosztonyi Sándor: Van már rá példa!)

Tekintettel arra, hogy a gettókban a zsidók családonként legfeljebb egy szobakonyhás lakást kapnának, rengeteg lakás szabadulna fel magyaroknak, és ez óriási előny lenne. Tudvalevő dolog, hogy a zsidók Budapesten és a nagyobb vidéki városokban a négy-nyolc szobás lakásoknak 80%-át lakják. Azonkívül a legtöbb zsidónak van a Balatonon, a Svábhegyen és a többi üdülön nyaralóvillája, amelyet évente csak két-három hónapig használ. Ezeket a villákat természetesen szintén magyaroknak kellene átadni. A falvak és a kisebb városok teljesen zsidótlanítandók.¹³

1942. november 10-én, kedden Maróthy Károly nyilas képviselő, a 200 ezres példányszámban megjelenő *Pesti Újság* főszerkesztője emelkedett szólásra a parlamentben.

Maróthy Károly: Lehetetlenség, hogy a keresztény hitfelekezeti tömegek túlnyomó része – statisztika ugyanis csak ilyen megjelöléssel van –, 60 százaléka konyhából vagy egyszobás lakásból álló lakásban lakják, ugyanakkor pedig a zsidó főbérlok többsége, 70 százaléka kétszobás és kétszobásnál nagyobb

lakásban legyen. Ha ehhez még hozzá méltóztatnak venni azt, hogy a keresztény főbérlő az, aki albérlőket tart tömegével, a zsidó főbérlő viszont nem tart albérlőket, akkor rögtön méltóztatnak látni, micsoda hallatlan aránytalanság áll fenn a zsidó és keresztény lakások között.

T. Képviselőház! Kérjük a kormányt, hogy vegye kezébe ezt a kérdést. Állítasson össze elsősorban országos statisztikát a keresztény és zsidó lakásokról. Méltóztassék külön kiemelni, hogy milyen komforttal rendelkeznek a zsidó lakások, mert ez külön érdekessége lesz ennek a statisztikának. Hallottunk híreket arról, hogy a kormány a lakáskérdést meg akarja oldani, sőt, a miniszterelnök mintha be is jelentette volna azt, hogy ezt a kérdést a keresztény tömegek javára valamiképpen meg fogja oldani. (*Mozgás a szélsőbalon.*) Hallottunk aztán olyan híreket, hogy a zsidókat arra akarnák kényszeríteni, hogy 500 lakást adjanak át a keresztényeknek. Aztán szó volt arról, hogy a Várat és a Belvárost és még nem tudom, melyik kerületet ki fogják üríteni a zsidóktól. Ezeket mi még átmeneti megoldás gyanánt is komolytalannak tartjuk. Itt az egyetlen helyes és jelenlegi külpolitikai helyzetünknek, valamint a háborús célkitűzéseknek megfelelő megoldás az volna, hogy a zsidóságot méltóztassék gettóba összegyűjteni. Megvan erre a mód a Lipótvárosban és a Terézvárosban. Ott úgyis 50 százalék már a zsidó lakosok arányszáma, ha tehát a másik 50 százalékot onnan kivonjuk és helyébe a zsidókat telepítjük a többi kerületből, a megoldás teljesen kész is van. Ha azonban a kormány ebbe nem akar belemenni, még mindig ott van az a megoldás, hogy méltóztassék a zsidó nagylakásokba betelepíteni a többi zsidót, és az így felszabadult lakásokat méltóztassék fenntartani a keresztény tömegek számára. (Rajniss Ferenc: Testvér a testvérről!)

Itt van egy másik népbetegség, a zsidók fajgyalázása, amit nagyon könnyen tudnak elkövetni annak folytán, hogy a zsidó háztartásokban még ma is tarthatnak keresztény cselédek. (Rajniss Ferenc: Zsidófeleséges bíró ítél ezekben az ügyekben!) A kormány ezzel a faj fertőzésének legnagyobb lehetőségét tartja nyitva. A megfelelő intézkedés hiánya tulajdonképpen nem más, mint a fajvédelmi törvény sabotálása. Csak Budapesten 60 000 olyan keresztény cseléd-lány szolgál zsidóknál, akiknek meggyalázását és rajtuk keresztül a faj meggyalázását a megfelelő intézkedés hiánya lehetővé teszi. Szomorú, de a miniszter úr közismert álláspontjából érthető – amit a miniszter úr a bizottsági tárgyalások alkalmával mondott –, hogy tudniillik ezt a kérdést nem lehet megoldani, mert mi lesz akkor a cselédekkel, nem tudjuk őket elhelyezni. (*Zaj a szélsőbaloldalon.*) Ez teljesen komolytalan álláspont, hiszen éppen ellenkezőleg ez juttatná hozzá a keresztény középosztályt is ahhoz, hogy alkalmazottat tudjon tartani.¹⁴

1942. november 18-án, szerdán újra gr. Serényi Miklós interpellálta Kállay Miklós miniszterelnököt.

Nagy Ferenc jegyző (*olvassa*): „Interpelláció a m. kir. miniszterelnök úrhoz a magyarországi zsidók nemzetellenes működése tárgyában.

1. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak arról, hogy a magyarországi zsidóság minden alkalmat felhasznál, hogy a törvényeket és a rendeleteket kijátssza, és hogy nemzetellenes tevékenységet fejt ki nap-nap mellett?

2. Ha igen, hajlandó-e a legszigorúbb megtorló intézkedéseket foganatosítani? Gróf Serényi Miklós.”

Elnök: Az interpelláló képviselő urat illeti a szó.

Gr. Serényi Miklós: T. Ház! Amikor hős honvédeink odakint messze Oroszországban vérüket ontják a nemzetiszocialista Magyarországért...

Elnök: Kértem a képviselő urat, ne méltóztassék a frontokon küzdő katonáinkat pártpolitikai szempontokból beállítani. Nem a nemzetiszocialista Magyarországért, de Magyarországért küzdenek katonáink. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Gr. Serényi Miklós: ...ugyanakkor idehaza egymillió zsidó mindent elkövet, hogy a törvényeket és a rendeleteket kijátssza, szabotázsra uszít, és így valóságos előretolt bástyája a Szovjetnek. Nap-nap mellett olvassuk azt, hogy a Szovjetet dicsőítő és a tengelyt gyalázó kijelentéseket tesznek és azt is olvashatjuk, hogy amikor az ország élelmiszer dolgában úgyis nagyon szűken áll, ők még ma is árut rejtegetnek, s vagon- és mázsaszámra találunk náluk azokból az élelmiszercikkekből, amelyeket magyar emberek már csak hírből ismernek. Mindenütt dolgozik a pénzük, mellyel a szorult helyzetben levő magyarokat igyekeznek megvesztegetni. De hogy a miniszterelnök úr ne állítsa azt, hogy általánosságban beszélek, felsorolok néhány konkrét esetet. Mindegyiket van módomban jegyzőkönyvekkel és tanúkkal bizonyítani...

T. Ház! Még mindig legalább 50 000 zsidó tarthat magyar háztartási alkalmazottat. Ezek a cseléd lányok természetesen mást sem hallanak, mint a Szovjetnek, Angolországnek és Amerikának a dicsőítését. Így ezek teljesen a zsidók befolyása alá kerülnek, felveszik azok szokásait, erkölcsait és mentalitását. Ez annál veszedelmesebb, mert ezek a cseléd lányok sokat barátkoznak a honvédekkel, és azokra így rossz hatással vannak, elbeszélik ugyanis nekik mindazt, amit a zsidóktól hallottak. Ilyenformán terjesztőjévé válnak a zsidó propagandának. Nagyon egyszerűen lehetne ezen segíteni: tessék már végre olyan rendelkezést kibocsátani, hogy 45 év alatti cseléd lány ne dolgozhassék zsidó háztartásban. Így legalább a magyarok hozzájutnának háztartási alkalmazottakhoz, és megszűnnék a fajgyalázás is...

Igen egyszerű módszert lehetne itt alkalmazni abból a célból, hogy Magyarország a jövőben megmeneküljön a bombatámadásoktól, amely módszer sokkal többet érne, mint egy hatásos légvédelem. Ezer zsidót be kellene zárni egy helyre, körül kellene venni őket gépfegyverekkel, és amikor az első bomba leesnék, ki kellene végezni ezt az 1000 zsidót. *(Derültség és mozgás jobbfelől.)* A következő alkalomkor ismét 10 000 zsidóval kellene ugyanezt csinálni és így tovább. Ennek az volna a következménye, hogy vagy nem bombáznák az országot, vagy pedig igen rövid idő alatt megszabadulnánk a zsidóságtól. Ez az eljárás nagyon is indokolt, mert mindenki tapasztalhatta, hogy amikor a szovjet

bombázók magyar munkáslakásokat bombáztak, a zsidók örömmámorban úsztak, és röhögve figyelték a kivilágított...

Elnök: Kérem a képviselő urat, méltóztassék parlamentáris kifejezéseket használni.

Gr. Serényi Miklós: Még rövidhullámú leadók segítségével is irányították lakásaikból a repülőket. Azt is tapasztaltuk, hogy a Lipótvárosban, a Dohány utcában még tévedésből sem estek le szovjet bombák, ellenben annál több esett le ott, ahol magyar munkások laktak. T. Ház! Már az első világháború végén uralkodó állapotokból is megtanulhatta volna a kormányzat, hogy a belső frontot aláaknázó ellenség majdnem veszedelmesebb, mint a fronton fegyverrel a kezében harcoló nyílt ellenség. Semmiféle eszköztől sem szabad tehát visszariadnunk, hogy ezekre a szovjet propagandát folytató és állandóan szabotázsra uszító zsidókra és csatlósáikra lesújtunk. Kérem ezért a miniszterelnök urat, hogy most az utolsó, huszonnegyedik órában a legkíméletlenebb intézkedéseket foganatosítsa ezek ellen. *(Helyeslés és taps a szélsőbaloldalon.)*¹⁵

Egy hét múlva már Imrédy Béla volt miniszterelnök, az ellenzéki Magyar Megújulás Pártjának vezetője fejtette ki a képviselőházban, miért tartja elengedhetetlennek gettók létesítését, és a holokauszt megindítását úgy, ahogy azt a németek követelik. Az ő meggyőződéses antiszemitizmusának hátterét meggyőzően világítja meg kortársa, a kiváló analitikus pszichiáter, Gartner Pál egy megjegyzése: „A részlegesen szemita származású egyének antiszemitizmusa: bosszú a kompromittáló ősökön és igazoló annulálása nem 'kifogástalan' származásuknak.”¹⁶

Imrédy álláspontját addigi beszédei már megelőlegezték, de kitűnt abból is, hogy Rajniss Ferenc, a *Magyar Futár* főszerkesztője, az MMP alelnöke, a párt más képviselőivel együtt előzőleg támogatta a nyilas képviselők javaslatait. A pártelnök állásfoglalása nagy súllyal esett latba, már csak azért is, mert ehhez igazodtak a legtekintélyesebb lapok, az *Új Magyarország*, a *Nemzetőr*, az *Egyedül Vagyunk* vagy a névleg kormánypárti, de ténylegesen az MMP álláspontját közvetítő nagy példányszámú *Függetlenség* is.

Vitéz Imrédy Béla: A zsidókérdésről röviden már szóltam, de meg kell jegyezni, hogy a zsidókérdésnek ötletszerűen, villámháritóként való kezelése nem áll a nemzet érdekében és nem méltó a kérdés fontosságához. *(Úgy van! a szélsőbaloldalon.)* Csak a közhangulat csillapítására szolgálhat az, ha egyszer a házassági jog terén, egyszer az ügyvédi foglalatosság terén, azután a hadiszolgáltatva vonatkozóan teszünk egy-egy intézkedést. Az egész kérdést átfogóan, a magyar lelkiséghez mértén, de gyökeresen kell rendezni. Addig is, míg a miniszterelnök úr kitelepítési megoldása megvalósítható lesz, keretek közé kell szorítani a hazai zsidóság életét, olyan keretek közé, amelyek a zsidóságnak egész ember-tömegét és minden életmegnyilvánulását szabályozzák. (Maróthy Károly: Lakáskérdés!)

Ugyanannak az állapotnak korszerű megvalósítása felé kell haladnunk, amelyet annakidején a középkorban a gettó jelentett, tehát a szétválasztást, elkülönítés és a keretbe szorítás folyamata az, amit azonnal meg kell indítani. Ez egyértelmű a még itt-ott meglévő gazdasági és szellemi befolyás azonnali kikapcsolásával. Ezt a lépést kell, hogy kövesse a zsidóságnak mint közismert túlfogyasztónak, a megállapított fejadagokon felüli keresletből való kikapcsolása. *(Helyeslés a szélsőbaloldalon.)* Mint lakásfogyasztónak a korlátok közé szorítása és vagyoni túlsúlyának megszüntetése – ami egyrészt a kormány által is tervezett zsidóadó –, de ennél még sokkal tökéletesebben a zsidó vagyonok likvidálásának előkészítése és a zsidó vagyonoknak egy e célra felállítandó szerv vagy bank útján való ellenőrzés révén történhetik. *(Helyeslés a szélsőbaloldalon.)*

Mindezek az intézkedések megvalósíthatók ma is. Emberek kellene hozzá, akik értenek hozzá. *(Úgy van! Úgy van! a szélsőbaloldalon.)* Akik hisznek abban, amit csinálnak, akiket szent akarás fűt, és akikből sugárzik a hitet és erőt adó új szellem. (Maróthy Károly: És mernek cselekedni!) Ha ilyen emberek frissen, tépelődés nélkül megteszik ezeket intézkedéseket, egy csapásra megváltozik a magyar élet képe.

T. Ház! Igyekeztem világosan beszélni; nemcsak bíráltam, hanem kivezető utat is ajánlottam a nemzet mai súlyos helyzetéből. Lépjen rá a kormány erre az útra! Keressen a feladatokhoz méltó munkatársakat, legjobb kívánságaim fogják kísérni, de induljon el, mert itt van az indulás órája.¹⁷

Joggal merül fel a kérdés: mit tudtak ekkor a magyar képviselőház tagjai a „Harmadik Birodalom” népirtó programjáról, „a zsidókérdés végső megoldásáról”, amit az 1942. január 20-án tartott Wannsee-konferencián határoztak el a náci Németország vezetői? Ekkor a megszállt „keleti területeken” már nagyban folyt a zsidók lemészárlása, és a haláltáborok is „működni kezdtek”, továbbá a gettókban tudatosan előidézett, katasztrofális viszonyok uralkodtak. Bár mindezt a nácik szigorúan titkolták, feltételezhető, hogy a leglelkesebb magyar támogatóik már tudták, hogy a gettósítás, majd a deportálás népirtásba torkollik. A Magyar Királyi Honvédség vezérkarának első kézből származó értesülései voltak „zsidókérdés kezeléséről” a keleti frontra vezényelt egységek parancsnokaitól, de „szalonnyilasok”, a Magyar Megújulás Pártjának vezetői is „képpen voltak”. Orsós Ferenc, az Imrédy bizalmasának számító náci orvosprofesszor, a Magyar Orvosok Nemzet Egyesülete (MONE) vezetője gyakori németországi látogatása során nemcsak a zsidókkal kapcsolatos tervekről, de már az 1939–40-es „euthanázia-programról” is értesült kollégáitól. Arról, hogy maga Imrédy Béla 1942-ben mit tudott a holokausztról, csak találgatni lehet. Tény viszont, hogy Rajniss Ferenc 1941. március 26–28. között részt vett a Frankfurt am Main-i városháza úgynevezett polgártermében ünnepélyesen megnyitott Zsidókutató Intézet nemzetközi konferenciáján. Ezen a rendezvényen Teleki miniszterelnök személyes felkérésére Magyarországot hivatalosan dr. Kulcsár István, a „gazdasági egyensúly törvény” végrehajtásáért felelős kormánybiztos és dr. Kovács (1943-tól

Dolányi-Kovács) Alajos Ferenc statisztikus, a Statisztikai Hivatal vezérigazgatója képviselte. Utóbbi később szintén hitet tett a zsidók összeurópai kitelepítése mellett.¹⁸

1942 nyarától kezdve a parlamentben erős belpolitikai nyomást gyakoroltak a miniszterelnökre és közvetlen munkatársaira, mindenekelőtt Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterre, és a képviselők többségének proklamált célja a magyarországi „zsidókérdés végleges megoldása” volt. Ebben kezdeményező szerepet játszott a törvénytelen (vagyis az érvényben levő jogszabályokon túlmenő és ezért a Belügyminisztérium által sorozatosan hatályon kívül helyezett) zsidóellenes rendeleteket kibocsátó Pest megyei alispán, Endre László. A Pest megyei alispán ösztönzésére, de formailag „kassai civil kezdeményezésként” önkormányzati akció indult a „zsidókérdés végleges rendezése tárgyában”, és a 12 pontos feliratot a több város (Ungvár, Kaposvár, Szombathely, Szeged, Szabadka) és megye (Bihar, Baranya) közgyűlése támogatta. Az önkormányzatok vezetői sürgették a zsidóságnak a köz- és gazdasági élet minden területéről való totális kirekesztését, vagyonuk zár alá vételét, mozgási lehetőségük korlátozását az ország egész területén, a keresztényektől való teljes elkülönítésüket az iskolákban, a villamoson, vasúton. Követelték a zsidók egészének Magyarország területéről történő kitelepítését, illetve az ezt koordináló teljes hatáskörrel rendelkező szerv felállítását. A javaslatot Kállay Miklós miniszterelnök „elfektette”, pontjait a képviselők nem vitatták meg.

Egyidejűleg a náci Németország illetékesei szorgalmazták, hogy a magyar hatóságok kezdjék el a munkaképes zsidó férfiak deportálását a Birodalomba, és ezt a követelést Dietrich von Jagow budapesti német követ és Sztójay Döme, berlini magyar követ többször is megfogalmazta. Martin (Franz Julius) Luther német külügyi államtitkár-helyettes 1942. augusztus 15-én Berlinben arról tájékoztatta Sztójayt, hogy Európát záros határidőn belül megtisztítják a zsidóktól, akiket „a keleti megszállt területekre” óhajtanak áttelepíteni. Ott majd gettókban és munkatáborokban helyezik el őket. Október 6-án Luther már azt közölte Sztójayval, hogy Ribbentrop külügyminiszter január elsejével szeretné látni, hogy magyar hatóságok kötelezővé teszik a zsidók számára a sárga csillag viselését, és megkezdik tömeges kitelepítésüket. Luther 1942. október 14-én újabb táviratban utasította Jagow követet, hogy fejtse ki a magyar kormánynak azokat az okokat, amelyek a német kormányt arra indították, hogy a zsidókérdést a Führer kívánságára Európában megoldják. Sztójay, aki annyira fanatikus náci volt, hogy politikustársai azon viccelődtek, hogy vajon Magyarországot képviseli Németországban, vagy inkább fordítva, megígérte, hogy ehhez megszerzi a kormányzó és a miniszterelnök hozzájárulását. Ők azonban november folyamán elutasították a német követelést. Kállay 1942. december 2-ai parlamenti felszólalásában utasította vissza a magyarországi gettók létrehozására irányuló törekvéseket. Beszédében hangsúlyozta, hogy ilyen intézkedésre csak a magyar törvényhozás határozata alapján kerülhetne sor, de ezt a kormány a „jelenlegi” álláspont szerint nem tartja alkalmasnak. Előzőleg, még októberben Kállay

visszaautasította Jagow német követnek, a Németország által követelt zsidóellenes intézkedések végrehajtását, sajátos módon azzal érvelve, hogy hatásukra magyar társadalomban felgyülemlett antiszemita indulatok kirobbanása várható, ami zavarná a termelést és a legkevesbé sem lenne kívánatos.

„Rámutatott arra, hogy a zsidók gyakorlatilag ki vannak zárva a szellemi foglalkozásokból és gazdasági téren is már nagy eredményeket értek el, de ebben a vonatkozásban a zsidókérdés termelési kérdés, a termelés zavartalan fenntartása pedig összeurópai érdek. A sárga csillag bevezetése nem jön tekintetbe, mert a városi lakosságban és a gazdasági életben az arányszámok olyan magasak, hogy ennek szembetűnő volta kétségtelenül a szenvedélyek olyan fokú kirobbanását idézné elő, amely a törvényes és társadalmi rend komoly veszélyeztetésével járna. A kitelepítésre nincs sem lehetőség, sem technikai felkészültség, a részmegoldás pedig nem vezetne célhoz. A magyar kormány azonban továbbra is gondot fordít a kérdés sürgős megoldására.”¹⁹

Kállay Hitler külpolitikai nyomásával szemben nem talált támaszt a parlamentben, sőt, kormányának tagjai közül többen is jelentettek a szándékairól és megnyilvánulásairól a budapesti német követségnek. Ilyen viszonyok között a miniszterelnöknek, aki iránt a nácik eredendően bizalmatlanok voltak, nem volt más választása, mint hogy indítványozta Horthy Miklósnak az országgyűlés meghatározatlan időre való elnapolását. Ez 1943. május 4-én meg is történt, közvetlenül azelőtt, hogy az MMP alelnöke, Rajniss Ferenc a parlamentben leleplezte volna titokban folytatott különbéke-tárgyalásait a nyugati szövetségeseikkel. Ezt a döntést, mely a magyar parlamentarizmus csődjét a legkritikusabb időszakban tette nyilvánvalóvá, Kállay így indokolta meg a kormányzó párt május 29-ei gyűlésén: „Először a harctéri helyzetről beszéltem, aztán megmagyaráztam, hogy mi tette szükségessé az országgyűlés elnapolását: meg akartam menteni a parlamentarizmust, ezért meg kellett akadályoznom azokat, akik világnézeti, elvi álláspontjuknál fogva nem hívei ennek a rendszernek, hogy a békés parlamenti munkát megzavarják.”²⁰

A miniszterelnök helyzetét különösen nehézé tette, hogy Imrédy hívei és a nyilasok sem beszéltek nyíltan arról, milyen sors vár a magyar zsidókra azután, ha – mint azt a Szovjetunió elleni hadjárat megindulása óta visszatérően követelték – „eltávolítják őket az ország területéről”. Kállaynak át kellett venni a „nemzeti közvélemény” antiszemitizmusát, úgy, hogy a leglényegesebb kérdésben, a németek által is reklamált gettósítás, illetve deportálás ügyében szembeszélget velük, eltitkolva, hogy ezt konkrétan miért teszi. 1943. május 29-én „a magyar sorskérdésekről” elmondott nagy beszédében, melyet a *Függetlenség* másnap közölt, miután megállapította, hogy „Magyarországon ma körülbelül több zsidó él, mint egész Nyugat-Európában együttvéve”, kétértelműen foglalt állást. „A végső megoldás a zsidóság lehető teljes kitelepítése. Viszont arra nem vállalkozhatom, hogy míg ennek adottságai és feltételei nincsenek meg, tudniillik az, hogy hová telepítsük a zsidóságot, ezt a kérdést napirenden tartsam, ezzel az ország nyugalomát háborgassam. Éppen úgy kijelentem azt is, hogy

Magyarország most sem – mint történelme folyamán sohasem – fog keresztény kultúrájával és lelkiségével össze nem egyeztethető kísérletet tenni és letérni arról a humánumból, amelyet történelme folyamán faji, felekezeti alapon mindig gyakorolt.”

Érdemes idézni a történész értékelését: „Kállay retorikai fordulatokkal akarta helyettesíteni a németek által követelt radikális zsidópolitikát. Közben beszédeiben ellentmondásba keveredett: egyrészt erősítette, hogy a zsidóság kérdése 'társadalmi probléma', másrészt kijelentette, hogy 'faji kérdéssről' van szó. Mindeközben szociális reformokat sürgetett, hogy ne következzen be 'még egyszer' az, ami 1918-ban. Zsidópolitikáját a miniszterelnök társadalmi és gazdasági síkra próbálta terelni. Éppen ennek voltak azonban olyan kihatásai, amelyek végül hozzájárultak ahhoz, hogy alóla ebben a vonatkozásban kicsúszson a talaj. Mindaz, amit ezen a téren lépett, a magyar társadalom erkölcsi állapota szempontjából károsan soknak, a németek és a nácibarát magyarok számára viszont édeskevésnek bizonyult.”²¹

Bár a magyar országgyűlés 1943 novemberében újra összeült, tagjainak többsége továbbra is foglya maradt az antiszemita pszichózisnak, amit csak megerősített a szovjet hadsereg megjelenése Magyarország keleti határainál, és a teljes politikai kilátástalanság. Ilyen viszonyok között szállta meg 1944. március 19-én a Wehrmacht Magyarországot utolsó sikeres „villámháborújával”. A képviselőház tagjai szó nélkül tudomásul vették, hogy a Gestapo elhurcolja a belügyminisztert, a baloldali ellenzék képviselőit és egyes felsőházi tagokat, s pribékjei elől maga Kállay Miklós is a török követségen keres menedéket. Sztójay Döme vezetésével nácibarát Quisling-kormány alakult, elkezdődtek a deportálások. Addigra az évekig tartó antiszemita indoktrináció hatására a „úri középosztály” tagjainak többsége, különösen a közigazgatás különböző szintjein dolgozók vagy radikális antiszemiták lettek, vagy közönyössé váltak a zsidók sorsa iránt. A magyar parlamentarizmus csődje, az a tény, hogy képviselőház 1939. május végén megválasztott tagjainak többsége elvesztette a realitásérzékét, és mindennél előbbre valónak tartott a „zsidókérdés” megoldását, már évekkel előbb megelőlegezte a tragikus fejleményeket.

JEGYZETEK

- 1 Nathaniel Katzburg: *Zsidópolitika Magyarországon, 1919–1943*. Budapest, 2002, Bábel Kiadó.
- 2 A magyar zsidóság helyzete 1939. február körül. A Pesti Izraelita Hitközség jelentése Londonba, a Board of Deputies-nek. Katzburg, i. m. 252.
- 3 Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944*. Budapest, 2012, Európa, 2012, I. kötet, 48.
- 4 Nicolas Roth: Tizenhat évesen Auschwitzban. DZSH-Merkava, 2015, 59.
- 5 Kállay Miklós: i. m. 47.
- 6 Kállay Miklós: i. m. 104.
- 7 Kállay Miklós: i. m. 105–107.
- 8 Kállay Miklós: i. m. 99–100.

- 9 Kállay Miklós: i. m. 265.
- 10 Sipos Péter: Imrédy Béla a magyar politikai életben. In *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Budapest, 1999, Osiris Kiadó–Budapest Főváros Levéltára, 34.
- 11 Kovács András: A magyar intencionalizmus. Új irányok a magyar holokauszt történetírásában. In *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán*. Szerk. Randolph L. Braham és Kovács András. *Múlt és Jövő*, 2015, 13.
- 12 Kállay Miklós: i. m. 122–123, II. kötet.
- 13 Az országgyűlés képviselőházának 271. ülése 1942. június 24-én, szerdán. Az 1939. évi június 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, 14. kötet, Atheneum, 155–156.
- 14 Az országgyűlés képviselőházának 303. ülése 1942. november 10-én, kedden. Az 1939. évi június 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, 15. kötet, 161–162.
- 15 Az országgyűlés képviselőházának 308. ülése 1942. november 18-án, szerdán. Az 1939. évi június 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, 15. kötet, 531–532.
- 16 Gartner Pál: *Válságos lelki élmények*. Budapest, 1943, Ruzitska.
- 17 Az országgyűlés képviselőházának 314. ülése 1942. november 25-én, szerdán. Az 1939. évi június 10-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, 16. kötet, 200.
- 18 Lásd erről Haraszti György: *Pannóniától Magyarországig*. A magyarországi zsidóság annotált kronológiája a történeti Magyarország felbomlásától a második világháború végéig (1918–1945). Kézirat.
- 19 Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanez*. Budapest, Európa, 1996, II. kötet, 96.
- 20 Kállay Miklós: i. m. 229.
- 21 Joó András: Kállay Miklós külpolitikája. *Magyarország és a háborús diplomácia, 1942–1944*. Politika-történeti füzetek, XXVII. Budapest, 2008, Napvilág, 134–135.

Egy pályázat emlékműve

Az alábbiakban a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet igazgatói álláshelyére benyújtott – sikertelen – pályázatomból készült kivonatot adom közre. Azokat az eszmei részeket, általános érvényű tartalmi elemeket tárom a nyilvánosság elé, amelyek megfontolása, továbbgondolása hitem szerint a kulturális közösség egészének ügyét, identitásformálását és önismeretét érintik. Célom, hogy ösztökéljem a döntéshozókat, az alkotókat, valamint az intézményesülés mikéntjét befolyásoló szereplőket: beszéljünk szélesebb körben a fölvetett szempontokról.

A Kutatóintézet funkciója, általános céljai, szerepe és helye
a Magyar Művészeti Akadémia intézménycsaládjában,
valamint a magyar kulturális és tudományos intézményrendszerben

A Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet (továbbiakban: Kutatóintézet) átfogó stratégiájának kidolgozását, feladatainak kijelölését a megalakítása, 2015 óta folyamatosan szorgalmazom, és tudományos munkatársként, később főmunkatársként kutatásaim során szert tettem az ehhez szükséges tapasztalatra. Kutatóként, szerkesztőként, kultúraszervezőként és költőként, íróként csaknem két évtized aktív alkotói és közéleti tevékenysége támasztja alá e dokumentum megállapításait. Meggyőződésem, hogy a Kutatóintézet fenntartása szakmailag és szakmapolitikailag egyaránt indokolt; sajátos kutatási logika szerint működtetve szemléletformáló erejű intézménnyé válhat. Konceptiózusan átgondolt fejlesztése, a kutatási portfólió szakszerű összeállítása révén a kulturális és tudományos intézményi struktúra egyik elemét sem kettőzi meg. Az elmúlt hét esztendő mulasztása, hogy ezt az állítást nem sikerült kellőképpen alátámasztani, és a Kutatóintézet vezetése az elért eredményeket nem foglalta nagyobb, összefüggő értelmi rendszerbe.

Tekintettel arra, hogy az Alaptörvény normaszervezetében a kulturális, a politikai és a jogi mozzanatok elválaszthatatlanul összekapcsolódnak, a Magyar Művészeti Akadémia alkotmányos státusából, köztestületi rangjából levezethető,

FALUSI MÁRTON (1983) költő, esszéista, kultúrakutató. Legutóbbi kötete: *Költőzünk és bemosakszunk* (versek, 2020).

hogy komplex célokért hivatott munkálkodni. E célok között számon tarthatjuk a) az archiválást (dokumentálást), b) az interpretálást (művészetértelmezést, az elemző tevékenységet), c) a népszerűsítést (az életművek, alkotók széles körű megismertetését), valamint – mindhárom szándékolt és szándékolatlan következményeként – a kanonizációban való közreműködést. Az Akadémia az alkotmányi értékeket juttatja érvényre azzal, hogy az akadémikus életművek dokumentációja, interpretációja és népszerűsítése a nemzeti kultúra egésze iránti felelősség jegyében történik. Ehhez a tevékenységhez a Kutatóintézet segítsége, értéktételezése és kompetenciája nélkülözhetetlen. Ebben a dimenzióban a Kutatóintézet eszmei célja világos: a kiegyensúlyozott nemzeteszme bázisán a konzervatív hagyománytudatú kultúrtörténet rekonstrukciója; művészetfilozófia és művészetkritika korszerű művelése a magyar kulturális emlékezet tisztaságára és töredezettségének felszámolására törekedve.

Induljunk ki abból, hogy a kortárs magyar művészet alkotásainak, jelenségeinek értékelvű vizsgálata és tudatosítása a Kutatóintézet legfőbb célja. Alapvető tapasztalatunk, hogy a kulturális hagyomány – amelynek folyamatában és környezetében a műalkotások megszületnek – szakadásokkal teli és eszmetörténeti vitáktól terhes. Ahhoz tehát, hogy a kortárs magyar művészetről a kommunikatív emlékezetben élő kép esetlegességeit, hiányosságait, torzulásait kiigazítsuk, illetőleg pótoljuk, a kulturális emlékezetnek – a kultúrtörténetnek – is kutatásaink tárgyát kell képeznie, valamint a nemzetközi szcénára is ki kell terjesztenünk a horizontot. Ám nemcsak az időbeli perspektívát szükséges szélesre nyitnunk. Ahhoz, hogy a művészetről – akár elméleti, akár ismeretterjesztő regiszterben – beszéljünk, görcső alá veendők azok a nyelvhasználati módok, fogalomkészletek, amelyeket igénybe veszünk, illetőleg az elterjedt beszédmódok és fogalmak felülvizsgálata sem maradhat el. Így pedig a művészetfilozófia és a művészetelmélet (módszertani megfontolások) régióihoz jutunk. Ismeret tárgyunk bonyolultsága megköveteli, hogy a) ne kerüljük meg az alapfogalmak analízisét; b) a multi-, illetőleg interdiszciplináris megközelítéseket válasszuk; c) szorosan együttműködjünk a többi, hasonló érdeklődési körű műhellyel.

Mit jelent a kiegyensúlyozott nemzeteszme és a konzervatív hagyománytudat? A nemzetet a kulturális összetartozás fogalmaként értve haza és haladás széttartó identitásprogramjainak összeegyeztetését, a helyi és az egyetemes nézőpontok szintézisét, a sajátosság és az idegenség tapasztalatainak kölcsönös megértését. A kulturális nemzeteszme felismeri, hogy az egyén és a közösség egymásra vannak utalva; az individuum kibontakozását megelőzi a hagyomány, ám a társiasság különféle formái csakis akkor tekinthetők legitimnek, ha az individuális célok megvalósulását, a tehetség és a minőségi alkotótevékenység szabadságát biztosítják. Hit abban, hogy a demokratikus népképviselet és az arisztokratikus teljesítményközpontúság elveinek együttes érvényesülése az egyén boldogulásának záloga. Eszménye a műgonddal alkotó, művelt, öntudatos polgár Bibó István-i öröksége, akinek – Szabó Zoltán aforizmáját idézve – „nevelőatyja Zrínyi, mentora Széchenyi, fenyítője Ady”.

A magyar állam hivatalos és a különféle állami alrendszerek útján támogatott intézményei szavatolják a klasszikus és a kortárs nemzeti kultúra működését. Ez a kiegyensúlyozott nemzeteszme újrafogalmazásával, a politikai identitás alakításával és a kulturális emlékezet tisztításával, illetőleg fenntartásával a magyarság megmaradásának záloga. Az intézmények kiterjedt működésük során szállhatnak szembe azzal a folyamattal, hogy a tudatipar globális médiumai, az élménytársadalom elvárásai a magaskultúrát – a művészetet, a tudományt, valamint a közösségért is felelősséget vállaló morális megfontolásokat, a racionális érvelést – fokozatosan kiiktatják mindennapi életünkől; kétségbe vonják az esztétikai tapasztalat, a tudományos eredmény, a közjó érdekében cselekvő szándék személyiség- és közösségalkító funkcióját. Konzervatív nyugalommal képviselhetik holtak, élők és születendőek szövetségét. A tét óriási: az euroatlanti civilizáció hagyományos, évszázadokig domináló kultúrafogalma – amelyben a népek történelmének megélésére hivatott állam mint a könyv és a gondolkodás modellje jelent meg – veszélybe került, és ez súlyos válságot idéz elő. Válságtünetek a múltképzet nélkül felnövekedő európai fiatalság, a tradíciótól eloldódó kreatív ipar kizárólagossága, a polgári műveltség kiüresedése, a medialitás uniformizáló szemléletmódjának eluralkodása, a jó ízlés relativizálódása, a piaclelvőség mindenekfölöttisége, a sajátosság méltóságától megfosztott tömegember igényeinek egyetemessé tétele, a nemzedékek egymástól való eltávolodása.

Ezen a szellemi alapon a Kutatóintézet olyan átfogó, rendszerező és érték-tudatosító tevékenységet fejthet ki, amely a jó értelemben vett kulturális tekintély legitimációját szolgálja, és amelyet sem az Akadémia intézménycsaládjának többi tagja, sem a kulturális és tudományos intézményhálózat más szereplői nem fejtenek ki. Törekednie kell az együttműködésre például a MOME Elméleti Intézettel, amely a design fogalmát helyezi érdeklődési homlokterébe, az ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézettel, amelynek profilja nem a magyar örökségre összpontosít, vagy az ELKH Művészettörténeti Intézettel, amely pedig a történeti szemléletet követi.

A magyar művészetfilozófia, művészetelmélet és a kulturális identitás alakítása

A „magyar” mint a nemzeti sajátosság szubsztanciája a 20. század első felében, a szellemtörténeti gondolkodás idején egyértelműen kutatási tárgy volt, amelyben a filozófiai irányultság és az elmélet közösségelvű módon meg tudott mutatkozni. Azután, a 20. század második felétől hazánkban a kommunista művészetpolitika, majd (ezt is ellensúlyozandó) a külföldi irányzatok, teóriák recipiálása, gyakran sematikus alkalmazása, ideologikus számonkérése következett. A művészet egyetemes, a kultúra globális, az egyén a tömeg része: ezek a sommás vélekedések sajnálatosan kezdték elhomályosítani a „magyar” identitásalakzat vizsgálatára vonatkozó kérdéseket. A terminológiával együtt – azzal párhuzamosan, hiszen a történeti változások hatnak mindkettőre, de annak

hatására is, hiszen a tudományos módszer tárgykonstituáló jellegű – megváltozott az esztétikai viszony természete. Mi alapján hozhatunk ízlésítéleteket? Mennyire ismerjük a máshol, más kultúrákban zajló folyamatokat? Beszélhetünk-e önelvű kultúráról vagy csupán nemzetközi trendekről? Filozófiai és elméleti előkérdések nélkül aligha vehetők szemügyre a műalkotások, hiába állapodunk meg (helyesen) abban, hogy műközpontúan közelítünk a művészetekhez, az artworldhöz. Ugyanakkor a külföldi elméletírók munkáinak fordítása (így indult el az MMA Kiadó gondozásában a többünk által kezdeményezett *Pars pro toto* című sorozat) mellett nélkülözhetetlen a magyar elméletírói tradíció fölmérése, esetenként a fontos kötetek (újra)kiadása. Kérdéses a művészettudomány „tudományos” státusának mibenléte. Attól függően alakíthatjuk ki beszédmódunkat, hogy milyen válaszokat adunk a művészetértelmezés, a műelemzés episztemológiai jellegére. Hermeneutika és poszthermeneutika, strukturalizmus és posztstrukturalizmus filozófiai módszerei befolyásolják, hogy mit és hogyan látunk a kultúrából. A kutatások feladata, hogy egyfelől a teóriákat (voltaképpen szerzőket és könyveket) a maguk valójában, olykor torz magyarországi recepciójuktól megtisztítva mutassák fel, másfelől a kortárs életműveket, csírázó stílustörekvéseket elszakítsák a hozzájuk tapadt elméletektől, ha teljesebb megértésük úgy kívánja; ezen kívül mindazokkal a klasszikus és kortárs alkotásokkal foglalkozniuk kell, amelyeket az éppen uralkodó, progresszívnek titulált művészetteóriák indokolatlanul figyelmen kívül hagynak. Szembeötlő, hogy a kanonizációs gyakorlat egyre több filozófiai disputába bocsátkozott, és egyre kevesebbet törődött voltaképpeni tárgyával, a műalkotással; ám ebből nem szabad azt a tanulságot levonnunk, hogy a filozófiai disputák megtakaríthatók – csupán a helyes arányokat kell megtalálnunk.

Mára a nemzetközi szakirodalomban is egyértelműen elfogadott az az álláspont, hogy a művészetről való beszédmódok maguktól értetődően sokfélék, kevésbé egzakta, relatíve meghatározatlanok és rögzíthetetlenek. Az esztétikai viszony feltárására, a műalkotások leírására, a hatásmechanizmusok vizsgálatára irányuló buzgalom maga is a művészi invenció ismérveit hordozza, tárgyát teljességgel sohasem merítheti ki. Ennélfogva meggyőző erő és magyarázóérték tekintetében nincsen különbség a tanulmány és az esszé között, noha előbbi az értekező próza, utóbbi részben a szépirodalom tartományában mozog. (Ezt a felismerést követi a *Magyar Művészet* folyóirat szerkesztési gyakorlata.) Elméleti előfeltevések szükségesek a történeti és a kritikai látásmód elkülönítéséhez is; a történeti (diakrón) szemléletmód kiveheti a részét a diszkurzív kanonizációból, amelytől különbözik a kritikus (szinkrón) önértelmezése és azonosságtapasztalata. Hogyan alakul a kánon, mit jelent(het még) a 21. században, kik és miként alakíthatják, amikor egyre többen vonják kétségbe megszentelő elvét, az erkölcsi közösség ambícióját a kulturális koherenciára? A kánon, a kánon olvasata és a közösség életére való fordítás – e régóta ismert viszony – új és új kihívások elé állítja a művészeti mezőt, ahol a szellemtudományok nemzetközpontúságát sokáig felváltotta a kultúrmarxizmus dominanciája.

A Kutatóintézet legfontosabb szellemi küldetése, hogy a kultúrmarxizmus színvonalas alternatíváját kínálja hazánkban.

Nyilvánvaló tehát, hogy szakszerű művészetértelmezés nem végezhető komoly művészetfilozófiai tanulmányok nélkül; ugyanakkor az elméleti okfejtések is kiüresednek, ha a kutatót nem az élő művészet felmutatásának igénye vezérli. Elméleti síkon számba vehető következménye a művészettörténeti és a művészetkritikai munkának egyaránt, miként formálja a művészeti mező a magyar kulturális és politikai identitást: a műalkotások világnézete – amely nem azonos a szerzők világnézetével – a kulturális és a politikai közösség világnézetét, valóságérzékelését befolyásolja, és vice versa. A közösségi identitás konceptualizálhatóságát élesen vetik föl a művészettörténet vagy az irodalomtörténet végéről szóló gondolatmenetek. Az irodalomtörténet-írás lehetőségeit sokáig latolgatva készítettük el – a Kutatóintézetben megszületett – *Magyar irodalmi művek, 1956–2016* című könyv koncepcióját, amely részletesen taglalja, miként küszöbölhető ki az egyetlen kód szerint szelektáló, teleologikus elbeszélés anélkül, hogy lemondanánk a nemzeti szempontú kultúrafelfogásról. A történetírás régi apóriája abban áll, hogy a historizmus – amely a korszakoknak autochton érvényességet, sajátlagosságot tulajdonít – nem képes összekapcsolni a múltat a jelennel (minden irodalmi művet a saját korának történelmi kontextusában, ízlésvilágában kell megítélnünk), a teleologikus-eszkatologikus szemléletmód pedig a korszakokat az őket követők felé való haladásban ragadja meg, így viszont bizonyos fejlődést, tökéletesedést igazol (minden irodalmi mű a későbbiek előkészítője). Ez az adott korszak lexikonszerű feldolgozása révén megkerülhető, ám meg nem haladható. A tudományos megismerés axiológiai problémáiról folytatott évszázados vitákról mérleget vonva sem a kritikai racionalizmus, sem a „módszerellenesség”, sem a kultúratudományi beállítódás érveit nem fogadta el maradéktalanul az irodalmi lexikon tekintélyes szerkesztőbizottsága. A szépliteratúrának speciális ontológiai státust tulajdonított, amely nem merül ki egy bizonyos, a művek igazságértékét kisajátító funkcióban (például nem csupán szórakoztat, kiművel, reprezentál stb.). Emiatt egy a – faktualizáló és fikcionalizáló – narratív kényszert valamelyest leküzdő és az esztétörténeti fabulák fogságából kibontakozó irodalomtörténeti munkát képzeltünk el. Nem kívántunk abszolutizálni egyetlen tudományos iskolát sem, csillapítani igyekeztünk a (magyar) irodalomtudomány szélsőséges kilengéseit, okulva a teoretikus hullámzásoknak kiszolgáltatott irodalomértés fogyatékoságaiból. Habár a digitális kor, a felhasználói kultúra új alaphelyzetét tartottuk szem előtt, abba nem nyugodtunk bele, hogy a hagyományos európai kultúra a folyamatos átvitel médiakultúrájává alakuljon. Az emlékezet rögzíthetetlenségének, rendszertelenségének – a digitális anarchia – elfogadása ugyanis radikálisan szemben áll az esztétikai tapasztalat értékelő igényével. Ha az értelmezés demokratizálódása a jelentéstermelést korábban elképzelhetetlen mértékig fokozta is, és ily módon minden a kulturális örökség része lehet – de maga a kulturális örökség is egyre megfoghatatlanabb szellemi tartalmakat hív elő –, az esztétika

(posztosztétika) kanonizálási gyakorlata nem szűnt meg. Végso soron tehát mégiscsak megmarad a nemzet, az állam, a könyvtár és a múzeum fogalma, legfeljebb módosul; felszámolni nem tudjuk őket, hacsak a műalkotásokról való intelligibilis diskurzus lehetőségét nem utasítjuk el teljesen.

A Kutatóintézet irodalomtörténeti műhelyének ez a kutatási eredménye továbbvihető a többi művészeti ágra is, és megfelelő alapot nyújthat a hosszú távú tervek megfogalmazásához. Annál is inkább, mert ötvenkét irodalomtörténész szakmai együttműködése hozott eredményt, tehát a lehető legnagyobb összefogásra törekedtünk.

A rövid és hosszú távú célok meghatározása; kapcsolatépítés a nemzetközi szintén

A Kutatóintézet tevékenységének centrumában az első hét év során a konferenciák szervezése és a népszerűsítő médiatartalmak előállítását volt. A konferenciák túlnyomó többségében külsős kutatók a más kutatóhelyeken elért eredményeket adták elő, a médiatartalmak célja és közönsége pedig gyakran meghatározatlan maradt. Rövid távon, tehát az első fél évben – a rendelkezésre álló anyagi erőforrások ismeretében – kutatócsoportoknak kell megkezdeniük a munkát, amelyek ütemezetten és számonkérhetően vállalják, hogy szimpóziumokon (online közvetíthető műhelybeszélgetésekben) és publikációkkal nyilvánosságra hozzák eredményeiket.

Nélkülözhetetlen, hogy a Kutatóintézet saját publikációs felülettel is rendelkezzen. Saját elektronikus, tehát nem nyomtatott, hanem online és szabadon, ingyenesen hozzáférhető negyedéves folyóirat kiadását javaslom, amely részben közreadja a saját kutatásokhoz kapcsolódó publikációkat, részben a szakma más képviselőitől fogad be cikkeket. A folyóirat az előírt két év alatt a legmagasabb szintű (*A kategóriás*) hazai minősítést éri el. Ezen kívül évente (így már az első év végén is) a Kutatóintézet angol nyelvű évkönyvet (azaz tanulmánykötetet) ad ki és tesz közzé.

Az első évben elindítja a Kutatóintézet a művészeti szakírói képzési programot. A középfokú művészeti szakképzés, a felsőoktatás, a tudományos műhelyek, az újságok, a folyóiratok, a társművészetek és a kulturális élet többi szereplője is egyre fokozódó mértékben szembesülnek azzal, hogy kevesen vannak a kulturális élet jelenségeiről vagy kifejezetten a műalkotásokról verbálisan – színvonalasan, a minőségre érzékenyen – megnyilatkozni tudó szakemberek, ami nemzetközi jelenség is (e nemzetközi tapasztalatokat is érdemes összegyűjteni). Enélkül viszont a magyar kultúra értékei sem hazánkban, sem a nemzetközi művészeti szcénában nem mutathatók fel, s nem adhatók tovább a következő nemzedékeknek. Ezért sürgető, hogy egy jelentős művészeti szakírói (kulturális újságírói) képzés elinduljon, amely több szinten – a művészetelméleti doktorjelölttől a kulturális rovatok újságírójáig bezárólag – végzi a tehetség-

gondozást. Nem győzöm eleget hangsúlyozni – lassan húsz éves szerkesztői és kultúraszervezői tapasztalataimat leszűrve –, mekkora a gond ezen a területen, és milyen mértékű szakemberhiánnyal fog megküzdeni ez a szféra nyolc-tíz év múlva, amikor – pontosan megbecsülhetően – a mostani közép- és idősebb generáció ki-
maradásának vesztesége krónikus tünetekkel jelentkezik. Az írástevékenység a művészettörténet szakon mára elsikkadt, és az ún. fiatalabb „művészeti írók” csupán érdeklődő, szakismeretet és műveltséget nélkülöző újságírók. A képzés az egyetemi oktatók, a gyakorló művészek és a kulturális szakemberek, valamint a már bizonyított folyóirat-szerkesztők köréből gyűjtené tanáraikat, és egyetemi szakokkal kooperációban, tehát akkreditált keretek között is működhet.

Az első évben elindítja a Kutatóintézet az akadémikus életműveket különböző médiatartalmakkal és vidéken rendezvényeken népszerűsítő Magyar Panoráma Programot. A Kutatóintézet az akadémikus életművek archiválása mellett azok népszerűsítésében is szerepet vállalhat. Az Akadémia célkitűzéseivel összhangban (1) életútinterjúk készítését; (2) podcastok és Youtube-videók készítését; (3) videófelvételen rögzítendő ankétok, előadókörutak szervezését vidéken és Kárpát-medence-szerte vállalja akadémikusok részvételével. Ezt a munkát – az anyagi erőforrások ismeretében – külön koncepció alapján végzi, és erről egyeztet az MMA Kiadóval, amely – akadémikusokról, hozzájuk köthetően – most is könyveket ad ki és médiatartalmakat gyárt. A Magyar Panoráma Program extra szakemberállományt is igényel. Fő célja, hogy a magyar közönséggel széles körben megismertesse a mértékadó személyiségeket, és divatba hozza azokat az életműveket, amelyek arra méltók, és immár nemzeti kultúránk új sarokköveit rakják ki. Megjegyzem, hogy az akadémikus, valamint a köztestület szellemiségéhez közelálló életművek bemutatását eddig is több csatornán, sokféle eszközzel végezte az MMA. A portréfilmek és az albumok, monográfiák jelentették a fő csapásirányt. Az Ács Margit által szerkesztett, immár tizenhét kötetet számláló, *Közelképek írókról* című kismonográfia-sorozat és a Művészetelméleti Tagozat megbízásából elkészített monográfiák (például Görömbei Andrásról, Cs. Szabó Lászlóról) meghatározóak és elismertek csakúgy, mint a köztestületi konferenciák előadásaiából kompilált konferenciafüzetek (szintén tizenhét jelent meg), vagy az MMA Kiadó építészeti és iparművészeti sorozata. Az ezekhez hasonló könyvsorozatok szellemi háttérét, kutatói háttérét – a tagozatokkal szoros együttműködésben – biztosíthatja a Kutatóintézet. Az MMA számos néhai, mára egyértelműen kanonizálódott tagjának életművét még nem dolgozták föl monográfiák; e munkát és a könyvek kiadását (akár csak elektronikus publikációját) ma már semmilyen intézmény, illetőleg kiadó nem tudja vállalni. Jankovics Marcell, Szokolay Sándor, Szőnyi Erzsébet, Balassa Sándor, Kocsár Miklós munkássága példa erre. A Magyar Panoráma Program tehát sokféle tevékenységtípust foghat össze.

A Kutatóintézet folytatja az MMA Kiadóval közös *Pars pro toto* könyvsorozatát (idegennyelvű művészet- és társadalomfilozófiai kötetek megjelenítése magyar nyelven), valamint elkezdí ugyanennek a sorozatnak a párjaként

a magyar művészetelmélet hagyományait bemutató köteteinek kiadását. Fontos, hogy a szunnyadó magyar tradíciókat beemeljük a posztstrukturalista vagy a posztmarxista diskurzusok kontextusába; a magyar szellemtörténet világszínvonalú elméleti örökségünk, és a mai napig hat. Megjegyzem, hogy a Kutatóintézet és a Művészetelméleti Tagozat egy irányba mutató, mégsem kellően kommunikált koncepciózussággal konferenciák, konferenciakötetek tucatjában foglalkozott a magyar művészetelmélet és a szellemtörténet hagyományával, például Ady Endre, Kodály Zoltán, Szabó Dezső, Németh László, Fülep Lajos, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Illyés Gyula, Csoóri Sándor életművével (miközben ebből a perspektívából is bemutattuk például Arany János, Tóth Árpád, Weöres Sándor, Nagy Gáspár, Nagy László, Tamási Áron, Sütő András munkásságát). Az esztétikát mint módszertant, közös megközelítésmódot pedig külön konferenciasorozatban és kötetben is széles körű tudományos vizsgálódásnak vetettük alá (*Esztétikai lehetőségek*, 2022). Az esztétikai fontosság és az esztétikai intenzitás kapcsolatának kérdése kétségtelenül vörös fonalként húzódott a Kutatóintézet programjain. Komoly, kiaknázandó elméleti tartalékok vannak e téren. A „history of ideas”, az „intellectual history”, a „cultural studies” és a „Kulturwissenschaft” metodológiai eltéréseiből fakadó dilemmák szorosan összefüggnek azzal a jelenséggel, hogy a különféle művészet- és irodalomtörténeti kánonok, paradigmák ismerettárgya is különbözik: ugyanaz az életmű esetenként mégsem „ugyanaz”.

A Kutatóintézet felveszi a kapcsolatot külföldi művészetelméleti érdeklődésű intézményekkel és szakfolyóiratokkal, hogy hosszú távon közös kutatási programokat indítson velük, és a munkatársak rendszeres idegennyelvű publikációit előmozdítsa. Megjegyzem, hogy három idegennyelvű konferenciakötet tanúskodik az eddigi erőfeszítésekről a nemzetköziesedés terén; a Hild-villában, a Pesti Vigadóban és Pécsen egy-egy alkalommal, Szigligeten pedig évente rendezett konferenciasorozatunk (2016–2022) immár hagyományosnak mondható. A közös közép-európai (V4 és a tágabb Közép-Európa fogalom) kulturális örökségből indultunk ki, ami erősítendő a továbbiakban, egyúttal kiterjesztendő más régiókra, nyelvterületekre, tudományos közösségekre. Külföldi műhelyekkel közös konferenciák, kiadványok és kutatási programok elengedhetetlenek ahhoz, hogy a Kutatóintézet egy valódi akadémiai kutatóintézethez méltó rangra emelkedjen. Számos lehetőség közül az első konkrétum, ami az elmúlt évek irányvételéből is következik, hogy a magyar elméleti örökséget nemzetközi és regionális szinten kontextualizáljuk. A magyar elmélettörténeti témákat érdemes bevezetni az „intellectual history” nemzetközi fórumaira, valamint a regionális esztétikára orientálódó folyóiratokba. Az elmélettörténeti témák révén már alkotóművészek is bekapcsolhatók a gondolatmenetbe, ám nem tévesztendő szem elől, hogy elméleti háttér nélkül a nemzetközi porondon ismeretlen magyar alkotók külföldi népszerűsítése, recepciója aligha lesz átütő erejű (az elméleti háttér persze politikai marketing is támogathatja). Ez az elmélet primér célja: a közönség felkészítése, a „terepfelverés” a fontos szerzők és művek

számára – hogy ami számunkra fontos, mások számára is legyen. Óriási hátralékot halmozott föl a magyar kultúrdiplomácia e téren.

Számos kutatási irány meghatározható, amelyek egyértelműen új eredményekkel kecsegtetnek. A magyar művészetelmélet nyelveit és hagyományait kutatni, rekonstruálni kellene; amit lehet belőlük, azt revitalizálni, és ismét a közbeszéd részévé tenni mint lehetséges perspektívát. Vizsgálandók a művészetről való beszéd módjai a kortárs nemzetközi diskurzusban (a nemzetközi szakirodalom feldolgozása és összevetése a használatos magyar beszédmódokkal). Feldolgozható szisztematikusan a magyar irodalomtörténet-írás története, vagy egy kortárs poetológiai kutatócsoport is elkezdheti működését, amely felülvizsgálja a mai magyar költészetértelmezés fogalmi rendszereit, és ezzel együtt irányokat mutasson, új szempontokat vessen föl, horizontot nyisson egy a mostaninál kiterjedtebb kánon formálásához. A magyar épített örökséget a magyar elméleti hagyományok felől szemlélve is felmutathatnánk. A magyar szecesszió mint az organikus magyar gyökerekkel leginkább rendelkező, nem kizárólag importált, hanem sajátosságosan magyar elemekkel gazdagított építészeti stílus magyar vonásainak rekonstrukciója, a rokon szecessziókkal történő összevetése, a hazai elmélettörténeti reflexiók feltérképezése fontos feladat. Ezen kívül a szecessziót követő „magyar” törekvések is számba veendők egészen napjainkig. Noha kiállítások mutatták be, megemlékezések tették élővé, és szerencsés módon a köztudat is ismeri, becsüli Makovecz Imre építészetét, a világraszóló jelentőségű, nagy művész munkásságának (valamint az organikus építészet) elméleti recepcióját szükséges élénkíteni, sőt egy monográfiával gyarapítani. Hol tart ma a világ színházművészete? Milyen rendezői koncepciók, populáris és alternatív színházi szemléletmódok alakultak ki világszerte, és azok miként termékenyíthetik meg a mai magyar színházzást? Ezeket a kérdéseket járhatja körül egy színházelméleti kutatócsoport. Górcső alá vehetnénk a klímátörténet művészeti aspektusait; azt, hogy a klímaszorongás mint jelenségcsoport miként hat a művészetekre, és miként segíthet a művészetterápia az ezzel való pszichés megküzdésben. Sor kerülhetne – levéltári, filológiai és politikatörténeti kutatások, az esztétikai viták és botrányok áttekintése révén – az Aczél-korszak történeti és esztétikai feldolgozására.

Mindezek csupán példák, fókuszpontok, tájékozódási irányok. Határozott koncepció, feladatkijelölés nélkül elsikkad, ami lényeges, és nem veheti kezdetét hosszú távú építkezés. A legfontosabb hosszú távú cél, hogy a kortárs magyar művészet értékeit – a nemzeti gondolat jegyében – felmutassuk és tudatosítsuk a magyar és a nemzetközi közvélemény számára. Ez részben primér művészetelméleti (értelmező, kommentáló), részben kommunikációs (ismeretterjesztő, népszerűsítő) feladat. A tudomány eszköztára adott: előadások, könyvek, tanulmányok, esszék, kritikák (értekező próza). A művészetnépszerűsítés eszköztára folyamatosan bővül. A hagyományos broadcast média, az újmédiás eszközök, az országjárás (vidéki rendezvények) mind használható csatornák.

Közelkép Cseres Tiborról, amint – Márkus Béla monográfiájában – horgonyt vet a történelembe

Baráti kritikát talál itt az olvasó. Szerzője ugyanis nem mélyedt el oly alaposan sem Cseres Tibor életművének rejtelseiben, sem a kor erősen vitatható történetében, mint az MMA Kiadó „Közelképek írókról” című könyvsorozatának szerzője, Márkus Béla. Akinek immár negyedik kötete e fontos vállalkozásban a *Cseres Tibor* című monográfia.¹ A szerző a „debreceni iskola” kiemelkedő képviselője, szövegközpontú elemzéseiben lehetőleg minden föllelhető szakirodalmi művet és adatot fölhasznál. (Ebben az esetben munkájához többszáz Cseresre vonatkozó közleményt olvasott el és dolgozott föl.) Irodalomtörténeti munkásságát a kötet tájékoztató anyaga bőségesen szemléleti, és felsorolja rangos ki-tüntetéseit is. Kiemelném, hogy a család bizalmából életrajzi adatok gyűjtéséhez fölhasználhatta az író rendszertelenül vezetett, töredezett naplóját is. Mintegy kiegészítésként a különböző megnyilatkozásokban olvasható önértelmezésekhez és életrajzi megjegyzésekhez. Mégpedig érthető óvatossággal, hiszen a visszatekintő szempontok szükségszerűen változnak annak függvényében, hogy író-ját éppen mi foglalkoztatja, illetve milyen külső benyomások pillanatnyi hatása alatt áll. Ez talán erre a naplóra is érvényes, amit e sorok írója ugyan nem ismerhet, de a belőle idézettek néhol azt a benyomást keltik, hogy nem az adott időpont nézetét rögzítik, hanem utólagosak.

Márkus Béla sokoldalú fölkészültségével arra törekszik, hogy az irodalmi értékek és eredeti megoldások részletes kifejtésével több oldalról mutassa azt az esztétikára alapozott képet, amit a tárgyalt művekre jellemzőnek tart. Érdeklődésének középpontjában a 20. századot második felének írói állnak. Most egy fordulatokban és írói meglepetésekben gazdag életműről, valamint annak meglepően nagy irodalmi visszhangjáról kapunk roppant alaposággal kidolgozott „közelképet”. Ez utóbbi teszi lehetetlenné, hogy észrevételeimet másként fogalmazzam meg, mint baráti formában: a monográfus anyaggyűjtésének nagyság-

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója.

1 Márkus Béla: *Cseres Tibor*. MMA Kiadó, Budapest, 2022.

rendjére mi sem jellemzőbb, minthogy többször idézi egy rég elfelejtett írásomat is, amiről alább szeretnék majd néhány dolgot megjegyezni.

Előtte még annyit, már Kölcsey fölhívta rá a figyelmet, hogy a közelkép a részleteket emeli ki, keretében a nagyobb összefüggések elhalványulnak. Azokhoz más szemüveg kell. Márkus Béla filológus munkamódszere kivételes alaposágával igazolja ezt. Egyrészt nem állnak rendelkezésre a kor újabb irodalomtörténeti földolgozásai: az általa idézett 1990-es összefoglalás szükség-szerűen magán viseli az 1945-től kötelező sajátos értékfölfogás következményeit. Az utolsó harminc év társadalmi-politikai történéseinek irodalmi következményei pedig még jócskán föltáratlanok, megírásra várnak. A közelkép szerzője elsődlegesen az idézhető filológiai összefüggések elemzésére kényszerül, ezért a politikatörténeti kutatások újabb eredményei nem jelenhetnek meg munkájában kellő súllyal. A háttérrel és a párhuzamos jelenségeket – hivatkozható művek kis száma miatt – csak a maga nézőpontjából mutathatja be. Az olvasó pedig nem mindig ismerheti azt, amire a monográfus utal, vagy merőben másként lát. Közben a szerző igyekszik tágítani a látóhatárát, s mintha szükségét érezné bizonyítani jártasságát az újabb irodalomelméletben: rövid összefoglaló megállapításai találóak és hozzáértőek ugyan, de „kilógnak” az érvelés történeti fölépítéséből. Igen találó viszont a „biedermeier realizmus” – Barta Jánosra visszavezető – fölvetése. Cseres regényei valóban hasonlítanak (az iskolapéldaként emlegetett) sokfiókos, rejtekhelyes szekreterekhez, nyelve pedig megfelel az „egyszerűség” követelményének. Ugyanakkor az irodalomban ritkán használt biedermeier fogalom valami kiegészítését kíván. A realizmus számos értelmezéséből azonban nem tudnám, melyik és hogyan illik ide. A történetek fordulataiban kifejezett bizonytalanságérzés posztmodernnek hat, máshol viszont a naturalista szókimondás, illetve a barokkos szóképek adnak a regények nyelvének sajátos zamatot. Az ironiával átszőtt, váratlan fordulataiban lebegő nyelv, néhol Jókai, Mikszáth, Krúdy jellegzetes megoldásait idézi, de ez nem jellemző Cseres írásművészetének egészére. Kortárs „realistákhoz” még kevésbé tudnám hasonlítani. A monográfiából kiolvasható történetvezetés minden munkában másként – és többnyire eredeti módon – valósul meg. A kemény, határozott vágásokkal kifejezett hiányjelzés Cseres kedvelt nyelvi eszköze, amit az olvasónak ráutalásokból magának kell kitöltenie.

A sorozat címe is kétféle értelmezést tesz lehetővé. A monográfia a művek közelképét helyezi előtérbe, és szövegébe „rejtí” az író életének folyamatosan változó rajzát. Különösen érezhető ez néhány regény bonyolultabb keletkezés-történetében. A jól szemléltetett írói alkotófolyamat a *Kentaurok és kentaurnők* esetében az író kézírásos hagyatékában (meglepő módon megőrzött) két névtelen levél provokatív szándékából indul ki. A korabeli irodalmi életben jártasabbak könnyen kitalálják, hogy ki lehetett írójuk, a fiatalabbaknak azonban alighanem talány marad, mert a monográfia nem nevezi meg. Ez a tapintatosság sem véletlen: az adatokra építkező elemző fölfogásából következik. Lehet persze, hogy az utókornak a névtelen levél utalásai sem teljesen világosak, pedig

a bennük rejlő ugratás legalább annyira jellemző a korra, mint a Cseres által fölhasznált öngyilkosságba végződő történet – valóságos, de gondosan elhallgatott tragédiája, mégpedig éppen az 1968-as csehszlovákiai magyar bevonulás idején. Amire természetesen ugyancsak az elhallgatás függönyét húzta a hatalom. Ahogy a monográfia fölhívja rá a figyelmet (és ahogy erre a névtelen levél maró gúnnnyal céloz), a Kádár-világ szégyenletes szolgálalkúsége sem maradt minden visszhang nélkül: igaz, hogy kevesen törték át a hallgatás falát, a többség a meghunyászkodást választotta, de a monográfus – Cseres mellett – néhány más megszólaló író-töltőt is megemlít. (Többségük persze hallgatott.) A többretű mitológiai cím alatt olyan kulcsregényt olvashatunk, amit át- és átsző a kétértelműség, a rejtélyek és a pletyka. Az persze minden szájából másként hangzik, minden nézőpontból más értelmet kap. A hatvannyolcas életformára és kiszolgáltatottságra jellemző események és történések néhány szexuális kalandot ugyancsak „szaftos” formában tálalnak. Az író láthatóan belefeledkezett az írás örömébe. A divatját évtizedekkel megelőző „me too” történetnek pedig különös jelentést ad, amikor a megerőszakolt tisztviselő nő bevallja, hogy alig várja, adhassa újra használatba szolgálatait. Akárcsak a fegyveres beavatkozás szégyene fölött szemet hunyó, a parancsokat szolgálai teljesítő, tragédiákról tudomást nem vevő Homo Kádáriensis. (Vagy Homo sovieticus.) Érdeemes tehát elolvasni a monográfiát, s nyomában Cseres – regényeit. Végül is az „írói közelképek” legfőbb célja nem lehet más, mint az olvasói kedv fölkelése.

Másként veti föl a monográfia az életrajzi összefüggéseket az *Én, Kossuth Lajos* című Cseres-mű elemzésében. Nem tudom, az „én” névmás hangsúlyával mit akart Cseres Tibor kifejezni. Az olvasó nem szabadulhat attól, hogy az „én” fogalmában alaposan benne van a Cseres Tibor nevű személy története: nehéz pályakezdése, a történelmi ellentmondások sora, amivel élete során szembe kellett néznie, nemzeti elkötelezettsége és sok minden más, ami élettörténetére jellemző volt. Azaz az író közelképéből nem hiányozhatna, ha ezt a terjedelem, az olvashatóság és a monográfia munkamódszere lehetővé tenné.

A kötet bevezető fejezete véleményem magamba tartását kívánná, mivel az ott említett regényíró „derékhad” (alighanem elavult) fogalmáról csak homályos ismereteim vannak. Annak idején több ide sorolható író esetében azokkal értettem egyet, akik néhány említett életmű legjobb helyét a meszesgödörben látták volna. Ha a téma igazi szakértője volnék, újra kellene ezeket (is) olvasnom, hiszen még a Márkus Bélát kiemelten foglalkoztató Sarkadi-életműről is csak felszínes benyomásaim vannak.² Az indító fejezet annak a szemléltetésére, mennyire földolgozatlan e prózaíró nemzedék életművének az irodalom

2 Abban viszont biztos vagyok, hogy a fiatalabb Moldova György nem tartozhatott a „derékhadhoz”. Gyakran ültünk egymás közelében az OSZK régi és barátságos olvasótermében, néha együtt mentünk Fradi mecsre, közös ismerősünk volt Dalnoki Jenő – sajnos Kocsis vagy Czibor nem. Őszintén csodáltam a könyvtárban dolgozó Moldovát, aki megjelenő – érdekes – regényeket írt.

összefüggés-rendszerében való elhelyezése. Akiket ide sorolnak, azokról annyit én is tudok, hogy kiemelkedőbb műveik igen különbözőek, nem illenek maradéktalanul a marxista realizmus elméletek egyikének keretébe sem.

Ha valaki a címben említett munkáról – a könyvesboltok kínálatának tengerében – csak a kiadó reklámszövegeként fölhasznált Márkus-idézetet olvassa el, máris a monográfia legérdekesebb gondolatmentével találkozunk.³ A szerző itt a *Vízaknai csaták* című (nagyszerű) regény bonyodalmait emeli ki munkájából, majd rámutat az író **bátorságára**, ami sajátos történelmi körülmények között Cseres írói találékonyságában valósult meg. „Bátornak kell lenni,⁴ mert az idők változnak” – idézi Cseres hitvallását, és így folytatja gondolatmenetét: „Bátorrá tehette, hogy az évtized, a nyolcvanas évek a magyar történelmi önszemlélet dolgában, az államhatalom hivatalosan képviselt politikai érték- és érdekviszonyai ellenében az 1956-os forradalom óta soha nem tapasztalt változásokat hozott. A nemzeti önismeret tárgyában lassan kiszabadította a kommunista pártideológia hámbából a nyilvánosság, a közbeszéd számára tiltottakat, tabunak tartott történelmi témákat, például s legfőképpen a trianoni országcsontkítást és következményeit, a határainkon túli magyarság kisebbségi sorsát fölvetőket...”

Cseres Tibornak a – monográfiában is említett – „bolsevik propagandát” megszólaltató versei nyilvánvalóan – és a dolog természete szerint bizonyíthatatlanul – az alkalmazkodási kényszer eredményei, amire még visszatérek. Remélem, Márkus Béla megszokott alaposságával megírja majd írónk korszerű életrajzát is, s abból talán megtudjuk, esetében hogyan működött a megfelelési kényszer, kik és hogyan segítették egyfelől Cseres írói magára találását, másrészt a *tűrték* köréből a *támogatott* alkotók közé emelkedését. Amivel persze mindig elégedetlennek kellett lennie, hiszen mindig akadtak kiváltságosok, a párt értékrendjében magasabban állók. Irodalmi fogadtatásáról sok szó esik, de az olvasók sokaságának véleményét nem ismerjük, s utólag sem ismerhető meg. A kor egyik nagy kérdése, mennyiben tükrözi azt az, ami nyilvánosságra került, mert gyakran az az érzésem, hogy a megjelent értékelések elsősorban a kötelező ideológiai szempontoknak igyekeznek eleget tenni. S ha már itt tartok, biztosra veszem, Cserest „proletár” verseinek a megjelenésekor sem ragadta magával a forradalom korabeli kultusza. Csak az alkalmazkodási kényszernek engedett.

3 Némi nehézséget okoz szemmel követni a fekete betűket a hátsó borító szürke alapszínén. Pedig a „reklám” nélkülözhetetlen figyelemkeltő eszköz a könyvek kaotikus tömegében, noha gyakran szándékosan félrevezető. Itt viszont hiteles.

4 Kicsit meglepődtem, hogy 1988-ban megjelenhetett Cseresnek a kötelező marxista beállítástól több fontos részletben határozottan eltérő véleménye. Például Károlyi Mihályról, Jászi autonómia ajánlatának megkésettiségről, a proletárdiktatúra vörös hadseregéről s így tovább. Elismerően kiegészíthető ez a két kötet kiadói szerkesztőjének – Domokos Mátyásnak – az érdemeivel.

A monográfia elolvasása után sem ismerhető az a hosszú ideig szigorúan magába fojtott helyzetértékelés, aminek alapján Cseres Tibor a háborús összeomlás utáni bizonytalan években írói hivatástudatának érvényesülési terét kereste, s itt-ott engedett az alkalmazkodási kényszernek. A frontot járt katonatiszt csak annyiban érezhette magamagát „felszabadítotttnak”, hogy új lehetőségek nyíltak az országban, rá pedig új – korábban elképzelhetetlen – körülmények és gondok vártak. Azt is föltételezhetjük – és akkori szerepe a Parasztpárt lapjai körül arra utal –, hogy az általános várakozásnak megfelelően alapvető társadalmi változásokat remélt. Ám a szovjet hadseregre támaszkodó kommunista párt nem riad vissza semmiféle erőszaktól, hogy teljes „rendszer váltást” hajtson végre. A nemzeti hagyományoknak megfelelő átalakulás helyett azonnal megkezdte a szovjet típusú önkényuralom alapjainak a megvetését. Irodalmi téren már a debreceni ideiglenes kormány betiltott könyveket és írókat,⁵ majd – rövid átmenet után – a nyilvános beszéd minden formáját – ahogy a monográfiából is kiderül – a pártállam ellenőrzése alá kényszerítette. Magyarányú tisztogatások után az egyetemekről, a könyv-, folyóirat-, újság-, rádió-szerkesztőségekből kizárt minden önálló véleményt. Arról, mi kerülhet nyilvánosságra – és mi nem –, minden szinten központilag kiválasztott személyek döntöttek. Nemritkán persze megtalálták azokat a „réseket” is, amelyeken keresztül saját véleményüket is kifejezhették. A megfélemlítés azonban rátelepedett az élet minden összetevőjére. A Rákosi-korszak elején kiépített, hangsúlyait sűrűn változtató ideológiai monopólium a nyolcvanas évek végéig érvényesült. A személyes írói (és szerkesztői) bátorság (és találékonyság) ezért egyre növekvő szerepet kapott a tiltások határainak lazításában, a türés terének bővítésében s a támogatás eltérő szintjeinek meghatározásában. (Ahogy a szabadság említése köszöntési formává szegényedett, úgy az egyenlőség is szólamná üresedett.) A történettudomány újabb kutatásai számos elemében tisztázták a pártállam működésének jellegzetességeit, az viszont nagyon nehezen megállapítható, a (mindent túlharsogó) propaganda milyen mértékben befolyásolta egyes emberek, köztük alkotók tudatát, a különböző illúziók megmaradását vagy szétfoszlását, illetve az alkalmazkodási kényszer átérzését.

Akik átélték, tudják, a fiatalabbak viszont csak szétszórt megjegyzésekből következtethetnek rá, ha akarnak, hogyan működött az irodalmi élet állampárti vezénylete. Mindenki, aki nyilvánosság elé kerülésről döntött, „szem volt a lánokban”,⁶ s maga sem tudhatta egészen, meddig mehet el, mi az, amit a fölötte álló szintek nem tekintenek tiltottnak. A megjelenő kézirat több „szűrőn” át került – illetve kerülhetett – megítélésre. A megszólalási vágyát elfojtani nem akaró

5 A betiltás ürügye és célja a magyar nyelvű náci propaganda forgalomból kivonása volt. A szövegek és szerzők nagy részét nem érdemes sajnálni vagy hiányolni.

6 Talán oda kellene tennem, hogy az idézetet Illyés Gyulától kölcsönöztem, noha annak közismertnek kellene lennie. Sajnos több bölcs-szakot végzett fiatallal találkoztam, akik soha nem hallottak az „Egy mondatról...”

– nem tudó – írónak, Cseres Tibornak is az adott feltételekhez kellett igazodnia. (A monográfia a *Parázna szobrok* kiadástörténetében úgy foglalja össze ezt, mintha kivételes herce-hurca lenne, s bizonyos mértékig tényleg az volt, de a folyamat minden esetben a mit szabad megírni és mit nem körül forgott.)

Cseres nem csupán azt tudta, hogy az éhség, a szegénység, a nyomor és a félelem lázadást szít, de azt is, hogy azok hirdetik a *Lobogónk: Petőfi* jelszavát, akik mindenáron meg akarják tartani saját – Moszkvából kapott – hatalmukat. Amikor a pártállami propaganda csúcsra járatta a forradalom – benne Petőfi és Kossuth – kultuszát, a szólamok egyre távolabb kerültek a valóságtól. Cseres a háború után elég művelt és tapasztalt volt már ahhoz, hogy tudja, ezek ugyanolyan hamisak, mint a nyilvános megszólalások előfeltételének tartható, a monográfiában (Czigány Lóránt nyomán) megidézett és „komintern nyelvnek” is nevezhető „pártzsargon”, amitől Cseres rögtön szabadult, ahogy lehetett. Az utána fölnőtt nemzedékre sokkal nagyobb hatással volt a forradalmi propaganda: diákként komolyan vették Petőfi és Kossuth szabadságkultuszát. Ezek a fiatalok ötvenhat októberében az első adandó alkalommal meg is lengették „Petőfi lobogóját”, csak éppen más céllal, más következményekkel, mint amit az addigi szólamok hirdettek. Ebből is következik, hogy a forradalom leverése után hatalomra kerülő kormány hamisan nevezte magát „forradalminak”, s tovább növelte a közbeszéd kétértelműségét. Cseres ennek tudatában kereste a tűrési határon belüli írói lehetőségeket, hogy saját tapasztalatai alapján választott témákkal kilépjen a „kötelező” témakörökből.

Tisztában volt vele, hogy a szovjetellenes háborúba kényszerülő honvédség – tisztikarával együtt – a valóságban egészen más volt, mint a kommunista propagandában. (Jellemző apróság: egyik regénybeli főhadnagyát a falujabeli „legénységek” bizalmuk kifejezéséeként, és társadalmi hovatartozására utalva „tanító úrnak” szólítják.) Cseres háborús történeteiben arra keresi a választ, hogyan ütközhet a parancs a végrehajtó emberi adottságaival, öntudatával, erkölcsi magabiztosságával, illetve félelmeivel, gyengeségeivel, tehetetlenségbe ragadtságával. A monográfia színes és meggyőző képet ad a parancsvégrehajtóvá kényszerített regényhősök kiszámíthatatlan cselekedeteiről. És arról, hogy minden világínál nagyobb hatalom a nemi vágy, ami jellegzetes magyar környezetben hasonlóan átütő erejű, mint a szexuális forradalom nyugati irodalmában. (Leírásához pedig gyakran meglepő aforizmákból építkező nyelvet használ.)

A korabeli forradalomkultusz azonban mégis több üres szólamnál: a lehetséges szellemi izgalmak egyike. A kötelező marxizmus kulcskérdése, ami azonban időről időre más megvilágításban jelenik meg részben ötvenhat, részben a neomarxista fölfogás hazai térnyerése következtében. Történelmi háttérben fontos szerepet foglalnak el a Kossuth-viták, amelyek már a későbbi „Kormányzó” első országgyűlési föllépésekor elkezdődtek, és máig nem zárulhattak közmegegyezéssel. Nemrég Egedy Gergely eszmetörténész Asbóth János korszellemelméletét vizsgálva a „lázás tevékenység” szándéka alapján állította párhuzamba

Petőfit, a költőt – és Kossuthot, a politikust.⁷ Párba és nem szembe egymással, ahogy a monográfia sugalmazása szerint *Én, Kossuth Lajos* című műve (egy jelentéktelen mozzanatában) Cseres láttatta. A mű – amiről szintén alapos elemzést olvashatunk – mindenekelőtt arról tanúskodik, mennyire izgatta e kérdés az író, aki roppant mennyiségű Kossuth-szöveget és jelentős mennyiségű szakirodalmat használt föl ahhoz, hogy kellő nyomatékot adjon saját kérdésének. Az író, aki kisdiákként belekóstolt az erdélyi-partiumi nemzetiségi feszültségek élményeibe, nem szabadulhatott attól a kérdéstől: van-e megoldás a magyar-román ellentétre. Megvalósulhat-e például Erdély – vagy legalább a Székelyföld – autonómiája? (Cseres kedves kívánsága.) Az általa megidézett Kossuth fiatalon találkozott Wesselényinek a nemzetiségi kérdés megoldására vonatkozó javaslatával, aztán 1848-ban az események logikája a függetlenséget – rövid időre – elnyerő magyar kormányba repítette. Akkor pedig szembesülnie kellett azzal, hogy – a „divida et impera” szellemében – a nemzetiségek fegyveres támadása végveszéllyel fenyegeti a független Magyarország álmát. A saját állam eltökélt igénye nemzetiségi oldalon feloldhatatlan ellentmondást hordozott. Ezzel az autonómia ígérete sem versenyezhetett. A regényekben föl villanó közeledési kísérletek személyekhez tartoznak, akik sokat látnak, de csak a Habsburg Birodalom határain belül (legfőlőbb a Regát irányába kitekintve) gondolkodtak. Azokat a világhatalmi erőket, amelyeknek a birodalom szétesését és Trianont „köszönhetjük”, leginkább csak utólag foghatjuk föl. De ez már csak áttételesen tartozik a monográfia kérdéseinek körébe.

Noha minden részletre nem emlékszem, itt szeretném elmondani miként kerültem Cseres regényeinek vonzásába. Tény, a hatvanas években sem volt szokás folyóiratközlésekről az egész addigi életművet áttekintő ismertetést íratni. Még abban az (eredeti szépirodalmat nem közlő) folyóiratban sem, ami *Kritika* címmel az Irodalomtörténeti Intézet gondozásában jelent meg. Főszerkesztője – Diószegi András – azonban észrevette, hogy Cseres Tibornak a *Kortársban* megjelent kisregénye kiemelt figyelmet érdemel. A *Hideg napok* jelentőségének fölismerését egyszerre könnyítette meg – és kényszerítette a róla szólni akarókat különleges óvatosságra – az a vita (helyesebben: akadémikuskodás), amit a műről szóló fejezetben Márkus Béla sokoldalú földolgozásában követhetünk. A kutatás nyomatékosította, hogy a mű kényes témát tárgyal, amire még visszatérek. Itt csak annyit, hogy az első megszólalásra vállalkozó folyóirat főszerkesztője – a korra jellemző körülmények nyomása alatt – komoly kockázatot vállalt. Ekkoriban befolyásos irodalompolitikai döntéshozók a marxista szemlélet határát átlépő modernizmussal (modernista elhajlással) vádolták az Intézetet, s e „vád” megalapozottságát közvetve „igazolja”, hogy az intézmény nevét – Irodalomtörténetiről Irodalomtudományira – változtatták. (Ez bizony az irodalom értelmezésében szemléleti fordulatot jelez.) A politikus támadások

7 Lásd Egedy Gergely: Korszellem és politikai alkotás: Asbóth János Három nemzedéke. *Magyar Szemle*, 2022. május-június.

következtében felsőbb elhatározásra a *Kritika* hamarosan új kiadót és új főszerkesztőt kapott. Többé nem tartozott az Intézet hatáskörébe. Igaz, nem a Cseres művéről írott tanulmány miatt, mert azt senki nem tartotta különösen fontosnak.

Diószegi András nyilván el akarta kerülni, hogy akaratlanul kiváltsa a minden irányítást kézben tartó hatalom elégedetlenségét. Elmarasztalásokra ugyanis ürügyet könnyen – de előre kiszámíthatatlanul – mindig találhattak a döntéshozók, akik szoros függőviszonyban álltak a pártállam illetékes vezetőivel. Ezért a hálátlannak ígérkező feladattal nem az Intézet nagytekintélyű munkatársainak egyikét bízta meg, hanem egy pályakezdő (ismeretlen) fiatal embert, akinek kifogásolható nézeteit tapasztalatlanságával – és katolikus kapcsolataival – lehetett (volna) mentegetni. Örökké hálás vagyok Diószegi Bandinak, hogy e feladatra engem választott, noha a munka megjelenése után sem az írónak, sem a kornak nem lettem szakértője, legföljebb továbbra is szorgos olvasója. Ezt megelőzően alig néhány írásom jelent csak meg a *Vigiliában*. A kiváló filozófusnak induló, de megnyomorított pályafutású Mihelics Vid felügyelete (és hasznos tanácsai) alapján tudtam, hogy az óvatosság kötelező, az ideológiai határok átléphetetlenek. A kötetben néhány idézetével szerepeltetett összefoglalásom Cseres korábbi munkásságáról – és a *Hideg napokról* – futó epizód maradt az életemben. A közelmúltban aligha juthatott másnak eszébe, hogy elolvassa, mint a minden részelemre fogékony Márkus Bélának.⁸

Talán itt a helye, hogy fölhívjam a figyelmet arra, ami évtizedekig tabu volt, s ezért Cseres munkásságának kritikai visszhangjában nyoma sem lehetett. Egykori fontosságát ma elképzelni is nehéz. A történeti kutatások viszont nyomtatékkal hangsúlyozzák, hogy az 1945 után Moszkvából irányított magyar (kül)politika legkényesebb kérdése a Jugoszláviához kapcsolódó viszony és magatartás volt. A háború után ugyanis Sztálin elvtárs – ahogy a szakirodalomból tudjuk – a csatlós országok vezetői közül Titónak szánta a legnagyobb szerepet, mert őt becsülte legtöbbször. Akár tetszett ez Rákosi elvtárséknak, akár nem, rákényszerültek, hogy megfeleljenek a Moszkvából megkívánt dicsőítés követelményének. Az első idők magyarországi Tito-kultuszából – a látványosra szervezett ünneplésekből – lelkesedni utcára kivezényelt diákgyerekként kaptam ízelítőt. Az idők azonban gyorsan változtak (hogy itt egy Cseres-idézetet fölhasználjak), s hamarosan utcai tüntetésekre kényszerültem a „láncos kutya” ellen, aki ugyebár a „szocializmus kiemelkedő építőjéből” (és a Szovjetunió hú barátjából) az imperialisták gaz ügynöke lett. A magyar politika oly mértékben követte a moszkvai jelszavakat, hogy amikor „népünk bölcs vezére, Sztálin legjobb magyar tanítványa” Rajkot, a véreskezű kommunista belügyminiszterét ki akarta iktatni a hatalomból, a halálos ítélethez vezető vádiratába nyomtatékkal dolgozták bele jugoszláv kapcsolatait is. Mindenki tudta (és tudja), hogy

8 Hadd büszkélkedjem: Cseres Tibor „szeretettel” dedikálta nekem a *Hideg Napok* című kötete 1964-es kiadását.

azok „tényadatait” a párt műhelyében (talán magának a „Bölcs vezérnek” az íróasztalánál) találták ki. Ahogy a koncepciók perек szovjet mintáiból megtanulták. Ekkor már rég túl voltunk a Magyar Testvéri Közösség hasonlóan hamis vádakra alapozott perén, aminek alapján Donáth Györgyöt kivégezték, más ártatlanokat pedig évekre lecsuktak. E per nyilvánvalóan a hagyományos középosztály megfélemlítését szolgálta, benne sok írni vágyó fiatallal, köztük Cseres Tiborral. Rajk pere – számos más elvtárs agyonverésével, megkínzásával (szerencsés esetben csak bebörtönzésével) együtt – tovább ment: a párttagok teljes kiszolgáltatottságát tudatosította. A terror átérzéséhez hozzájárultak a falusi és városi kitelepítések, valamint mintegy hatszázezer parasztember meghurcolása. De a jugoszláv hisztéria nem csupán a sokszálú Rajk perre vonatkozott. Cseres is tudhatott jó néhány ifjú kommunista elleni fegyelmi intézkedésről. Hogy egy részletesen ismerhető példát említsek, a jugoszláv „határsávban” parasztyereként született, tehetsége révén egyetemi vezetőszerepbe került Illés Lászlót egy ostoba följelentés alapján ítélték el, szorították ki a szellemi életből, és kényszerítették évekig fizikai munkát vállalni, aminek a részleteit a kollégista társ Fodor András terjedelmes naplójában olvashatjuk.⁹ A hosszú évek múlva rehabilitációval végződő megrázó történetből mások is tanulhattak. Mivel a *Hideg napok* – magyarokat terhelő – bűnei Jugoszláviában történtek, ahogy a monográfia részletesen kifejti, a kisregény elbizonytalanította a kiadásáról döntőket, amihez a fentebb kiemelt bátorság is kellett.

A jugoszláviai népirtások kényes témájának kitergetése sem szolgálhatta – volna – az 1956-ra „rendeződött” jugoszláv–magyar kapcsolatokat. Utána is nehéz maradt kijelölni a „tűrés” határait az újvidéki események regénybeli megvilágításának politikai következményeiről. Közismert ugyanis, hogy újabb fordulat következett Tito (moszkvai) megítélésében. Oly nagyarányú, hogy a magyar szabadságharc leverésére készülő szovjetvezetők előzetesen Jugoszláviába zárandokoltak Tito egyetértéséért. Vagy, ha úgy tetszik, beleegyező támogatásáért. A „harmadik világ” vezetőjévé nőtt partizánmarsall azt is megengedhette magának, hogy nem is kormányzati székhelyén (Belgrádban), hanem a nyaralójában – Brioni szigetén – fogadja a világhatalom legfőbb döntéshozóit. S nem csupán a szovjet hadsereg nagyszabású hadjáratához (és véres leszámolásához) járult hozzá. Abban a kérdésben is kikérték a véleményét, hogy a forradalom leverése után, ki legyen Magyarországon a teljhatalmú szovjet helytartó. Tito pedig az általuk kiválasztott Münnich helyett Kádárt javasolta. S még nincs vége, mert ahelyett, hogy a megtorlás kezdetekor Tito Nagy Imréeket elrejtethette volna (mondjuk) egy jugoszláviai kényszermunkatáborban (több is volt belőle), ehelyett budapesti követségéről kiadta őket a szovjet hatóságoknak. Így kerültek – romániai kitérő után – végül magyar pártbírószám elé. Hogy Kádár ezért hálás volt, vagy netán (ha igazak öregkori lelkiismeret-fordulásáról szóló állítások) nem volt az, nem számít. Tito föltételezett érzékenységeire (és érdekeire)

9 A világhálón gondos digitális földolgozásban olvasható e cím alatt.

haláláig tekintettel kellett lennie. Noha – ahogy Márkus Béla is kimutatja – a korban nemcsak az újvidéki, de a bácskai tömeggyilkosságról is tudni lehetett, (Beszélni annál kevésbé volt tanácsos.) Vagyis a *Hideg napok* mindazzal, ami a monográfiában olvasható, kényes témát feszegetett. Hangsúlya ugyan a magyar önismeret kérdésén van, de megszegte a hallgatás – elhallgatás – szigorú törvényét. Mindez persze a csak 1991-ben megjelenhetett *Vérbosszú Bácskában* című műről is elmondható.

Aránylag későn, a *Vízaknai csaták* elején találunk egy idézetet Karl Jasperestől: „Nincs realitás, mely öntudatunk számára lényegesebb volna a történelemnél. [...] A történelem elsajátítása által az örökkévalóságba vetünk horgonyt.” Lehet, hogy Márkus Béla tudja, mikor találta ezt a történelmi témáin sokat dolgozó, azokhoz a lehető legtöbb forrásból anyagot gyűjtő Cseres, de nem árulta el. Az író – más művészekhez hasonlóan – egész életében az „örökkévalóságba” vetendő horgonyt kereste. Pályakezdeként – Móricz szorgos olvasója, majd Veres Péter híveként – írói feladatát a falu életének változásairól, parasztjai sorsának alakulásáról szóló történetekben vélte fölhalálalni. A jobb élet reményét hordozó földtulajdon óhaját azonban a hatalom – szovjet mintára – párját ritkító erőszakkal semmisítette meg, ezáltal regénytémává formálása egyre növekvő nehézségbe ütközött. A háborús élmények kerültek előtérbe, és szélesedtek ki a történelem életformát, lehetőségeket alapvetően meghatározó kérdése felé. Így került érdeklődése előtérbe a nemzet sorsa, az önismeret ellentmondásos kérdése, az igazság drámai keresése, a bűn-bűnhődés (különösen a gyilkosság) kérdésköre, az emberi szenvedélyek, benne az elfojthatatlan nemi vágy. Olyan történelmi helyzetekben és időpontban, amikor az adott viszonyok következtében a világ rejtelmes bonyodalmai nem voltak áttekinthetők, s ezért más utak, más választási lehetőségek is fölmerülhettek előttük, amelyeket aztán a világ-történelem alakulása lehetetlenné tett. A monográfia azt szemlélteti, miként vált Cseres Tibor ezen az úton jelentős és izgalmas regényíróvá.

* * *

A kötet elején olvashatunk arról, hogy életének első tíz évében az író családja Budapestről Gyergyóremetére, Medgyesbodzásra, majd egy Békés vármegyei faluba költözött. A tanulságokat összefoglalva eltöprenghetünk azon, milyen óriási teljesítmény volt e zaklatott gyermekkor után egy jó nevű fővárosi gimnáziumban érettségizni. Majd katonaként (az ismét Magyarországhoz tartozó) Kolozsvár után Budapesten egyetemi végzettséget szerezni. Különös okot erre az a hihetetlen mennyiségű könyvtári-levéltári forrásanyag ad, amit Cseres történelmi regényeiben fölhasznált. Még akkor is, ha az író lányának a monográfiában idézett szavait nem csupán az *Őseink kertje, Erdély*¹⁰ című „családtörténeti”

10 Nagyon megragadhatta az író a *Szép Erdély* kezdetű Kölcsey-töredék, az abba foglalt többértelmű szerelmi vallomást, a *Vízaknai csaták*ban is különös hangsúlyokkal idézgeti. De az „ősi kertnek” is szerepet ad itt, akárcsak több más elemnek.

munkára értjük, hanem a történelmi regények többségére, s föltételezzük, hogy a dokumentum jellegű anyag összegyűjtésben Cseres Tibor felesége is szerepet vállalt, erre tömörked időt áldozott.¹¹ Kiemelném az életrajzi adatok közül, hogy a harmincnyolcas népszámláláshoz köthető névmagyarosítási hullám még nem érte el a Portik Tibor nevű fiatalembert, aki 1945-ben – talán házasságával összefüggésben, de mindenképpen egy új korszak kezdetén – választotta a Cseres Tibor nevet.

A közölt adatok között viszont nyilvánvaló ellenmondás is akad: Cseres 1989-ben nem lehetett alapító tagja a Széchenyi Művészeti Akadémiának, mivel azt – minden lehetséges forrás szerint – Kosáry Domokos elnök javaslatára 1992-ben alapította „társult intézményként” a Magyar Tudományos Akadémia. Az adat föltehetően Cseres naplója alapján került az anyagba. 1989-ben csak olyan megbeszélésen vehetett részt, amelyet Kosáry előkészítő jelleggel hívott össze. A közgyűlés hozzájárulása nélkül ugyanis nem dönthette el, kiket hívjon meg az új szervezetbe. Akkor még nem tudhatták, hogy a következő szabad választáson az MDF lesz az új kormány vezető ereje, ami sok elképzelést megváltoztatott. A dolog azért érdekes, mert a történelmi kérdésekben határozott nézeteket valló író, ahogy korábban sem, most sem volt biztos abban, hol a helye az átalakuló társadalmi helyzetben. Egyelőre nem tudható, hogy az irodalmi és baráti kapcsolatok nehezen áttekinthető rendszerében (vagy inkább rendszertelenségében) hogyan igazodott ki, s milyen társaságokat részesített előnyben. Hiszen az emberi kapcsolatokat részben azonos szellemi értékrendek, részben személyes rokonszenvek határozzák meg. Nem egyszer eléggé meglepő, ki mindenki érezte jól magát más gondolkodásúak, más fölfogást vallók között. Viszont aligha véletlen, hogy – a Kosáryhoz közelálló baloldali pártok helyett Cseres Tibort az MDF jelölte országgyűlési képviselőnek, ahogy a monográfiában olvashatjuk. A Magyar Művészeti Akadémia alapításáról szóló egykorú híradás szerint¹² utolsó pillanatig „lebegtette” csatlakozási szándékát, s nem volt benne biztos, hogy igazi helye a másik – később létesült Akadémia – tagjai között van. Barátai inkább a saját elképzelésük szerinti akadémialapítók közé tartoztak. A meghívottak között aligha vallott mindenkivel azonos nézeteket.

11 A *Vízaknai csaták* két kötetének elején olvashatjuk: A román nyelvű szöveget ő – Ülkey Nóra – gondozta. További közreműködésére nincs utalás, de ez nem kizáró tényező.

12 A hat A/4-es lapra nyomtatott tájékoztató füzetet 1992 februárjában a „Magyar Művészeti Akadémia elnöksége” jelentette meg. Felelős kiadó az Akadémia elnöke. Készült a Közművelődési Információs Vállalat Nyomdájában”. Az *Ajánlás* cím alatt olvasható részből megtudhatjuk: „A Magyar Művészeti Akadémia szervezésére az alulírott 4 tagú szervező bizottságot választották” a máshol felsorolt alapító tagok, akik között Cseres nem szerepel, noha a nyomtatvány szerint „A bizottság tagjai: Balassa Sándor, Cseres Tibor, Makovecz Imre, Somogyi József”. (Ismeretlen okból hiányzik a névsorból (de nem az alapító tagok közül) a kezdeményező Gyurkovics Tibor.) Cseres neve azon a listán is szerepel, amelyen az Akadémia megalkotásáról szóló *Ajánlás* támogatóit 1991. december 2-án felsorolták.

Talán abban bízott, hogy az MTA történelmi tekintélye előbb-utóbb föloldja a két szerveződés közti ellentétet, amit nyilván őszintén kívánt.

Cseres Tibor életműve persze ugyanolyan egyenetlen, mint minden más íróé, köztük a legnagyobbaké. Márkus Béla értékrendjében ez egyértelműen tükröződik, ráadásul az olvasó úgy érzékeli, hogy a monográfiának is vannak különösen érdekes fejezetei. Ilyen például a *Bekebelezett tudatok* című, amelyben a *Parázna szobrok* című regényt elemzi. Megállapítása szerint a *Parázna szobrok*-nak két elbeszélője van: a szerző és az a valaki, akinek „egymástól eltérő elbeszélésmódja miatt is háborús kalandregényből” a mű átcsúszik „had- és diplomáciai történeti esszébe, lebegve-egyensúlyozva fikció és valóság között, regényesítve a dokumentumokat és dokumentarizálva a kitalált képzeletbeli fantázia szülte fordulatokat. A fikció és realitás közegeiben mozogva (az író) a személyi, nemzeti és nemzetközi ügyek, események hatásának és érvényességének a határait is bizonytalanul, nem éles elválasztó vonalakkal húzta meg.” De arra ösztönzi az olvasót, „hogy ki-ki vesse fel magának a nemzeti és az egyyszemélyi felelősség kérdését, építse fel magában a múltat, a történelmet. Mégpedig annak az életszemléletnek a jegyében, amely – hivatkozik itt Jan Assmann fogalmi apparátusára – a kollektív identitást mint »a társadalmi hovatartozás tudatá« központba állítva a »közös tudásban és emlékekben való osztozást« mintegy feladatként, célként jelöli meg. Két tudásforma, a normativitás és a formativitás közül a *Parázna szobrok* esetében az utóbbi játszik meghatározó szerepet”, s az egyik megszólalástípus segíti elő „mind az egyéni, mind a közösségi önmeghatározást, felelnek a »kik vagyunk« kérdésre”. A szövegek – Assmann szavaival „identitásbiztosító tudást közvetítenek, és közösen »lakott« történetek elbeszélésével motiválják a közösségi cselekvést”. E zárásként használt idézetsor egyrészt szemlélteti a monográfia kanyargó érvelésének nyelvi erejét; másrészt igen szerencsésen vezeti át a történeti alapú elemzést elméleti megállapítások kimondásához.

A szegényparaszti lét időtlen állandósága

Morvay Gyula: *A nagy út*

„Szétrúgom falum rongy kerítését,
szent lüktetést tapasztok vágyódó szívemre.
Csitítom vérem nyírítését,
hiába, nyugtalanság borul szívemre.

Ki tudja hányadszor csomagolok
megejtő erő felé,
nem tudom hányadszor vándorolok
vággya a végtelen elé.”¹

A két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom kiemelkedő alakja, a pályáját költőként kezdő Morvay Gyula² *Tavaszelőtt* című versében még lírában veti fel az elvágódás, a megszokott közegből való kilépés lehetőségének a kérdését. Néhány évvel később, 1944-ben megjelenő regényének, *A nagy útnak* a főhőse, Böse János ugyancsak a vándorlás kényszerének és az elvágódás korlátainak ellentmondását hordozza sorsában. A címben megjelölt nagy út ugyanis ez esetben nem földrajzi-fizikai távolságra, hanem épp a szegényparaszti sors fizikai korlátozottságot jelentő, reménytelen küzdelmeire vonatkozik: „Böse és Vera csak most indultak el a nagy úton. Az egyholdas szegényemberek göröngyös útján.”³

„A paraszti élet nehéz, testszagga, pihenéstelen s fölötté a bizonytalanság – vihar, jég, fagy, szárazság, tűz – örök nyugtalanító réme. Szűk reménységek és bő csalódások váltakozása. Örök egy helyben tapodás.”⁴ Viski Károly néprajzkutató foglalta össze ily módon azt a paraszti sorsot, mely előtt az „örök” és

NATKÓ ANNA (1994) az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művelődéstörténeti Tanszékének doktorandusza.

1 Morvay Gyula: *Tavaszelőtt. Magyar Írás*, 1936, 7. sz., 73–74.

2 Morvay Gyula (1905–1998) költő, prózaíró, tanár. Aktív tagja volt a csehszlovákiai magyar fiatalok Sarló mozgalmának. A harmincas évek első felében három verseskötete is megjelent. *A nagy út* – a béresek sorsát elbeszélő *Emberek a majorban* és a ruszin falu életét ábrázoló *Falu a havasok alatt* után – a harmadik regénye. Az első bécsi döntést követően a Dunántúlra települt át; több évtizedig Nagykanizsán élt és tanított. Szabolcsi Miklós szerk.: *A magyar irodalom története*, VI. Budapest, 1978, Akadémiai, 880.

3 Morvay Gyula: *A nagy út*. Budapest, 1944, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 153.

4 Viski Károly: A magyar jelleg a néprajz tükrében. In: Szekfű Gyula szerk.: *Mi a magyar?* Budapest, 1939, Magyar Szemle Társaság, 373.

„mozdulatlan” jelző a korszak számos más gondolkodójának írásaiban is megjelent – a parasztság azonban maga is erősen rétegzett lévén az életlehetőségek korlátozottságát tekintve heterogén képet mutatott. Az 1930. évi népszámlálás adataiból a trianoni országterületen a parasztság létszámát mintegy 4,4 millió főre becsülő Gunst Péter e paraszti népesség 69,5%-át az 5 kataszteri holdnál kisebb földbirtokkal rendelkező szegényparasztnak közé sorolta, melyen belül 41%-ra tette a gazdasági cselédek és mezőgazdasági munkások arányát.⁵ Ez volt az a társadalmi csoport, melynek pontosabb jövedelmi és életviszonyai a statisztikák készítői előtt is zömmel rejtve maradtak. Az 5 kataszteri holdnál kisebb földbirtok önmagában a legritkább esetben volt csak elegendő egy család megélhetéséhez, az abból származó jövedelmet kiegészítő bér munka felmérését ellenben egyrészt a korszakban el nem hanyagolható mértékű, de sok esetben nem dokumentált mezőgazdasági munkanélküliség, másrészt a napszámbérek szezonális ingadozása és gyakori természetben való kifizetése nehezítette.⁶ A paraszti társadalom ezen, legkiszolgáltatottabb rétegének életéről így a korszak szociográfiai és szépirodalmi alkotásai nyújtottak a közvélemény számára gyakran megdöbbentő képet.

Morvay Gyula 16 gyermeakes szegényparaszti családból származott: elődeit, egészen a török időktől kezdve örökké robotoló zselléreként, napszámosokként ábrázolja rövid életrajzában. „Írásaimban – a nép gyerekeként – a nép sorsát írom” – fogalmazott ugyanott.⁷ Kortárs kritikusi írói érdemei között „igazmondását”,⁸ „tájszavakkal ízesített, színes, érzékletes” nyelvezetét⁹ és „józan realizmusát”¹⁰ emelték ki. Bár a korszak felvidéki magyar irodalmának kiemelkedő képviselőjeként tartották számon, *A nagy út* nem kizárólagosan egy azonosítható országrész vagy tájegység társadalmának viszonyaira, hanem általánosságban egy társadalmi réteg életlehetőségeire – illetve azok hiányosságaira, zsákutcáira – reflektál a saját föld, saját egzisztencia megteremtésének vágya és a lehetőségek közötti áthidalhatatlan távolság megragadásával. A regényt kevésbé cselekménye vagy feltehetően okkal sematikus rajzolt alakjai, mint inkább a társadalmi keretek áthatolhatatlanságának problémáját közvetítő idő- és térszemlélete teszi érdekessé. Amit számos kortárs helyszíni kutatásokra, interjúkra épülő szociográfiai vagy esszé formájában közvetített, azt Morvay

5 Gunst Péter: A magyar agrártársadalom 1919–1945 között. In Gunst Péter szerk.: *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Budapest, 1998, Napvilág, 231–284.

6 A mezőgazdasági munkanélkülieket csak abban az esetben tartották nyilván hivatalosan az Országos Gazdasági Munkaközvetítő Intézetnél, ha volt munkásigazolványuk vagy cseléd-könyvük – az 5 kataszteri holdnál kisebb birtokkal rendelkező, legalább időszakosan egyéb munkavállalásra kényszerülők ezen statisztikákban így rejtve maradtak. Gunst, 261–262.

7 Morvay Gyula: Életrajz helyett. *Diárium*, 1944, 4. sz., 51.

8 Kulcsár Adorján: Morvay Gyula. *Diárium*, 1944, 4. sz., 53.

9 Morvay Gyula: A nagy út. *Néptanítók Lapja*, 1944, 21. sz., 789.

10 Városi István: Morvay Gyula: A nagy út. *Magyar Kultúra. Társadalmi és tudományos szemle*, 1944, 20. sz., 96.

a valóság pontos megjelenítésén túllépő, a tragikumot épp a részletes helyzet- vagy jellemábrázolásról való lemondás árán is megragadó próza keretei között tette.

A regény főhőse, Böse János már gyermekként hat kilométert gyalogol az iskoláig, majd házakhoz áll be szolgálni: marhahajcsár, napszámos, kubikus lesz. Időszakos letelepedéseit újabb és újabb vándorlások szakítják meg, mozgása mégis csak egy bizonyos, behatárolt közegen belül történik: mintha újabb tapasztalatokkal, újabb csalódásokkal, de mindig ugyanoda térne vissza. Útja ezáltal épp az egyhelyben toporgás és korlátozottság allegóriájává lesz. Élete úgy válik végtelenül küzdelmessé, hogy közben teljességgel eredménytelen marad, mivel az zárt keretek között, a társadalom mozdíthatatlan korlátai között „halad”. A regény érdekes ellentétre épül: miközben Böse János életét végig tekintjük iskolás gyermekkorától öregségéig, életének történései a fizikai időtől elszakadva a szegényparaszti lét időtlenségére mutatnak rá. Morvay egyetlen egyszer sem rögzíti cselekményét a fizikai térhez vagy időhöz. A helyszínekre csak faluként vagy városként hivatkozik, míg az idő múlását csak alakjai fizikai öregedésével érzékelteti, noha a hangsúly itt is magára az idő múlására, de nem annak pontos mértékére vonatkozik. A sajátos időkezelés a narrátor pozíciójából is szembetűnő. „Talán a második vagy harmadik tavasz lehetett, mikor Böse megbetegedett, és alig bírt felkelni” – fogalmaz az elbeszélő a regény végén az immár szegényházban tengődő főszereplővel kapcsolatban, bizonytalansága azonban nem a narratori tudat korlátozottságából fakad, hisz a szöveg számos pontján jelzi előre- és visszautalásokkal az eseményekre vonatkozó teljes körű tájékozottságát, így a javasasszony Gajdosné első említése után közvetlenül előre jelzi annak közelgő – és az asszony tudatában levő – halálát, míg Verának saját halála esetére vonatkozó intézkedéseit csak annak felgyógyulását követően osztja meg.¹¹ A fentebb idézett mondat „talánja” így nem az elbeszélőnek a történésekre vonatkozó bizonytalanságát vagy az információk tudatos elhallgatását, mint inkább a fizikai idő relativizálását jelzi.

Böse János kétségtelenül sematikus alak. Morvay sem külső, sem belső jellemvonásait nem rajzolta meg, ez azonban nem feltétlenül tekinthető hiányoságként, mint inkább annak magyarázataként, hogy a szerző nem egy ember, hanem tömegek sorsának ábrázolására törekedett Böse figuráján keresztül. Böséből talán épp ezért nem csinál valódi *hőst*, mely kiemelhette volna társadalmi csoportjának tagjai közül. Gyermekként sem sír, amikor a tanító elveri, passzívan veszi tudomásul szülei halálát, majd azt, amikor minden háztól elküldik, ahová szolgálni beáll. Egyetlen epizódot találhatunk a cselekményen belül, ahol felvillan a sors, az élet, a körülmények elleni *láza* lehetősége: amikor a falu előljáróinak kártyapartijára betoppánó Böse elárulja a tanítónak,

11 Az elbeszélő tulajdonképp már a cselekmény közepén előrevetíti a végkifejletet is: „A csend beszorult a szobába, ahol ezek az emberek éltek. Szűk életüket kerítéssel fogta körül a sors, nem törhettek ki belőle.” *A nagy út*, 153.

ő lopta el az iskola könyvtárának „tiltott” – értve ezen valószínűleg a politikai szempontból veszélyesnek minősíthető – darabjait. „Ellopja a tilos könyveket – olvasási szomj. Csúnya kiábrándulás, mert felébred és látja, hogy milyen rongy és kicsinyes körülötte minden” – mélázik a történeteken a község orvosa.¹² Böseére azonban – látszólag – a könyvek semmilyen hatással nem lesznek. Élete végére ugyan – a minduntalan hangoztatott földosztás örökös elmaradása miatt – kiábrándul a faluba látogató képviselő-aspiránsokból, de magából az életből, mintha sosem ábrándulna ki ténylegesen; saját korlátaira mintha sosem ébredne rá igazán, mely a sorssal szembeni lázadás alapját jelenthetné. Az évek telnek, de Böse dolgozik, ahol lehetőséget adnak rá, küzd, fárad, és sosem jön el számára a beismerés pillanata: hogy álma mindig elérhetetlen marad. A nehezen megszerzett egy hold föld számára a „juss, mit az élettől csikart ki” – amiből az évek során, az adósságok nyomasztó terhe alatt már csak negyedhold marad, de amit mint vágyálmot idős korában is kerget, immár nem magának, hanem gyerekei örökségül akarva a kis parcellát. Életútja nemcsak mint a természetes fizikai öregedés, de mint az élet szertefoszlása is lineárisan halad előre: nemcsak a saját föld és saját egzisztencia álmától kerül egyre messzebb a főhős, de élete végére a családi közegtől is elszakadva a fizikai-lelki magányba jut.

A regény narratívájában az egyedüli érték az a földbirtok és az arra alapozott egzisztencia, melynek megszerzése összességében végül inkább sikertelen marad. Azt a lehetőséget, hogy a család is mint az élet kiteljesedése és a boldogság lehetősége jelenjen meg, az elbeszélés elhárítja, sőt a kilenc gyermek, mely Böse János és Kovács Vera házasságába születik, a cselekmény előrehaladásával párhuzamosan egyre inkább teherként tűnik föl. Az egyik korabeli kritika a regény hiányosságaként könyveli el a gyerekek szinte az anonimitásig terjedő háttérbe szorulását.¹³ A nagy útban a családi lét idillikus ábrázolását egyértelműen meggátolja az elégséges földbirtok mint az alapvető egzisztencia hiánya, s ebben a közegben a gyermekek csupán Bösenek és társadalmi pozíciójának reprodukcióját jelentik. „A gyermekek szerteszéjjel. Eladták munkájukat, két kezük fáradsága nem az övék [...], malterolnak, kapálnak, házakat építenek, gödröket ásnak és erdőket irtanak, csemetének nevelnek – miként apjuk, Böse János.”¹⁴

Ugyanezen kritika az elbeszélés narratívájába nem illő elemként azonosítja Böse és Vera válásának felmerülését,¹⁵ ám ez ugyancsak értelmezhető úgy, mint a szegényparaszti lét elkerülhetetlen boldogtalanságának beismerését. Böse és Vera első találkozásaiából még az a bizakodás árad, hogy a szerelem – legalább ideiglenesen – helyettesítheti a hiányzó egzisztenciát: alapját jelentve egy szerény, de boldog életnek. A cselekmény egyik fontos pontja az a két egymást

12 *A nagy út*, 81.

13 Kovács Endre: Morvay Gyula: *A nagy út. Magyar Élet*, 1944, 7. sz., 29–30.

14 *A nagy út*, 239.

15 Kovács, 30.

közvetlenül követő párbeszéd, mely már a szerelemnek az anyagiakkal szembeni erősödő alárendelődését vetíti előre:

„– Én csak azt kérdezem tőled, hogy szeretsz-e? – komolykodott János.

– Szeretlek – mondta rá boldogan Vera.

– Miért?

– Hozzád mentem. És ezt a nehéz sorsot is szeretem, mert téged szeretlek.

Ezért a szerelemért érdemes élni, mert ha ez nem így lenne, lepotyognánk a halálba.

[...]

– Hát most mi legyen? – töprengett Böse. – Megmentem a te életed, rámegegy, amim még van ebben a szegényudvarban. Talán még a borjú is rámegegy.

– Nem érek annyit, mint egy borjú ára? – kérdezte Vera.

– Érsz, érsz, de akkor nem lesz téhen. Kezddhetem előlről.”¹⁶

A kezdeti optimizmust aztán előbb a falu egy-egy módosabb lakójának vonzereje, majd a társadalmi státus mozdíthatatlanságával való szembesülés írja felül. Az egymástól elhidegülő házastársak közötti szakadás betetőzését jelentő válás elmaradása is azt jelzi, a boldogtalanságba való beletörődés oly’ mértékűvé lesz, hogy abban már sem az együtt, sem a különlet nem jelenthet érdemi különbséget. A falu hasonló társadalmi státusú lakói között a boldogtalanság, a hűtlenség, a házasságból való kilépés általános, így a regény narratívája egyértelműen azt közvetíti, nem is alakulhat másképp a közös élet egy olyan közösségben, ahol az egyének alapszükségleteinek kielégítése is folyamatos küzdelemmel jár. A vigaszt keresni próbáló Verát így szomszédjai csak a sorsába való beletörődésre biztatják: „Ez a parasztasszonyors. [...] Azt hiszed, engemet nem vert meg az uram, nem szaladtam haza anyámhoz? Ez – az a nagyon nehéz parasztélet, tudod, Veronám?”¹⁷ A nagy út nem értelmezhető családregegyként vagy egy család hanyatlástörténeteként sem – a boldog családi lét anyagi feltételeinek hiánya a családi kötelékek természetyszerű pusztulását hozza magával. Vera halálával aztán ezen illabilis kötelékek is végképp elszakadnak: Böse szegényházba, gyermekeik cselédsorba – fizikailag és lelkileg is – messzire kerülnek. A regény zárlatában megjelenő unoka alakja sem annyira az új generáció előtti szebb élet lehetőségét, mint Böse saját életének fájdalmas be nem teljesülését eleveníti föl. Az agg Böse a gyermek „húsát, színét, szagát” a barackvirághoz hasonlítja, s „kezével, szívével arrafelé kapott. Az után a szép barackvirág után” – az élet: a földből jövő, a földet jelentő élet után nyúló Böse utolsó, regénybeli mozdulata ez, melyet igazán sosem érhetett el. Alakjának tragikuma épp azáltal teljesedik ki igazán, hogy halálát már nem közvetíti az elbeszélő. Böse halálának ábrázolása valódi lezárást adva kibillenthetné a cselekményt az időtlenség állapotából, de a történet végét itt nem egy egyén fizikai létezésének,

16 *A nagy út*, 186.

17 *A nagy út*, 195.

hanem a szegényparasztság kiszolgáltatott, reménytelen helyzetének megszűnése jelenthetné – Böse János, az egyén ugyanis hiába fejezi be életét, Böse János, a reménytelenséggel örökké birkózó szegényparaszt nem hal meg: tovább él utódaiban és sorstársaiban.

Az elbeszélés azzal indul, hogy az öreg tanító belép abba „a vén iskolába”, melynek Böse János is tanulója, s azzal fejeződik be, hogy Böse Judit férjével és a kisunokával kilépnek a szegényházból, mely immár Böse Jánosnak a korábbiánál is szerényebb otthonát jelenti. A mozgás gesztusa fogja keretbe tehát a történetet, ami épp a mozdulatlanság kényszeréről szól. A fizikai tér- és idő elmosásával Morvay egy változatlan és változtathatatlan tünő világ képét mutatja be, melyben az alakok nemcsak a társadalmi rendszer korlátaival szemben, de saját testük, családjuk és egzisztenciájuk pusztulásával szemben is passzívakká válnak. A regény eszmei érdeme és – sajátos narratívája által – irodalmi értéke épp abban rejlik, hogy azon emberek reménytelen küzdelmeibe nyújt betekintést, akik élethelyzetükbe beletörődve a korabeli társadalom nagy része számára általában hangtalanok és láthatatlanok maradtak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Kulcsár Adorján: Morvay Gyula. *Diárium*, 1944, 4. sz., 52–53.
Morvay Gyula: *A nagy út*. Budapest, 1944, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
Morvay Gyula: Életrajz helyett. *Diárium*, 1944, 4. sz., 51–52.
Morvay Gyula: Tavasz előtt. *Magyar Írás*, 1936, 7. sz., 73–74.
Morvay Gyula: *A nagy út*. *Néptanítók Lapja*, 1944, 21. sz., 789.
Pintér József: *A nagy út*. *Diárium*, 1944, 5. sz.
Viski Károly: A magyar jelleg a néprajz tükrében. In Szekfű Gyula szerk.: *Mi a magyar?* Budapest, 1939, Magyar Szemle Társaság, 341–378.

„Olyan szép ez, hogy fájni fog”

Fecske Csaba: *Árnyúzó élet*

Magyar Napló—Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2020

Kiadási időpontjához képest megkésve írom ezt a recenziót Fecske Csaba legújabb művéről. Többször nekifogtam már, ám a könyv második ciklusa annyira mélyen érintett, hogy minduntalan letettem. A két részből álló, összesen 67 alkotást tartalmazó, karcsú kiadványban a költő a személyes fájdalom és veszteség olyan bugyraiba merészkedik, hogy az onnan felhozott versek ereje nem hagy kétséget afelől: jelentős kötet született.

Az *Árnyúzó élet* cím jelzője a befogadóban önkéntelenül a *fényúzó* szót evokálja; egyben azt a gesztust, amellyel a lírai én a létét folytonosan keserítő árnyak eltávolításáért küzd. A szö szerkezet nemcsak a költő 2013-as gyűjteményét, az *Árnyas kertbent* s az abban foglalt borúsabb műveket (*Kisértetfalu*, *Szögligeten esik az eső*, *Rekviem*, *Öregember*, *Meddig élnek*, *Sötétség csorog*, *Akvárium*, *Az önisméltés kényszere*) idézi, hanem azt a leheletnyi iróniát is, amellyel az alkotó olykor önmagát szemléli (*Kaleidoszkóp*). A cím távolról Szabó Lőrincet idézi fel: „az árny mindig súlyosabb / maradt a fénynél” (*Mozart hallgatása közben*). E léttapasztalat igazságtartalma a költő lírájában mindig is megjelent: pályáján (az én-tematika mellett) számtalanszor mutatta fel a „megalázottak és megszomorítottak” nyomorúságát. Ahogy Jánosi Zoltán írta 2006-ban: „Költeményeiben nemcsak a fizikai, a hús-vér személyiség, az egyedi költő, hanem a magyar világ is ott botorkál, botol vagy éppen forog körbe, folytonosan fürkészve és vágyva, hol a múltba, hol a jövőbe kémlelve, s végül mégis kiúttalanul.”

Az *Árnyúzó élet* két ciklusa (*Csak életem múlik*, *Síron túl*) a szerző korábbi ismert

témái mellé a személyes veszteség, a feleség halála feldolgozásának próbálkozásait, a gyászmunka egyes fázisait állítja. A *Csak életem múlik* alapmotívuma a *hiány*, az *üresség*, illetve az *idő* és az *emlékezés*, a „magamtól ki ment meg engem” életszemlélete (*Istenem én nagyon*). A kiüresedés itt a világban (*Csípős gyönyör*, *Még nem*) és az énben (*Se*) egyaránt tapasztalható. A lapokon többször feltűnik egy hajléktalan (*A sötétség leple*, *Még nem*, *Burjánzik tovább*), aki Fecske Csaba korábbi nagy versét, a *Széchenyi utcai koldust* juttatja eszembe. A szenvtelen leírások éppen azért megindítóak, mert a tehetetlenséggel szembesítenek: „s a rossz burjánzik mint a rák tovább” (*Burjánzik*).

A kötet beszélője a Bükk, a Boldva, a Miskolc, a Selyméről, a Szögliget földrajzi nevekkkel pozicionálja magát: e jelek önéletrajzi olvasatot (is) implikálnak. Fecske munkásságának követői tudják, hogy számára az észak-magyarországi táj az önkimondás és a lírai ítélkezés színhelye. Nála „a nap a Bükk fölött lassan hamvad el” (*Csak életem múlik*), illetve „A Bódván túl a földek / hamar-zöldbe öltöztek” (*Várom*), s az emlékező azt mondja, „valahol az elködlő múltban / ülnék a kies Szinvalterazon” (*Búcsú egy baráttól*). A feleségét elvesztő özvegy arról beszél: „egy éve már hogy a selymretri / Szent István-templom szűk / fülkéjének lakója vagy ahol / minden bizonnyal a társbérlőd leszek” (*Egy év*). E helymegjelölések rögzítik a megszólalás dimenzióit, egyben kijelölik a költői világkép kereteit is. A versek így biztosítják az épülő életmű egységességét és folytonosságát.

Az *Árnyúzó élet* egyik magaslati pontja a *Szem*, Martin Roemers *The Eyes of War*

című fotója alá alcímű vers. (Az 1962-es születésű Martin Roemers holland fotográfus nagy erejű albuma, *A háború szeme* negyven portrét és kísérő interjút tartalmaz olyan férfiakról és nőkről, akik a második világháború alatt veszítették el látásukat. A Németországból, az Egyesült Királyságból, Hollandiából, Belgiumból, Ukrajnából és Oroszországból származó korábbi ellenségek közös sorsa a vakság.) A háború áldozatainak emléket állító művész képeire csatolt ekphrasis-szerű leírások eme döbbenet kifejezői.

A *Csak életem múlik* számos darabjának témája az idő: a családi régmúlt (*Akit halálodig szerettem, Ablak, Fagy matat, Szerszám*), illetve a beszélő közelmúltja (*Történelem, Ki hogy, Mire mentél velem*). A ciklus a kérelhetetlen önanalízis jegyében íródott; a Fecske Csaba-i önelemzés egyes szám első (*Csak életem múlik, Fagy matat, Őszeb, Árva, Kaleidoszkóp*) és egyes szám második személyű (*Ablak, Élőhalott, Szerszám, Felkel elmegy, Napfény felel*) szövegekben artikulálódik. Ha elfogadjuk ama régi igazságot, amely szerint ez a forma az én válságos életszakaszaiban erősödik meg, akkor jól látszik, hogy az *Árnyúzó élet* személyes háttére jócskán tartogatott traumákat: betegséget (*Csipetnyi só a sebre*) és fájdalmat (*Megbújsz*) a szerző számára. Az ezekből való kiemelkedés-kísérletek példái a Pilinszky-szerű *Mire mentél velem* és az *Istenem én nagyon* strófái.

A gyűjtemény megható opuszai a *Búcsú egy baráttól* és *A csönd két oldala*. A Szabó Bogár Imre (1944–2014) alakját idéző versek a halála következtében beálló űrt az emlékezés aktusában kísérlik megragadni. Míg az első a haldoklóval történt utolsó találkozás szívszorító élménye mellett nem riad vissza az önirónia harsányabb megnyilvánulásától sem, mondván: „Hunyorogva bámulnánk a lemenő napba / két visszanyesett szárnyú mihaszna / költő a szívünk mint a söröző ajtaja nyitva”, addig a második a beteggel együtt töltött valamikori múlt félelemmel és szorongással teli emlékpillanatait idézve általános

felismeréshez vezet: „tekinteted magával sodort a házak felé / ahol emberek élnek boldogan vagy / boldogtalanul és ahol élünk mi is lélekemészítő / hétköznapiakon penészes ünnepeken hallgatunk / mélyen hosszan de ennek a csöndnek mindkét / oldalára írva volt valami szép”.

A kietlen jelenből minduntalan a múltba pillantó, a múlt időt megállítani akaró, bár ennek lehetetlenségével számot vető lírai én illúziótlan helyzet- és pillanatképei sorakoznak a kötet lapjain. „Én azon szerencsétlen lelkialkatú emberek közé tartozom – jellemezte önmagát korábban Fecske Csaba –, akik számára szinte csak a múlt van, csak az van, ami volt, amit az emlékezet lávája megőrzött, akik képtelenek a jelen pillanat virágát letépni és élvezni, életüket igazán csak emlékeikben képesek megélni, feldolgozni. Prousti lelkialkatúnak nevezném az ilyet. Majd minden versem az *eltűnt idő nyomában* életérzés lenyomata.”

A kötet második része nem pusztán ezt az életérzést mutatja fel, hanem a feleség elvesztésének fájdalmát igyekszik rövid versekbe bújtatni. E lírai darabok mentesek az érzelmi elfogódottságtól; inkább tárgyilagos, néhol kifejezetten szenvtelen leírás (*Utolsó arc, Végérvényesen, Ágyad mellett*) uralja őket. A sorokban a magára maradt férfi ön- és helyzetelemzései kapnak helyet. Az özvegyi bánat és fájdalom az „elveszett élet” megidézett régi perceit s a kórházi szenvedéstörténet képeit úsztatja egymásba: kiolvasható belőlük a sokévi házasság története, amely a hitves életének utolsó stációjába olvad. E strófákból kikövetkeztethetők a kapcsolat hétköznapi alakzatai, azonban ezeknél fontosabbak az itt maradt költő veszteségkompenzációs kísérletei. A versek fikciója szerint a beszélő a halotthoz szól: a szövegekben ő a megszólított (*Végérvényesen, Temetésed, Egy év, Ágyad mellett, Tapló a fán*). Ez a gesztus, az eltávozottal folytatott (egyoldalú) párbeszéd Szabó Lőrinc kötete, *A huszonhatodik év* óta ismerős; Fecske Csaba beszélője a hitves halála után egy esztendővel

szól: „haláloed óta / eltelt egy év de mintha mégse múlt volna el”.

A *Síron túl* ciklus fragmentumai emléktöredékeket villantanak fel a betegség előtti (*Az idő sara, Esküvői kép*) és a kórházi korszakból; ez utóbbiak olykor tárgyyszerű, olykor megindító képekben sorakoznak (*A hazugság igazsága, Mosoly, Az utolsó látogatás, Ágyad mellett*).

Az egyedüllét sivárságában az eszmélkedés, a számvetés (*Csillagszámláló, Telihold*) mellett megnő az önelemzés, az életösszegzés igénye (*Mea culpa, Tapló a fán, Mire megyek*). A feleségsiratok legfelkavaróbb darabjában a testi leépülés megdöbbentő képsorban mutatkozik: „szemed összekaristolt szélvédője bepárasodott / nem láttál engem nem láttál semmit / csak az időnként rád törő fájdalom / ütött rést a sötétség tömör falán / nyitva maradt szád rossz szagú sötét barlangja / denevérsurrogású értelmetlen szavak tanyája volt / cserepes szádat nyalogattad attól féltem / felfalod ezt a keserű világot és én nézhetem / majd ahogy kihányod”.

A *Síron túl* ciklus mottóként a Vas István első feleségét, az agydaganatban elhunyt táncosnőt, Nagy Etelt gyászoló verséből vett refrént idézi: „Az tudja, mi a test, aki árnyat ölel.” E sor később beépül a *Telihold* Pilinszkyre emlékeztető strófájába, ahol a *semmit* markolászó lírai én számára „kínzó fogfájásnál nehezebben múlik az éjszaka”.

S itt elérkeztünk a Fecske Csaba-i versalakítás jellegzetes poétikai megoldásai-

hoz. A kötetben – mint az eddigi recepció is rámutatott – számos szöveg helyi artikulál intertextuális vonatkozásokat; a József Attila-, Apollinaire-, Radnóti-, Vörösmarty-, Shakespeare-, Kassák- és Kundera-utalások izgalmasan gazdagítják a versek világát. Az írás-továbbírás szembeötlő példája az (*A csipogó árnyakból...*) című alkotás, amely József Attila azonos című, hatsoros töredékének kiegészítése további tíz sorral. (A költő kifejezései felvillannak a *Búcsú egy baráttól*, a *Dubigny: A Szajna és az Oise találkozása*, a *Végképp*, az *Istenem én nagyon* című szövegekben is.) A másik gyakran tetten érhető minta Apollinaire. (Őt idézi meg az *Árnyas kertben* kötet *Palimpszesztje*.) A francia költő feltűnik a *Csak életem múlik*, az *In memoriam Apollinaire*, az *Istenem én nagyon* soraiban is. Fecske nem csak az intertextusok elhelyezésével és a metrikus formákkal (*Fagy matat, Még nem, Burjánzik tovább, Téged keres majd, Kaleidoszkóp, Végképp*) bánik mesterien: megkapó metaforái, sajátos, interpunkciót nélkülöző, az olvasóra jelentős feladatot rozó mondatai (*Talmi gyönyör, Egészen más, Hűtlen asszony*), merész és a legtöbb esetben funkcionális enjambement-jei (*Öregasszony, Utolsó arc, Végérvényesen, Ágyad mellett, Egy év*) – a különböző hosszúságú sorok ellenére – a végtelen szövegfolyam érzetét keltik. És azon életérzés állandósulását, amely szerint „a földön szétszórt lábnyomok / égen a dagadt képű hold / olyan szép ez hogy fájni fog / súgja hang ne várj ennyi volt” (*Ennyi volt*).

Karádi Zsolt

KARÁDI ZSOLT a Nyíregyházi Egyetem főiskolai tanára.

A szent és a profán pipacsmezején

Lajtos Nóra *A tölcserjázmin éneke* című kötetéről

Cédrus Művészeti Alapítvány, 2021

Az élet szenvedély, az élet szenvedés
Az élet felnőtt, az élet gyermeki,
Az élet szemhéján átfénylik a hit,
Az életet élni kell, amíg az Isten engedi
(Lajtos Nóra: *Szekvenciák*)

Lajtos Nóra új kötete, *A tölcserjázmin éneke* belső, önértelmező utazásra hívja olvasóit, melyben legfőbb útítársa a lelkiismeret és a hit. A magyar nyelv és irodalom, valamint ének-zene szakos tanári diplomával rendelkező költő zongora szakos oklevelét is birtokol. A zenei képzettség említése Lajtos Nóra költészetértelmezésében nem véletlen, valamennyi sorát átítatja a zeneiség, az a ritmikus lüktetés, mely csak azoknak sajátja, akiket magával ragad és folyamatosan kísér a dallal való együttélés varázsa.

„Hullámzó daltenger vagyok, / a partok ütemvonalai elsodrónak / a térben, de minden szünetjelbe / belekapaszkodom, hogy ne kelljen / nagyon-nagyon félnem” – írja vallomásosan, hiszen a költészet a csodák barlangját feltárja számára, s a szavakkal való ’játszózás’ közben olyan helyekre jutunk el, ahol bekukkantathatunk a mögöttesbe, túljuthatunk kétségeinken, s bizalommal fordulhatunk Istenhez kérésünk teljesítésének reményében.

Aligha találunk költőt, aki ne írt volna istenes verseket, akinek nem voltak az életében olyan időszakok vagy pillanatok, amikor erős kötődést érzett, hogy a Teremtőhöz forduljon segítségért, vagy kilátástalan helyzetében perlekedjen vele, számon kérje tőle élete sikertelenségének okait. A költők legtöbbször saját vagy kö-

zösségük trauma tapasztalatainak feldolgozásához fordulnak Istenhez, s ennek lehetünk tanúi Lajtos Nóra új kötetében is.

Többféle isten-arc jelenik meg a magyar lírában. Elég Balassira, Adyra vagy József Attilára gondolnunk, vagy megismerkednünk a mélyen vallásos Reményik Sándor verseivel, hiszen ezek az írások az alkotó életében egy zárandokút vállalását jelentik, ahol a költő elkerülhetetlen találkozik a hit minden örömeivel és az emberi gyarlóságból fakadó kételkedés vagy ép-penséggel a Teremtőhöz intézett szemrehányás kínzó érzésével. Az alaphang lehet bűnbánat, fohászkodás, számonkérés; elfogadás és elutasítás, hit és kétely ambivalenciája, ami például Pilinszky egész életművét végig kíséri. Érdeemes idézni Karinthy Frigyes gondolatát a *Noteszlapok*-ból, ennek megerősítésére: „Úgy érzem, hamarabb eljutok hozzá a benne való kételkedés révén, mint a benne való hit útján.”

Lajtos Nóra verseiben nyoma sincs ennek az ambivalenciának. ’Lelki játszótérén’ a szerető, gondoskodó istenkép jelenik meg, azzal a már-már naiv gyermeki tisztsággal, mely finom húrozatú verseiben az eredendően tiszta, szenvedésmentes édeni állapotok iránti vágyódását varázsolja elénk, ugyanakkor azonosul Jézus szenvedéseivel és saját életének megpróbáltatásaiban vállalja annak magára vonatkozó következményeit is. „égbe lendült tarisznyámban / elfér Jézus keresztfája” – írja meggyőződéssel Kányádi Sándornak ajánlott versében. A népdal tisztaságú *Pünkösd napján* soraiban pedig érezzük, Isten akkor is segít, ha olykor le-térünk az útról:

Pünkösdi rózsaszál szirmait kibontja
illatos reggelen öltözik pirosba
illatos reggelen szava száll magasba:
aki hisz őbenne, nyitott a titokra [...]

köztünk jár most is ő, lábnyomába lépni
csak az tud, aki mer még nagyokat hinni.

Lajtos Nóra verseiből bizonyos személyes predestináció árad, elfogadja halandóságát, sőt fiatal kora ellenére az elmúlás gondolata is folyamatosan kíséri, mely önnön traumatapasztalataiból bontakozik ki. Megjelenik az ágostoni gondolat, melynek értelmében Isten szereti és megváltja az embert, segíti problémái feldolgozásában. A Teremtő iránti töretlen bizalom sugárzik minden sorából. „Kicölöpöztem az életem, / de a karókat Isten, tudom, reggelre megint felszedi.” A reális és az imaginárius egyazon pillanatban jelenik meg, ez teszi a verseket nagyon életszerűvé. Isten a mindennapi történések részesévé válik, transzcendens és személyes, így nem távolságtartó, sőt társként, problémamegoldó segítőként antropomorfá válik olyan módon, hogy a gyarló emberi lelkek között a tökéletes embert testesíti meg, aki valójában maga a világszellem, mégis oly közel van. Nyilvánvaló, az ember vágyódik arra, hogy az élő Isten számára megjelenjen, s bizonyos megtapasztalásokra van szüksége, hogy rájöjjön, Istent magában hordja egy másik szellemi szférát idézve, hiszen nem lehet azonos vele.

A kötetben számtalan versben találjuk szembe magunkat azokkal az emberekkel, helyszínekkel és életeseményekkel (Nádudvar, nagyszülők, zenei élmények, kórházi szenvedés), melyek a költő számára meghatározóak, és az elégikus hangvételre is magyarázatot adnak. „Olyan fekete az este, / mint a nádudvari kerámiatányér... Avaríze van a napoknak, / az ősz tincseibe bele-belekap a múlt... néma sötétség legbelül, / kívül indázó gombafonalak: / nyakamra tekerednek, megfojt / az éjszaka, / de reggelre a szikfűszagra / mindig feltámadok.”

Az *Éjjeli misében* a gyermekkori és a templomi áhítat nyújtotta élmények sajátos ötvözte valósul meg, az emlékképek olykor naturalisztikus megjelenítése teljes harmóniában van a véres tollpíhek látványával, a kopasztóvíz szaga úgy keveredik a templomi tömjénsszaggal és a szénaszagú istállóval, hogy érezzük, teljesen rendjén való mindez, a vers minden részletében a nagy egészhez való viszony jelenik meg. Lajtos Nóra költészete példa arra, hogy az irodalom és az imádság egymással műfajilag rokonságot mutatnak. A bibliai elemek és történetek egy hihető, valószínűságon nagyon is érzékelhető világban kapnak helyet, így válik minden realisztikussá, így érezhetjük egyértelműen igazságnak a vers utolsó soraiban a költői megvilágosodást. „a templomból / kifelé menet, utolsóként még egyszer visszanézek: ott ül a volt / helyemen, Ő / is összekucorodik. Felsajdul bennem a gondolat: mindvégig / bennem volt / az Isten, és én mindvégig kívül kerestem. / A betlehemi jászolban piheg a hitem.” A felidézett gyermekkori pajkosságokat azután hamarosan ünnepélyessé varázsolja a lucfenyő illata és a rajta lebegő, vattából rögtönzött angyalkák.

Lajtos Nóra istenarca barátságos, még a számonkérésben sem az a félelmetes feljebbvaló, akivel érdemes távolságot tartani. A mennybéli állapot megjelenítése a boldogság és teljesség kapujának megnyitása, az az euforikus állapot, mely a teremtett világban nem adatik meg csak ott, ahol „az Isten oltogat / újabbnál újabb fákat, oda, ahová / nem rak fészket többé már a félelem... [...] ahol összetörök az idő / s mi fölseperjük, mint földi szemetet”.

Ezekben az istenkereső versekben egyfajta *panenhenizmus* jelenik meg, minden egybeolvad a teremtett világban, s olyan teljesség jön létre, mely lehetővé teszi, hogy a diszharmóniából harmóniát teremthessünk. Plótinosz görög bölcsele megállapítását érzem kibontakozni itt egy olyan költői attitűdben, amikor a gondviselés nem engedi, hogy az ember elveszítse

önmagát. Minden szenvedése és elítélendő cselekedete ellenére sem marad magára, s a *Szonja Zsukovszkaja naplójából* című vers záró sorainak kérdésfeltevése látszólagos bizonytalanságában is azt sugallja, 'a stigma nem látszik homlokunkon, de azért Isten majd mégis a karjaiba vesz bennünket'.

Isten tökéletességének és a gonosz uralta világnak az összeegyeztethetősége valósággá válik Lajtos Nóra verseiben, a feloldozás és a megkönnyebbülés szépsége dominál a sötétebbre festett képek mellett is, panteisztikus ábrázolásával alázat ébred az emberben minden létező iránt. A költő együtt él az őt körülvevő növényvilággal. A virágok, a természeti jelenségek és a mindennapi élet használati tárgyai mind-mind a teremtés részeként jelenik meg. Így azt is el tudjuk fogadni, hogy létünk és tudásunk önmagunk által határolt. A „hamuszínű februári hó”, az éjszakák „csillagrojttjai”, a „vérszagú rózsák”, a „gyephajnali csönd” olyan képi világot tár elénk, ahol a versben bujkáló Istennel találkozhatunk, s érezhetjük, ez a *valóság* maga az Isten, ez nem az a teremtet világ, ahol élünk, mert az az Isten *valóságánál* alacsonyabb rendű.

sarka törik
a múlt időnek
szomjazom az Istent [...]

a selyemréten,
végignyúlok arccal
a szégyentől lefelé,
s elindulok lassan
a versben hazafelé.

Lajtos Nóra verseiben ismert imaszövegek válnak a versszöveg szerves részeivé; a szent és a profán együttélésének, összefonódásának lehetünk tanúi például *A gadarai* című versben. A Bibliából jól ismerjük ezt a történetet, Jézus többször járt ezen a vidéken, itt gyógyított meg egy démonoktól megszállott embert, majd a démonokat disznókba költöztette, melyek a meredek parton át a tóba zuhantak és megfulladtak. A bibliai történet költői interpretá-

lását valós élményekkel folytatja, hogy a valóság disszonáns tényeinek sokaságát harmonikus egységbe olvassza. Az eset felidézését követően Lajtos Nóra versében könyörgés következik, melyben a gyarló ember szenvedéseitől szeretne megszabadulni, s az érzelmi-hangulati-gondolati dinamizmusban személyes kérelemmel zár, mintegy kiemelve hitének erejét. „Szabadíts meg Uramjézus hitetlenkedő hétköznapijaimtól, / hogy egyszer majd tanítványoddá tehess, ha Te is úgy akarsz... a parton állva leborulok / előtted, s közben látom lábnyomaid, de nem vagyok méltó, hogy / beléjük lépjek, hanem csak egy szóval mondd, s meggyógyul / az én lelkem.”

A valóságmozzanatok és a kifejezőmozzanatok sűrítésével olyan élményenergiák szabadulnak fel ezekben a versekben, melyek érzelmi-esztétikai-gondolati élményeket teremtenek az olvasóban.

Nyilvánvaló, hogy számtalan, a költő életében szerepet játszó szubjektív megtapasztalás alakítja a megjelenő élményfolyamatot, mely sajátos asszociációs kapcsolatot hoz létre a képek, a szavak és a mondatok között, így lépünk Lajtos Nórával együtt a tapasztalati világ talajáról indulva a transzcendencia világába.

Egyéni hajlamok és trauma tapasztalatok arra utalnak, hogy Lajtos Nóra az ember által végigélhető szenvedésnek már nagyon sok stációját megjárta. A *Kórterem* négy szenvedés-stációjában négy orvosi esetleírást olvashatunk a kikerülhetetlen halandóság és kilátástalanság minden keserűségével, mégis mind a négy út Istenhez vezet, mert „Isten bő, irgalmas ingujjában egyszer mindenki hazatalál.”

Így lesz a költészet fájdalmas érintés, melyből majd a végén megeremtődik az öröm, s a halhatatlanság energiamezőjére lépünk. A sors megsemmélyesítésével a világszellem is személyessé, a szeretet fegyverhordozójává válik.

Lajtos Nóra a vallásos odaadás, az eredendő tisztaság édeni állapotok iránti vágyódását varázsolja elénk. Lírájában benső

tájak és tisztások vannak, pipacsmezők és pünkösdi rózsák, s ha követjük a költőt ezen az útvonalon, a mindennapi élet gondjai „madárnyomok lesznek a hóban”, a törött szárnyú madarak újra repülni fognak, s a tisztáson a lábnyomok és a hangok visszanyerik eredeti, nemes jelentésüket.

Amikor Isten a szíveden ül,
nincs benned hatalmas betöltetlen űr.
Szeretéből szaggatott lélek-pogácsák
sülnek ki a forró nyárban, és az égi
madárkák
mind azt csipegetik áldást remélve,
és te is azért fohászkodsz, óembered helyébe
lépjen az újember, a Megváltó személye
hozza el a békédet...

Lajtos Nóra kötete derűt, megnyugvást hoz szívünkbe, hitünket megerősítő élmények birtokába jutunk. És az élmények tudatos interiorizáltságában halljuk majd a tölcsérjázmin énekét, tudjuk, ez a szeretetindának nevezett növény is mindig felfelé kúszik, fel édeni magasságokba, ahol megérint minden lényt az újjászületés öröme. Ha végigolvassuk Lajtos Nóra verseit, érezzük, miközben soha nem rendelkezhetünk objektív bizonyossággal Isten létezéséről, az egyén saját életében igazzá teheti Isten létezését azzal, hogy úgy él, mint aki tudja, Isten valóban létezik, s képes arra, hogy a vele való önzonosságot hangsúlyozza.

Csontos Márta

CSONTOS MÁRTA (1951) tanár, költő, irodalomtörténész. PhD-fokozatát a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktoriskolájában szerezte 2019-ben. Legutóbbi kötetei: „Zászló a szélben”. *Transzcendencia és küldetésstudat Reményik Sándor költészetében* (Hungarovox, 2020), *Carpe diem-kísérletek* (Napkút, 2021).

Női sors a 20. század második felében

Ács Margit: *Élet a Purgatóriumban*

L'Harmattan, 2021

Ács Margit tavaly megjelent, majdnem négyszáz oldalas nagyregényben a purgatórium nem más, mint a 20. század második felének Magyarországá. A Rákosi-korszak évei, az 1956-os forradalom, a Kádár-éra időszaka, a rendszerváltás, majd az azt követő évek egyaránt megjelennek az írónő családregejében, melyben egy női hős életútját követhetjük nyomon, s melyet átszínez az önéletrajziság. Az írónő nyolcvanadik életében megjelent szöveg egy régi álom megszületése, ahogyan azt Nagygyéci Kovács Józseffel folytatott beszélgetésében egyértelműen megfogalmazza: „Az új regény megírására majdnem negyven évig készültem. Úgy is mondhatnám, a nyolcvanas években Nemes Nagy Ágnes »rendelte meg« tőlem, aki fennakadt azon, hogy munkáscsaládból származom, és foglalkoztatta, hogy miért, milyen indíttatásból, milyen kapaszkodók segítségével nőttem ki ebből a környezetből értelmiségi emberré. »Ez a te nagy témád« – mondta. Én is tudtam ezt, de sokáig nem találtam rajta fogást.” („A szövegszerkesztés nem hitvallás függvénye” – Ács Margittal Nagygyéci Kovács József beszélget, *Kortársonline*, 2021. 12. 08.)

Ács Margit Füst Milán- és József Attila-díjas író, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja, lassan öt évtizede publikál, illetve jelen van az irodalmi életben könyv- és lapszerkesztőként is. Már legelső, 1977-ben megjelent elbeszéléskötetében (*Csak víz és levegő*) is a női sorsok érdekelték, női nézőpontból mesélt történeteiben a női lélek állt a középpontban. Az új regényben azonban nemcsak a téma, de a lélektani ábrázolás realizmusa, analitikus részletezése is megmaradt, mint ahogyan a közéleti, politikai témák iránti ér-

deklódés is. Két nagy téma íródik egybe a legújabb kötetben is, melynek főhőse Erdődi Borbála, aki munkáscsaládból indulva első generációs értelmiségivé válik, a művészvilágban találja meg a helyét, s miközben az ország politikai állapotát vizsgálja, vagy bele is keveredik az eseményekbe, sorsának magánéleti vonatkozásai is feltáruulnak. Bár az egyes szám harmadik személyű, mindvégig a főhős nézőpontját érvényesítő narráció klasszikusnak mondható, a szerkezet mégsem emlékeztet a klasszikus, realista szövegépítkezés eljárásaira. A nő története ugyanis apró darabokban, egy-egy esemény, töredék felvillantásában bomlik ki. A kaleidoszkopikusan strukturált szövegben nem ritkák az időbeli ugrások, az előre- és hátrautalások. Az egyes részeket zárójelbe tett címek választják el egymástól, ezek a gyakran mondatszerű sorok nem az adott fejezet témájára utalnak, hanem abból kiragadott szószerkezetek, mondatok, melyek a szimpla témamegjelöléshez képest elbizonytalanítják az olvasót, a szokásosnál jóval tágabb értelmezési keretet hoznak létre.

A történet elején az idős, saját édesanyját ápoló Borbálát láthatjuk, majd ebből a kiinduló képből (melynek központi témája, az anya-lánya kapcsolat a teljes regény egyik középponti tárgya lesz) visszafordulunk, és a már említett, térben és időben nagy ugrásokkal építkező, mégis teljes mértékben követhető, az időrendi sorrend rekonstruálását lehetővé tevő szövegben a kislánykortól az idős korig követhetjük a központi alak élettörténetét. A munkáscsaládból származó elsőszülött lány az apa hiányával indul neki az életnek, meg kell küzdenie anyja szeretetlenségével, a család

kirekesztésével, féltestvéreinek érkezésével, mostohaapjával, majd 1956-ban a gimnáziumból való kizárással is. Később az első szerelem, a házasság, az anyaság, a munka, a válás tipikus élethelyzetei kerülnek előtérbe, és a jó néhány évtizedet átfogó történetben egy nagyon erős nő története és ezen keresztül személyisége áll össze az olvasó előtt. De nemcsak a fő karakter, hanem a családja is fontos téma, a nagyszülők generációjáig, az oldalági rokonokat is beleértve egy viszonylag nagy kiterjedésű családi tabló is épül a kötetben, mely egyben társadalmi arcképcsarnok is. Az *Élet a Purgatóriumban* így nemcsak egy élettörténetet bemutató fejlődésregény, hanem több generáción átívelő családregeény is egyben. Ráadásul a személyes sorsok a 20. század második felének történelmébe fognak, így a történelem, a politika is mélyen nyomot hagy a szövegen. A regény kimondatlan ars poeticája szerint az egyéni sors soha nem függetleníthető a környezettől, a családtól, de a lakóhelyen, a saját házában történő eseményektől sem. A történelem beszívárog mindenbe, a politikai döntések nemcsak elvont események, hanem nagyon is fontos hatást gyakorolnak az egyes emberek életére. A magánélet és a közélet ebben az értelmezésben nem különül el olyan élesen, mint ahogy azt feltételezhetnénk, a közéleti ember mögött minden esetben a magánéleti személyisége áll, a politika történések pedig képesek óriási hatást gyakorolni a szubjektum lelkére, érzelmeire is, így a szereplők, akár mennyire is szeretnék, nem tudják elkerülni a „fejük felett átdübörgő történelmet”.

Jó példa erre (és egyben a regény egyik központi motívuma), hogy a főhős az 1956-os forradalom kapcsán nagyon nehéz helyzetbe kerül, és ennek lelki következményeit egész későbbi életében viseli. Boriska, aki nagyon szorgos, talán túlságosan is jó kislány, a gimnáziumban szórólapok osztogatása miatt az ÁVH karmai közé keveredik, s noha végül nem ítélik el, folyamatos vegzálásoknak, kihallgatásoknak van kitéve, és a félelem, a kiszolgáltat-

tottság érzése olyan alapélményévé válik, mely később már kiradírozhatatlan. Ha a traumatikus történelmi „élmény” önmagában nem lenne elég, kommunista családjá megvetésével is számolnia kell. A történelem alulnézetből, a hétköznapi ember szemszögéből történő ábrázolása nem egyedülálló a magyar irodalomban, bár egészen más prózatechnikával, de Rakovszky Zsuzsa nagyregényeiben vagy – és ez az irodalmi párhuzam talán még erősebb – Szabó Magda szövegeiben is találkozhatunk vele, mindkét esetben első sorban a nők perspektívájából.

Az *Élet a purgatóriumban* hétköznapi és történelem, egyén és család kölcsönhatásainak, összefonódásának részletező alapos rajza, mely egy határozott, erős női karakter megteremtésével és fókuszba állításával születik meg. Ács Margit regényének egyik erőssége az elmúlt nagyjából hetven év magyar történelmének árnyalt, rétegzett, az ellentmondásokra is hatalmas hangsúlyt helyező bemutatása: az emigráció, a munkásörtség, az öngyilkosságba vagy alkoholizmusba menekülés, a besúgóhálózat működése, a politikai priusz, a kitelepítések, a munkáscsalád és az első generációs értelmiségi viszonya (Boriska jelmeztervező lesz), a hatvanas-hetvenes évek rendszerének áldozatai és haszonélvezői mind meglevenednek a lapokon. A konklúzió persze az, hogy mindegy melyik oldalon áll és milyen meggyőződést képvisel az egyén, többnyire nem más, mint a „történelem baleskeje”. A történelmi szál mellett a lélektani dimenzió talán még érdekesebb. A főhős és családtagjainak hosszas, részletező bemutatása, a Boriskában áradó gondolatok, érzelmek analízise teszi ki a regény egy másik rétegét. Az érzelmi kötelékek árnyalatai, ambivalenciái sokféle viszonyban jelennek meg és szinte tapinthatóvá, átélhetővé válnak. A legérdekesebb és legellentmondásosabb talán a főhős és édesanyjának kapcsolata: az ő kapcsolatukat vizsgálva felmerül a kérdés, lehetséges-e, hogy valaki nem szereti a gyermekét. Lehetséges, hogy egy anya nem képes elfogadni a tőle

nagyban különböző lányát? Előfordulhat, hogy a szeretetet a lány nem képes befogadni? Boriska alapélménye a családból való kirekesztettség, a család nőtagjaitól való radikális különbözés. Nagynénje egy alkalommal meg is fogalmazza, hogy őt „más bordában szótták”, mint a család más nőtagjait. Nemcsak a forradalom eseményei, a politikai álláspont különbsége az, ami eltaszítja a lányt a családjától, ez az elidegenedés, a családon belüli periférikus helyzet jóval korábbra vezet vissza, és az anya alapvető elutasításából ered. Ennek az elutasításnak az okait lehet kutatni, de véglegesen megérteni nem lehet, már csak azért sem, mert egy anya soha nem mondhatja ki, hogy elutasítja az egyik gyermekét. Ez egy olyan tabu, melyről legfeljebb hallgatni lehet. Az elhallgatásból azonban nem lehet kiindulni, a soha ki nem mondott dolgokat nem lehet megbeszélni, legfeljebb a találgatás marad. Kívülállását a főszereplő aztán mindenható magával viszi, egész életében, minden közegben személyiségének meghatározója marad. Az egyetemi évek alatt, a munkahelyén, de még szerelmi kapcsolataiban is ott bujkál valamiféle idegenség és az ezzel együtt járó bizalmatlanság. Pilinszky költészete éppen azért revelatív élmény a lánynak, mert az ő soraival végre meg tudja fogalmazni saját közérzetének esszenciáját: „Kimeredek a földből. Boriska a következő hónapokban állandóan ezt hallotta visszhangzani a bensőjében. Mélyen felkavarta, hogy vannak szavak arra az állapotra, melybe évekkel ezelőtt bezárult. [...] Úgy érezte, mindent megtudott, amit csak lehetséges. Meg van nevezve a magánya, az otthontalansága, a gyökeretelensége. A hideglelős idegenség az életben.” A főhős nagyon szeretné megérteni környezetét és önmagát, ezért folyton folyvást elemez, de vannak helyzetek, amikor csak a költészet sűrített kifejezőmódja segíthet. Ennek ellenére a folyamatos ana-

lízis nagyon érdekes, a mozgatórugók, a motivációk, a félelmek, a szorongások feltárása a szöveg egyik legérdekesebb és leginkább lenyűgöző rétege. Fontos összetevő, hogy a lélekelemzések egy nő szemszögéből és legtöbbször saját magára irányulóan történnek. Tipikus női élethelyzetekbe nyerhet betekintést az olvasó, az első iskolai szerelemtől a nőiség és a szexualitás kibontakozásán át az anyaság vagy az öregedés, a vonzerő elvesztésének megtapasztalásáig, az abortusz testi-lelki gyötrelmeitől a válás, a megcsalás és a megcsalás helyzetéig. Örömteli élmények és tragédiák, nehéz napok és felhőtlen öröm, szeretet és szeretetlenség, hűség és hűtlenség kézen fogva, bűn és bocsánat, fent és lent. Vagy valahol a kettő között? Mint a purgatórium? A főhős még gyermekkorában gondolkodik a purgatórium mibenlétéről: „Jól el tudja képzelni a mennyországot és a poklot, de a purgatóriummal nem tud mit kezdeni. Az ember vagy jó és ártatlan, vagy rossz és bűnös.” A gyermeki szélsőségek, a fekete-fehér erkölcsi kategóriák aztán szépen lassan eltűnnek, Boriska ráébred, hogy nincs jó és rossz, mindenki hibázik, mindenki bűnös, de mindenki megérdemli a megbocsátást, a megtisztulás lehetőségét, ezért van szükség a purgatóriumra. A bocsánatot megérdemli az anyja is, és megérdemli ő maga is. Bár fiai születnek, és talán ezért nem adja tovább az anyai mintát, Boriska jó anya lesz, és lehet, hogy éppen ez teszi lehetővé, hogy élete végén megértse saját anyját, vagy legalábbis elfogadja és tudomásul vegye kapcsolatuk terheit.

S hogy minék a regénye Ács Margit 2021-es munkája? A történelemé, a politikáé, a társadalomé és a lélektané, de elsősorban mégis a szereteté. Azé a szereteté, mely egyáltalán nem magától értetődő, és nem biztos, hogy „meleg és édes”, előfordul – ahogy a szöveg záró sorában el is hangzik –, hogy „égetően hideg és keserű”.

Kolozsi Orsolya

KOLOZSI ORSOLYA (1980) tanár, kritikus, az MMA Művészeti Ösztöndíjprogram ösztöndíjasa. Legutóbbi kötete: *Olvasónézet* (válogatott kritikák, 2021).

A világtengely görbülete

Tornai Szabolcs: *Szófia*

Gondolat Kiadó, 2022

Tornai Szabolcs *Szófia* című könyve tudatregény. Kiderül belőle, hogy ez nem csupán azt jelenti, hogy a mű gondolati regény. *Tudatregény*, a megvilágosodásra sóvárgó személyiség korlátain és káprázatain fölülelemelkedő *én* regénye egy szerelem vagy *a* szerelem révén. A könyv szerelemregénynek is nevezhető. A főhős Szófia szerelme és bölcsessége jóvoltából jut el spirituális lényének fölülmúlhatatlan magasságába és mélységébe, az „opál kapun” túlra, amelyen csak a külső és belső zajoktól megtisztult lelkiség és a tiszta szexualitás vezetheti át az emberi párt. Szófia = bölcsesség, őstudás. Ennek segítségével világosodik meg az egyes szám első személyben beszélő férfi hős.

A legfőbb létkérdéseket állította művének középpontjába: melyek az emberi létezés alapkérdései, miben áll és egyáltalán fennáll-e a tudatunktól független lét, mi az én és mi a rajta kívül álló világ, egyáltalán van-e a megismerésnek alanya és tárgya; a kérdező ember mennyire képes és mennyire következetesen tudja értelmezni és meghaladni a kettősség törvényét. Mit tud kezdeni a külső és a belső világ, valóság és látszat, tények és káprázatok Janus-arcú, veritas duplexnek (kettős igazságnak) tetsző, valójában a léten túli pozícióba helyezett, minden állítást semlegesítő, létezését és semmit egyaránt tagadó mivoltával. Az író erősen kielezi az egymásnak ellentmondó filozófiai tételeket; legfőltűnőbb szellemi magatartása az oppozíció és az elterjedt nézetekben legtöbbször benne rejlő abszurditás leleplezése. A dialektika hívei Hérakleitosz óta úgy fogalmaztak, hogy minden állítás csak az ellenkezőjével együtt igaz. Tévedtek,

mert az ellentétek harcában vélték megtalálni a lét egyik alaptörvényét. Ezzel azonban a pusztítás, az erőszak dogmáját hintették el, és mindenféle harmóniát lehetetlenné tettek.

Tornai Szabolcs alapkérdése a „mi az emberi lét értelme”, és hogyan lehet birtokába jutni a végső igazságnak. A tévelygő, narcisztikus európai ember totális választ vár, tudva, hogy ez lehetetlen, ha becsületesen végigvisszük állításaink ellenpróbáit, belátva közben, hogy ez az eljárás a végtelenségig nem folytatható, és le sem zárható.

A szerző filozófiai ars poétikáját számomra legrokonszenvesebben Szófia fogalmazza meg a 27. oldalon és akörül: csak nekünk, embereknek van értelmünk, amellyel felfoghatjuk a lét értelmét vagy értelmetlenségét. „Öntudatunk csak nekünk van, s ennél nagyobb kincs elképzelhetetlen.” Ám ez még nem a lét értelme. Az ugyanis, hogy öntudatunk van, még nem boldogít. Ami boldoggá teheti lényünket, nem a tudatban, hanem a szívben honol: az erotikus élményben, a testi-lelki szerelem beteljesedésében. Ezt viszont nem a szerző vonja be kettőjük tudatába, pontosabban szemléletébe, hanem Szófia, ezúttal nem mint a szerelem filozófusa, hanem szívből éneklő költőként. Látomásokban, révült asszociációkban, szerelmes átlényegülésekben, „transzcendenciában” az *én* és a *te* közös, orgazmusban feloldódó határán.

Mindez számtalanszor megkérdőjeleződik a létezés fogalmát vizsgáló, boncoló, elemző, ezen eljárásoknak a létezését úgy állító, hogy mindjárt el is vető filozófiai részekben. Mindenütt, ahol a szerző

a létparadoxonba ütközik, ahogy az édes-apa, Tornai József, a filozofikus költő fogalmazott számos írásában és előszóban. A létparadoxon kifejezést Tornai Szabolcs ritkán használja (inkább kettősséget mond), de rengeteg formában megjeleníti, és mint fő problémáját kezeli. Munkamódszerként bocsátja előre könyve 47. oldalán: „bármit gondolok, annak van egy metaverziója [...]. De »a fix pont a tudat«”. Ez utóbbit Szófia mondja, és mint a fontosabb idézett kijelentését is ő, a bölcsesség, az animális-spirituális testi-lelki társ idealizált hordozója jelenti ki. Nem érvelve, folyvást mérlegelve, filozófia- és irodalomtörténeti nagyságok tételeit citálva vagy cáfolva, hanem azért, hogy a skrupulózus férfit bátorítsa, s az élettől idegen elméleti gubancaitól megszabadítsa. A filozófus-szerzőt nem akarom különválasztani a könyv költő-szerzőjétől. Nem tehetem, mert az írói-költői forma legnagyobb bravúrja az elméleti és a félig álom, félig képzelet, illetve félig elmélet, félig cáfolat szerkezeti elemek közötti átmenetek zökkenőmentessége, úgy valahogy, ahogy egy kigyó sziklik át az egyik akvárium üvegfala fölött a másik akváriumba, a legparányibb horzsolás nélkül. A férfi- és a női elementum így is egymás kiegészítésére törekszik. A női fél mintha természeti sugallatot követne, egyértelműen szólal meg, míg a férfi kétségek között hánódik.

A férfit sajátos határhelyzetbe sodorták a lét értelméről és értékéről fölmerült kétségei. Megválaszolhatatlan kérdések gyöttrik, s ezek feloldására törekszik. Minden lehetséges meggyőződés ellenkezője is igaznak tetszik, de ez sem fogadható el kételkedés nélkül. A látszatvilágban két fő segítőtje van a könyv főhősének. Nem a gondolkodástörténet valamely gondosan kiválasztott, kedvenc lángelméje, nem Buddha, nem Jézus, nem Gorgiasz, nem Platon, nem Nágárdzsuna vagy más. Hanem a szerző apja, Tornai József, aki a világra és még inkább önmagára – az önismeretre – és az agy igaza mellett a szív igazára,

a szeretetre is rávezette, megtanította őt. A másik, aki a gondolati összeroppanás szakadékszélén számos esetben visszarántja őt, mint Zichy Mihály rajzán Éva Ádámot: Szófia, a bölcsesség, a női szépség és a szó mindkét értelmében *érzéki* megismerés, a nagybetűs Létbe avatás megtestesítője. Annyiban újszerű női jelenség, hogy nem csupán szép és egy teljesebb értékű másik világ beavatója, hanem a gondolkodásban is teljesen egyenlő partnere a férfi félnek. Elvileg több tehát, mint a legnagyobb irodalmi példák nőalakjai, a meghatón gyermeki Grethen a *Faust I*-ben, vagy Éva *Az ember tragédiájában*. A „női elementum”, ahogy némely gondolkodók emlegetik az „örök nőiség” ideáját, e két műben alig terjednek ki a bölcsességre, legfeljebb arra az erkölcsi szépségre és tisztaságra, amelyet Margit képvisel a *Faust*-ban, míg Madách Évája hajlamos leszállni Fráter Erzsi vélt vagy valódi szintjére. Mégis az „örök nőiség” az, ami Tornainál éppúgy felülmúlhatatlan, mint Goethénél a *Faust II* záró soraiban.

Az író az emberi élet lényegét és értelmét kutatva nem szívesen használja a boldogság szót, de mint esztétikai hatásra törekvő, filozofikus író azokból a tapasztalataiból, tanulmányaiból és lírai látomásaiból vonja le következtetéseit, amelyeket élete során szerzett, s amelyeket az élet értelmét kereső emberként ebben a művében mint a hivatkozott művészi alkotások befogadója és/vagy művelője megélt. Mint Vörösmarty drámahőse, Csongor, képzeletben és elméletben „sok földet bejárva” jutott vissza a kiinduló pontra, az aranykorra utaló aranyalmafa helyére, ahol az ősi/gyermeki teljességet elveszítette, de hiábavaló vágyakozásának kárpótlásául megszerezte a szerelem bizonyosságát. Ez bizony figyelemreméltóan tanulságos mese a boldogságról.

A könyv a mai, nyugati civilizációs kezekben élő ember iszonyúan fölszaporodott gondjait a szerelem eszményi állapotához méri, és a szerző minden bölcsességet

könnyűnek talál a *Csongor és Tünde* „ébre” csak ő van, az egy szerelem” tökéletessége mellett. Ebben az állapotban a tévelygő, önnön gyarlóságainak és a világ elveszejtő csapdáinak kitett emberfia megtalálja nyugalmát. Csak találgathatjuk aggódva, hogy mi lesz vele, hogy a boldogság megelése utáni napon mennyi csapda vár rá feladatok, belső késztetések és vágyalmok nélkül. Mi lesz vele és párjával, Tündével, akarom mondani, Szófiával. Mert ami a *Csongor és Tünde*-ben Tünde, az a Tornai-regényben Szófia. Egy el nem hanyagolható különbséggel. Az, hogy Szófia görög eredetű neve bölcsességet jelent, s ez több, mint a ’tündéri’. Hozzásegíti az író ahhoz, hogy jelképesen egyenlőséget biztosítson az emberi pár nőnemű felének az emberi pár hímnemű felével. Szófia képes arra is, hogy a szerelem rózsaágyában átsegítse gondjain, és gondolatain a fejtöréstől szédülő, végsőkéig kimerült és az igaz út hiábavaló keresése közben kiábrándult férfit. Szófia igazi partnere lett a filozófusnak, nemcsak abban az ősidőktől megszokott értelemben, hogy a szerelem az az eszményi állapot, amelyben minden más elnémul, s csak ő van, az egy szerelem, hanem filozófiai szempontból is teljesértékű társ lesz.

Szófia közel áll ahhoz, hogy hús-vér megjelenítésével együtt allegorikus alaknak tekintsük. Bohóclányként nagyon is reálisan játssza el a létszínpadon az emberi lét paradoxonait, de eszményi tökéletessége határos a lehetetlennel. Csakis az írói képzelet teremtménye lehet. Istennő lehetne, akinek nincs köze az idő múláshoz, de annál több a köze ahhoz a teljességhez, amelynek érzetében a férfit részesíti. Mindig más élethelyzetben, nem könnyen azonosítható történelmi korban, de mindig vonzó, fiatalon, szabadon és szívderítőn jelenik meg a műben. Álomalak, akit a testiekben–lelkiekben–szellemiekben idealista módon igényes férfi álmodott meg magának. Szófia modern nő éppúgy lehet, mint egy hátsó gondolatok nélküli, őszintén odaadó Seherezáde. Átváltozásait

nem indokolja egyéb, mint a róla való álmódosítás és vágyakozás, a teljesség kielégíthetetlen igénye. Alakjának, lényének éterisége nem magyarázható meg, örök misztérium marad. Nem is húzza le semmi a gyarló köznapok szintjére. Jonathan Swift azt mondaná róla: ez a nő nem kakál. Alakja, a mű belső arányait illetően, némileg részletesebb jellemzést érdemelne: az anyaság-motívumhoz is köze lehetne.

Említettem, hogy a regényírónak van egy másik, Szófiával fölérőn meghatározó hőse: Fialat Sas. Fialat Sas nem más, mint a szerző hatalmas költői életművel fölvetett és kitüntetetten a fia iránti szeretettel teli édesapja, indián nevén. Szófia allegorikus alakja mellett ő a személyessé transzcendentált szeretet és bölcsesség goethei értelemben vett, konkrét-szimbolikus megjelenése. 2020 elején bekövetkezett halála és a gyászév után is a látszatvilág minden gyarlóságától megszabadult eszmei támasz. Az apa az írói „én” elidegeníthetetlen részévé vált. Nélküle nem érzékelnénk a főhős szempontjából, hogy az emberi társadalomhoz tartozik, mely nélkül nemcsak biológiai, de társadalmi lényként sem létezhetne.

Az antropológiai, lélektani és filozófiai értelemben vett s persze biológiai szempontokat is feltételező *én* a regény egyik gyakran említett alakjának, a görög monda Narkisszoszának jellemzésével hordozza magában a Hamvas Béla emlegette „nyugati ember” alaptípusát. A róla szóló passzusokban éreztem legjobban, hogy a *Szófia* létkritikai alkotás. Az emberiség narcisztikus része én-betegségben szenved. Retteg, szorong, reménykedik, türelmetlenkedik és széplelkűsködik még a művészetében is. Vele szembe helyezhető a keleti embertípus, Buddha, Lao-ce, Kung Fu Cse (Konfuciusz), Nágárdzsuna és Gandhi népe, legalábbis a sokaságnak a kiválasztottak követésére alkalmas része. Eszembe jut Weöres Sándor költészete, amely ugyan csak ezen a megkülönböztetésen alapul. Már a női emberi méltóság magas szintű tisztelésében fölismerem véltem a hasonló-

ságot Weöres és Tornai Szabolcs észjárása között.

A regény a filozófiai értelemben vett *én*-nel mint az emberi lény legfőbb útvesztőjével számol le, és nem irgalmaz a filozófia- és vallástörténet legfényesebben ragyogó neveinek sem. Korántsem kikezdetetlenek, még az írónak legkedvesebbek sem. Az emberiségméréteken elterjedt nárcizmus, ez a lelki-szellemi gyarlóság nem patológikus, hanem „normális” állapota Szophoklész minden más lénynél irtózatossabb teremtményének, a nyugati embernek. Az én fölszívódik a gondolkodói alany és tárgy közötti kettősségben. Viszonyuk egymás ellentéteiként is diffúzív természetű, mint a sejtfalak. A határ csak látszat, noha nélküle nem működne az élő szervezet. Hogy a jelképes sejtmembrán melyik irányból veszi fel, és melyik irányba továbbítja (diffundálja) az oldatot, immár megállapíthatatlan.

A bölcsélet elvonatkoztat, a művészi alkotás a természethez hasonlóan konkretizál, s a költészet és más művészetek a kezdet óta a filozófiából és a Füst Milán-i natúrából táplálkoznak. A szép: igaz, és az igaz: szép – ezt az eredetében platóni megállapítást (a kalokagathia elvét) vehette alapul Tornai Szabolcs, külön eltökélés nélkül is, miközben munkamódszerét meghatározta, és elképesztő következetességgel, maradéktalanul végigvitte építményén. Gondoskodott arról, hogy mondatainak gondolatrítmusa, lejtése, fogalmainak érzékletessége, képi megjelenítő ereje megfeleljen a prózaköltészet, az érzéki megjelenítés meg a fogalmi elvonatkoztatás együtemű kívánalmainak. A „téma”, a lét-tudat-regény kidolgozása ne csak a befogadó értelméhez, vagyis az észhez, hanem az érzelmekhez, vagyis a szívhez is szóljon. Módszere az érvelő megvilágítás és az érzékelő szemlélet eszközét egyaránt munkába fogja, s termékeny kettősséggel hat az olvasóra. A filozófiát csak kívülálló amatőrként, kíváncsi műélvezőként ismerő befogadó érdeklődése szinte sehol nem lankad a műben

foglaltak elsajátítására törekedve. Pedig a szerző filozófiai szempontból is súlyos kérdéseket tesz föl s merít ki ellenpróbáival, lehetséges válaszait vizsgálva, ellentétjeik tükörhelyzetébe állítva.

A regény kezdete és vége összeér: farkába harapó kígyóként a szemléletnek szól a szerkezet. A teremtés egyik alapelve a szükségszerű erőszak – példázza a mű elején és végén az apró, ragadozó természetű akváriumi halak. A „struggle for life”, a létharc és erőszak darwini elve nem inog meg a magányos társadalmi lény, az álmainak élő hős „csönd és béke”-óhajától.

A szerzői én, a műben megnyilatkozó, elbeszélő, érvelő, önmagát is cáfoló alany, ez a önmagát keleti módon személytelenítő személyiség, a filozófiatörténet két fő áramlatát különbözteti meg. Az egyik fő áramlat az én és a világ megkülönböztetéséből indul ki, és azt állítja, hogy az én az alany, amelyben mintegy tükröződik a tárgy, bár – ahogy ennek az áramlatnak az atyja, Platón állítja barlangmetaforájában – a tárgy képe inkább elmosódott árnyék, mint pontos tükörkép, inkább a dolgok fényhiánytól kirajzolódó látszata, mint azonosítható mása. A másik fő áramlat az alany és a tárgy – más szóval az én és a világ – tagadásán alapul. Az *én* merő káprázat, a tárgy is merő káprázat, és a semmi a semmivel nem vethető össze. Ennek a filozófiai irányzatnak az atyja Gorgiász, a brahmanizmus, Buddha és az őt folytató Nágárdzsuna. Hogy a Gorgiász–Buddha áramlat áll közelebb az ifjabb Tornaihoz, az aligha kétséges. E választás azonban nem jelenti azt, hogy fölül ne bírálná választottjait. Ők sem tudtak megnyugtató, végleges feleletet adni a lét alapkérdéseire, ők is a káprázatvilághoz tartoznak. Weöres Sándor mondhatná róluk, az ő tanításuk is „a nincs-világot sokszorozza”.

A regény keretjátéka, a *struggle for life* motívumot előtérbe helyező akváriumi jelenet, a ragadozóhalak döbbenetes vérfürdője a szelid, növényevő aranyhalak között afféle intelem arról, hogy világunkat a vak természet erkölcs nélküli, meg-

másíthatatlan törvényei irányítják. Nem mondja ki, hogy hiába vannak az emberi ségnek gyönyörű, fölemelő alkotásai, pillanatok alatt ledönthetők a sosem szűnő létharc résztvevői által, s a teremtés legszebb virágai a sárba hullnak. Vigaszul itt egy mű, amely mégis a virágok mellé állt, s őrzi szépséges illatukat.

A *Faust II* évtizedek óta leggyakrabban használt műfordítását Kálnoky László készítette 1953-ban. A dráma utolsó sorait a nyolcvanas években némileg módosította, és ezt a változatot tekintette véglegesnek:

CHORUS MYSTICUS

Csak földi példakép
minden mulandó;
itt lesz a csonka ép
s megbámulandó;
mit nincs szó mondani,
itt végebe ment;
az Örök Asszonyi
vonz odafent.

Vagyis Kálnoky nem Nőit, hanem Asszonyit mond. Tornai József, emlékezetem szerint, nem a Kálnoky-fordításból indult ki, hanem valamelyik újabbról (esetleg a Kálnokyénál csak hónapokkal később megjelent, Csorba Győző-féle változatból), de ennek azért nincs jelentősége, mert

a dráma német eredetijét használta. Mindenesetre élete egyik fő olvasmányának tartotta a *Faust II*-t, és az imént idézett sorokból ő is készített egy műfordítást, így:

Minden múló, a lét
csupán hasonlat;
ami csak töredék,
itt egybeforrrhat,
Mit szó nem írt le még,
itt él az is;
az Örök Nőiség
az égbe visz.

Az „Asszonyi” és a „Női” különbsége azért fontos, mert Goethe nem az Asszonyit, hanem a Nőit, a Nőiest ünnepelte a színen hallható harangzúgás közepette. Az Asszonyi is emberi alapérték, de a Női egyrészt tágabb fogalom (minden asszony nő, de nem minden nő asszony), másrészt míg az Asszonyi a görög mitológiában Héra, a családi tűzhely őrzője s az anyaság és a gyerekáldás istennője, addig a lányosabb Afrodité kiemelten a férfiakat vonzó szépség, az örök fiatalság és szabadság allegorikus megtestesülése. Tornai Szabolcs Szófiája inkább egy Pallasz Athénébe oltott, hangsúlyozottan bölcs változatú Afrodité nőiségére utal, mint egy hérai asszony típusára.

Alföldy Jenő

ALFÖLDY JENŐ (1939) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *A leírástól a látomásig. Szemlézés négy nemzedék költőiről* (Orpheusz Kiadó, 2018).

Erdély és a művészet ígézetében

Aniszi Kálmán: *A művészet világa. A lélek oázisa. Ihlet és látvány. Alkotás és befogadás*

Kalota Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó, Budapest, 2022

Egy ország, egy korszak szellemi, művészeti életének teljesítményei természetesen ténykérdések. De hogy ezekről a teljesítményekről a nagyközönség, az érdeklődők és egy-egy szorosabban veendő szakmai közeg is értesüljön, abban kitüntetett szerepe van a ma már csak médiának, kommunikácónak nevezett újságírásnak, szaksajtónak. Az írott és nyomtatott sajtónak noha összességében – a digitális robbanás óta – csökken a tudat- és társadalomformáló ereje, azonban szerepe ma sem elhanyagolható, mellőzhető, nem is beszélve az elmúlt évtizedekről, amikor sokrétű feladatai felfokozottabbak voltak. Ebben a sajtóközegben és annak összetett és bonyolult hálózatában válhatott számunkra ismertté Aniszi Kálmán erdélyiként, pontosabban „származásilag” partiumiként (Magyarkakucson született, s nagyváradiként határozza meg magát iskolái, ifjúkora okán), aki – ahogy ő maga fogalmaz – 1990-ban *visszahonosodott* Magyarországra, s azóta közöttünk élve, dolgozva vált aktív sajtószerzővé. Írásos életművének ezáltal egy kronológiai alappontot ad a pályafutása első évtizedeit jelentő, jellemzően kolozsvári munkássága, melynek egy fontos részében kiemelt szerepe van a művészeti felsőoktatásban játszott oktatói szerepének, majd ezt követi az immár – hosszú évek óta – a magyar fővároshoz kötődő tevékenysége. Míg írásait szülőföldjén a múlt század hetvenes éveitől a legjelentősebb erdélyi kulturális lapokban publikálta (*Utunk*, *Korunk*, *Művelődés*, *A Hét*), az elmúlt három évtizedben a magyar nyelvű kulturális sajtó széles spektrumában találkozhattunk írásaival, jellemzően a *Kapuban*, a *Magyar Naplóban*,

a *Confessióban*, a *Hittelben*. Első önálló kötetét ugyan még szülőföldjén, a Kriterion adta ki 1978-ban *A filozófia műhelyében* címmel, de ezt követően – hosszabb szünet után – már csak visszahonosodását követően jelentek meg kötetei itthon, eddig mintegy húsz kiadvány, amely jelzi folyamatos aktivitását, alkotókedvét. Könyveiből következtethetően érdeklődése sokrétű és tágas. Csak példaként – és csak a legutóbbi évekből – említjük az esszéket, kritikákat, interjúkat tartalmazó *Rólunk, értünk. A mulandó is a mienk* című kötetét (Felsőmagyarország Kiadó, 2020), amely meghatározóan az erdélyi kultúra és művészet jeles személyiségeivel foglalkozik, de igazi kuriózum az *Árral szemben* című kötete, melynek alcíme pontosan behatárolja annak tartalmi jellemzőjét is: *A felvilágosodás kori erdélyi magyar értelmiség ethosza*. E könyvből előttünk áll a szerző igen mély történelmi ismereteinek összetettsége (magánkiadás, 2020), amelynek historikus értéke személyes sorsában is jelentős, hiszen 1982-ben, nem kis akadályokat legyőzve, e témával szerzett egyetemi doktori címet filozófiából.

Mivel Aniszi Kálmán érdeklődése, iskolázottsága, oktatói tapasztalatai meghatározóan filozófiára alapítottak, ezért írásainak egy jelentős része természetszerűleg utal is e szellemi vonzalmaira. Ő maga úgy fogalmaz, hogy főleg etikai, esztétikai, eszmetörténeti és kisebbségi kérdésekkel foglalkozik, ám – legutóbbi kötete kapcsán ezt nyugodtan állíthatjuk – érdeklődési köre tágabb, érintkezik művészetfilozófiával, művészetelmélettel, témái közé vonva releváns művészettörténeti problémákat. Amelynek kapcsán most

minderről szót ejthetünk, az legújabb kötetete, melynek már címe (címei, alcímei!) sokatmondóak. *A művészet világa; A lélek oázisa; Ihlet és látvány; Alkotás és befogadás.* A címek és alcímek azonnal jelzik, hogy e kötet középpontjában a művészet áll, s a részletes tartalomjegyzékből, majd az olvasást követően kitudódik, hogy először teoretikus kérdésekkel foglalkozik, dilemmáit osztja meg velünk, keresi a művészet mai mibenlétét, hivatását, felvázolja jövőjének lehetőségeit, majd a könyv terjedelmesebb, második részében két, illetve három művészeti ág kerül figyelme fókuszába, a képzőművészet, az iparművészet és a zeneművészet, s ezeken keresztül meghatározóan *kortársai* munkásságáról szól, velük teremt szoros személyes kapcsolatot. Önmagában ez a körülmény felkelti a kortárs, illetve 20. századi, erdélyi vagy Erdélyhez kötődő művészek iránt affinitást érző érdeklődő olvasó figyelmét. A könyvet kézbe véve hamar megtudjuk, hogy ez egy válogatás a szerző korábbi köteteiből, illetve jellemzően már másutt, korábban megjelent írásaiból. Mivel szerkesztő nincs feltüntetve, csak szöveg-gondozó, így minden bizonnyal a szerző maga válogatott írásaiból. Az eredeti közlési időpontokból kideríthetően hatalmas anyagból kellett (lehetett) szemezgetnie, hiszen a recensens megfigyelése alapján a legkorábbi írás 1971-ből, a legfrissebb – éppen a lap hasábjain közzétéve – 2022-ben keletkezett, illetve jelent meg. Ez a körülmény azért érdekes, mert az olvasó megfigyelheti, hogy a több mint fél évszázadnyi időtávon belül a szerző stílusa, nyelvi formálása nem sokat változott. Aniszi Kálmán stílusa pontos, nem túlfűtött, de nem is racionális, a tény- és tárgyyszerűség jellemzi, az egzaktuság, ám mindez ugyanakkor sugározza szülőföldje ízességét. Régebbi írásai is szellemükben frissnek tűnnek, legfeljebb furcsa olvasnunk például egy 1986-ból újra közölt interjúban az egyik nyilatkozónál a Leninre vagy egy másiknál a marxizmusra utalást, ami természetesen nem feltétlenül bűn, csak

inkább jelzi, hogy milyen radikálisan alakult át 1990-et követően a név- és fogalmi hivatkozás... A válogatás egyben azt is mutatja, hogy ma, s immár a szerző 80. születésnapján túl, *ő maga* mit tart méltónak újraközlésre, s ezáltal sajátos önarcképet is elénk tár. Az önarckép azért jó kifejezés, mert kétségtelenül a kötet meghatározóan képzőművészettel, képzőművészekkel foglalkozik, noha – ez is határozottan érzékelhető elsősorban elméleti írásaiban – rengeteg más művészeti területről is hoz példát, s ezek sorából is kiemelhető az irodalom. Jeles ambícióról tanúskodik a hat fejezetből álló mű első részének címe: *Titkok nyomába szegődvé.* A titkok természetesen a művészet titkai, melyek felfejtése – mint az imént jeleztük – egyben kérdések, töprengések megfogalmazása is. A kérdések ismertek, de eredeti módon felvetettek, például a szép és a rút, az értelem és érzelem, a természeti szép és a művészeti szép, a szépség és igazság és leginkább: a nem szabadság és szabadság problémáiban. Aniszi Kálmán mély filozófiai alapozottsággal keresi a feleleteket, miközben művészet ideálja tradícióra alapító, klasszikusnak nevezhető nézetrendszerként válik számunkra érthetővé. Írásai közé e fejezetbe helyezte be – kicsit kakukktójásként – azt az interjút, illetve beszélgetésének szövegét, amelyet eredetileg 1986-ban készített a *Korunk* felkérésére, ám akkor nem jelenhetett meg csak egy jóval későbbi kötetében. Alanyai az akkori kulturális élet nagyágyúí, Ady József grafikusművész, Árkossy István grafikusművész, Bajor Andor író, Miklóssy Gábor festőművész, Sipos László festőművész és Szócs István író. Több mint három évtized eltelte után a beszélgetés ma is aktuális kérdésekről szól, noha ma már inkább történeti értéke a fontos.

Ezt követi az interjúk című fejezet, amely talán legerősebb része a könyvnek. Interjúalanyai kiváló személyiségek. Aniszi Kálmán könyvszerkesztési koncepcióját az jellemzi, hogy egy-egy beszélgetőtársa nem is egyszer bukkan fel köny-

vében. Ehelyütt ismét jó találkozunk Miklóssy Gáborral készített beszélgetésével (aki az erdélyi 20. századi festészet és művészetpedagógia kiemelkedő személyisége), s igen értékesek a Banner Zoltán-, Árkossy István-, Kovács András- (művészettörténész), Hajdú László- (műgyűjtő) interjúk. A Banner és Árkossy írások később még nagy hangsúlyt kapnak a könyvben. Néha azt érezzük, hogy egy-egy beszélgetés végén nagyon hiányzik a tervek, elképzelések folytatódásáról szóló hír. Ez leginkább a Mikó Diána szobrászművésszel készített beszélgetés nyomán hagy úrt az olvasóban. E rész – és az egész könyv – egyik legértékesebb írása az Újvárossy László képzőművésszel készített beszélgetése. Egy lefegyverzően innovatív művészi pálya képe tárulkozik fel az olvasó előtt. Az interjú hangnemét jótékonyan alakítja, hogy Újvárossynak valamikor évtizedekkel ezelőtt Aniszi Kálmán tanára is volt a kolozsvári Képzőművészeti Főiskolán, s most az újra találkozás inspiráló öröme ehelyütt jótékony hatású (lásd *Hitel*, 2022. 1. szám is!). A szerző írásban rögzített dialógusainak egyik legfőbb jellemzője, hogy Aniszi nem interjúkat készít (legalábbis tartalmilag), hanem felkészült beszélgetőtárs, s ebből jön létre az irodalmilag is értékes közlés, lesznek beszélgetési többször közös meditációk.

Az *esszék* című fejezet kizárólag Banner Zoltán és Árkossy István életművével foglalkoznak, s itt fontos szerephez jutnak a szerző könyvrecenziói. A két életmű, az egyik művészettörténeti (Banner), a másik – meghatározóan – alkotóművészeti (Árkossy) át- és átfolyik egymásba, e jeles személyiségek hosszú évtizedek óta jól ismerik és becsülik egymást, s Aniszi Kálmán írásai által újabb összefüggések is feltáruulnak előttünk. S hadd legyen ennek az írásnak egy olyan kipillantása is, hogy nagy szeretettel köszöntjük az ez évben 90 éves Banner Zoltánt, akinek tudományos, történeti, írói, szerkesztői, kritikus, művészetszervezői, sőt előadó-művészeti

tevékenysége és munkássága is túlértékelhetetlen. Természetesen ezen értékekre utalnak is a könyv szerzőjének sorai.

Az ezt követő *A hit jegyében* című fejezet legértékesebb írása Ozsvári Csaba ötvösművészről szól, amihez az alkalmat Árkossy Istvánnak a fiatalon elhunyt zseniális alkotó életművéről összeállított albuma adta. Szinte természetes, hogy egy ilyen összeállításnak tartalmaznia kell egy *Üzenet Erdélyből* című fejezetet is, amely megnyitó szöveget is magában foglal, és egy szépírói kis remeklést is. Itt a több mint negyven évvel ezelőtt Ady József grafikusművészről készített írása tűnik ki maradandó értékével. A könyv talán legnagyobb meglepetést okozó fejezete a záró rész, amelyben a szerző *A zene varázsa* címszó alatt eddig kevésbé ismert oldalát tárja elénk zeneművészekről és a zeneművészetről szóló írásaival. Bár kötetében is már találkozhattunk az eredetileg 2010-ben publikált, Dehel Gábor kolozsvári operarendezővel készített interjújával, az most is adataival, információinak különlegességével felfedeztető erejű. De ez jellemzi az Almási István nézenekutatóval vagy a Jodál Gábor és Terényi Ede zeneszerzőkkel 1971-ben vagy a Szabó Csaba zeneszerzővel 1991-ben készített beszélgetését. Kötetét két zenével összefüggő elméleti írása zárja.

Aniszi Kálmán legújabb kötete írásainak döntő többségét ugyan korábbi könyveiből, illetve a sajtóból ismerhetjük, de sajátosan újszerű válogatása új szempontokra engedi felfigyelni az olvasót. A könyv végén részletesen megismerhetjük a szerző életművének legfontosabb adatait. Az izgalmas összeállítás értékét azonban csökkenti, hogy irodalmi, szakirodalmi hivatkozásai esetén nem tünteti fel forrásait, valamint nagyon hiányzik interjúalanyairól, írásai „főhőseiről” egy rövid életrajzi összeállítás, valamint egy névmutató melléklete. Rövid életrajzokra, legalább a születési és halálozási adatok megjelölésével azért lett volna szükség, mert a hivatkozott alkotó személyiségek

jó része már nincs közöttünk, s egy-egy – a témában új – olvasónak azonnal valami szerény eligazítást adnának ezek az alapinformációk. A névmutató pedig megkönnyítené, hogy a könyvet *ismét* kezébe vevő olvasó azonnal megtalálja keresendő személyének könyvbéli helyét. Termé-

szetesen az életrajzi összeállítás és névmutató egy szerkezetben is megjelenhetett volna a kötetben, amely összességében a 20. század igen aktuális művészetelméleti, művészetfilozófiai kérdéseiről, az erdélyi magyar művészet jeles személyiségeiről ad hiányt pótló ismereteket.

Feledy Balázs

Gvárdián Ferenc: Angyalí üdvözlét (terrakotta, samott, 87×30×36 cm, 2016)

FELEDY BALÁZS (1947) művészeti író. Legutóbbi könyvei: *Tóth Béla szobrászművész* (Csongrád, 2019, Csongrád Városi Önkormányzat; szerzőtárs: Ujszászi Róbert), *Németh János keramikusművész* (Budapest, 2019, MMA Kiadó; szerzőtárs: Péntek Imre), *Bakos István tervezőgrafikus* (Budapest, 2021, MMA Kiadó).